

Luchadoras

HVORDAN KVINNER **WRESTLER** MED
SIN EGEN KJØNNSIDENTITET I BOLIVIA

CARMEN HEDLUND QUINTANILLA

VEILEDER: LINE ALICE YTREHUS

MASTEROPPGAVE I INTERKULTURELLE STUDIER VED
NLA HØGSKOLEN BERGEN

HØSTEN 2020

Sammendrag

Formålet med denne masteroppgaven er å undersøke hva som kjennetegner kjønnsidentitet for kvinner i Bolivia, og om eventuelle endringer avgrenset til Evo Morales sin presidentperiode fra 2006 til 2019. Forskningsprosjektet baserer seg på feltarbeid gjennomført i Bolivia i 2019. Gjennom observasjoner og intervju har jeg vært i kontakt med 35 kvinner med ulik sosioøkonomisk bakgrunn, i ulike aldersgrupper og fra ulike deler av landet. I oppgaven analyserer jeg hvordan bolivianske kvinner reflekterer over sine roller i samfunnet- som mødre, døtre, ektefeller og arbeidstakere. Ved hjelp av ulike kjønnteoretiske perspektiv, samt feministiske og interkulturelle teorier, undersøker jeg kvinnenens situasjon i det bolivianske samfunnet. Det interseksjonelle perspektivet brukes gjennomgående for å belyse hvordan ulike vilkår påvirker kvinnenens muligheter og handlingsrom.

Som nevnt er Evo Morales' regjeringstid relevant i denne studien og min analyse. Denne perioden har vært preget av en økonomisk vekst i Bolivia, samt en utvidelse av flere rettigheter for urbefolkningene i landet, som derfor har betydning for bolivianske kvinners kjønnsidentitet. Basert på det innsamlede datamateriale viser analysen variasjoner av en felles kvinnelig kjønnsidentitet i det flerkulturelle Bolivia. De analytiske kapitlene fokuserer på kjønnsidentitet, kvinnefrigjøring, handlingsrom, hindringer, vendepunkt i livshistorier og urbefolkningene. Jeg presenterer også mer utradisjonelle valg fra kvinner i Bolivia, som «Cholita» wrestling. Ved å analysere disse temaene viser jeg hvordan kvinner slites mellom tradisjonelle kjønnsrolleforventninger og behovet for å tilpasse seg et moderne Bolivia. Dette kan føre til konflikter, men også utradisjonelle valg og nye muligheter.

Nøkkelord: Kjønnsidentitet, kvinner, Bolivia, handlingsrom, urbefolkning, machismo, interseksjonalitet, wrestling

Abstract

The purpose of this master's thesis is to investigate what characterizes gender identity for Bolivian women, and if there has been any change in these characteristics during Evo Morales' presidency from 2006 to 2019. The research project is based on my own fieldwork in Bolivia in 2019. Included in this research project are observations and interviews with 35 women with different socioeconomic backgrounds, different ages and from different parts of the country. In this thesis I analyze how the Bolivian women reflect on their roles in their society- as mothers, daughters, spouses and employees. By using various gender-theoretical perspectives, including feminist and intercultural theories, I investigate the situation of women in the Bolivian society. Intersectionality is used throughout the thesis to illuminate how various conditions affect women's opportunities and leeway.

As mentioned, Evo Morales presidency from 2006 to 2019 is key to this thesis and my analysis of the empirical data. This period of time is characterized by an economic growth in Bolivia and the expansion of rights for the different indigenous groups within the country, and therefore should also have significant impact on gender identity for Bolivian women. Based on the collected data material, my analysis shows variations of a common female gender identity in a multicultural Bolivia. The analytical chapters focus on gender identity, women's liberation, leeway, obstacles, turning points in life stories and indigenous people. I also highlight some of the more untraditional choices made by women in Bolivia, like the "Cholita" wrestlers. By analyzing these points, I show how women in Bolivia are torn between the expectations of traditional gender roles on the one hand, and the need to adapt to the modern Bolivia on the other. This may lead to conflicts but also untraditional choices and new opportunities.

Keywords: Gender identity, women, Bolivia, leeway, indigenous peoples, machismo, intersectionality, wrestling

Resumen

El propósito de la presente tesis de maestría es investigar la caracterización de identidad de género de la mujer boliviana y si ha ocurrido algún cambio en estas características durante la época de Evo Morales en la presidencia de 2006 a 2019. El proyecto de investigación se basa en mi propio trabajo de campo en Bolivia en 2019. En este proyecto de investigación se incluyen observaciones y entrevistas con 35 mujeres de diferentes orígenes socioeconómicos, diferentes edades y de diferentes partes del país. En esta tesis analizo cómo las mujeres bolivianas reflexionan sobre sus roles en la sociedad, como madres, hijas, esposas y empleadas. Utilizando diversas perspectivas teóricas de género, incluidas las teorías feministas e interculturales, investigo la situación de las mujeres en la sociedad boliviana. La interseccionalidad se utiliza a lo largo de la tesis para iluminar cómo las diversas condiciones afectan las oportunidades y los cambios en su margen de acción de las mujeres.

Como se mencionó, la presidencia de Evo Morales de 2006 a 2019 es clave para esta tesis y mi análisis. Este periodo de tiempo se caracteriza por el crecimiento económico en Bolivia y más derechos para los pueblos indígenas, por lo que también debe tener un impacto significativo en la identidad de género de la mujer boliviana. Basado en el material de datos recopilado, mi análisis muestra variaciones de una identidad de género común en una Bolivia multicultural. Los capítulos analíticos se enfocan en identidad de género, liberación de la mujer, los márgenes de acción, obstáculos, cambios de rumbo en las historias de vida y pueblos indígenas. También destaco algunas de las elecciones menos tradicionales que hacen las mujeres en Bolivia, como las Cholitas Luchadoras. Al analizar estos temas, muestro cómo las mujeres en Bolivia se debaten entre las expectativas de los roles de género tradicionales y la necesidad de adaptarse a la Bolivia moderna. Esto puede generar conflictos, pero también opciones no tradicionales y nuevas oportunidades.

Palabras claves: Identidad de género, mujeres, Bolivia, margen de acción, pueblos indígenas, machismo, interseccionalidad, lucha libre

Forord

Denne reisen har vært så utrolig lærerik og noe som jeg aldri kommer til å glemme. Jeg sitter igjen med mange inntrykk, men er fortsatt nysgjerrig på mange ting. Prosessen har hatt sine oppturer og nedturer, men det har vært viktig å gjennomføre til slutt. Først og fremst må jeg takke min veileder Line Alice Ytrehus. Takk for alle gode råd, verdifulle tilbakemeldinger og at du alltid har hatt stor tro på meg! Både underveis i feltarbeidet og i skriveprosessen har ditt engasjement og gode støtte vært viktig. Du har virkelig motivert meg og fått meg til å se nye muligheter som jeg vil ta med meg videre. Takk til ansatte og medelever på IKF ved NLA Høgskolen for tiden sammen og alt jeg har lært i løpet av totalt seks år der.

I Bolivia må jeg takke alle de fantastiske kvinnene som åpnet seg og delte sine erfaringer, tanker og personlige opplevelser. Denne tilliten har vært avgjørende for å få til denne masteroppgaven. Dere har lært meg enormt mye om Bolivia, kvinnesituasjon og utfordringer de kjemper for daglig. Særlig etter egne erfaringer ble deler av intervjuene utrolig personlige og følelsesmessige for meg. De er så utrolig sterke kvinner som fortjener å få sin stemme hørt! Takk til venner, bekjente, tanter, onkler og søskenbarn som har tatt godt vare på meg og bistått meg i å komme i kontakt med informanter i løpet av de tre månedene jeg tilbrakte i Bolivia. Når ting naturlig nok som regel ikke går helt etter planen, var tryggheten og all hjelp avgjørende for at feltarbeidet kunne gjennomføres.

¡Gracias a todos!

Takk til gode venner som har støttet meg og fått meg til å fokusere på skrivingen, men også til å koble av når behovet har vært størst. Takk til Tina for din gode støtte og at du alltid har vært der for meg etter så mange år. Kjære Ewa, Trude og Anette- takk så utrolig mye for alle skriveavtaler, støttene ord, samtaler, middager, og sosiale avkoblinger som har vært veldig nødvendige. Tusen takk fantastiske, fine Hilde for alle dagene vi jobbet sammen, turer før og etter skriving, middager og utrolige gode samtaler. Uten deg hadde ikke de siste krevende månedene vært de samme! Takk for at du leste og ga kritiske og nøyaktige kommentarer i innspurten. Med tanke på den tiden vi har levd i under pandemien- så om ikke masterskriving var ensomt nok i seg selv, har det virkelig vært viktig for meg å ha noen nære rundt meg i Bergen. Setter utrolig stor pris på hver og en av dere og at jeg alltid har hatt et sted å komme når jeg trengte det. Dere inspirerer meg hver dag og jeg gleder meg til tiden sammen i fremtiden, hvor jeg lover å gjøre mitt absolutt beste for å støtte dere i deres skriveprosesser og ellers i livet.

Til slutt må jeg takke alle andre fine venner og ikke minst hele familien min både i Bolivia og i Norge. Jeg er så glad for å ha kommet nærmere mine bolivianske røtter. Tusen takk til mamma og pappa- takk for deres store interesse, engasjement og gode ord som har holdt meg oppe selv i de vanskeligste stundene. Takk for hjelp med oversettelser, gjennomlesning, tilbakemeldinger og gode diskusjoner. Takk også til Kasper for gjennomlesning og kreative forside (bilder brukt med tillatelse). Jeg håper du fikk inspirasjon til å lage en ny film en gang! Takk for at dere holdt ut så lenge, slik at jeg kom meg igjennom, og så håper jeg dere er stolte over resultatet! Gleder meg over at vi alltid bare er en telefon eller videosamtale fra hverandre. Takk for tålmodigheten, forståelsen og inspirasjonen. Tusen takk for kunnskapen og kjærligheten vi har delt med hverandre.

Carmen Hedlund Quintanilla

carmenthq@gmail.com

Innholdsfortegnelse

Innledning	9
<i>Formål og problemstilling</i>	10
<i>Sentrale begrep og perspektiv</i>	12
Det flerkulturelle Bolivia	14
Kvinner i Bolivia	17
<i>Disposisjon</i>	19
Å være kvinne; - kjønn i et feministisk og interkulturelt perspektiv	21
<i>Kjønnteoretiske perspektiv</i>	21
<i>Kjønnsrettferdighet, feminisme og likestilling</i>	23
<i>Kulturelle og samfunnmessige forståelser av kjønn</i>	28
<i>Interseksjonalitet og kjønnsanalyse</i>	32
<i>Latinamerikanske kjønnsbegrep</i>	33
Machismo og marianismo	33
Chachawarmi	35
<i>Oppsummering</i>	36
Metodiske betraktninger	37
<i>Kvinner som tar utradisjonelle valg?</i>	37
<i>Rekruttering av informanter</i>	38
<i>Informantene som deltok</i>	40
<i>Gjennomføring av feltarbeid</i>	41
<i>Personlige intervju og gruppeintervju</i>	43
<i>Livshistorier som kilde</i>	44
<i>Analyse</i>	46
<i>Forskningsetiske vurderinger</i>	47
<i>Oppsummering</i>	49
Frigjøring og hindringer	50
<i>Arbeidsdeling og kjønnsforventninger</i>	51
Økonomisk uavhengighet	51
Arbeidsdeling mellom menn og kvinner	53
<i>Kvinnens status og makt i samfunnet</i>	60
<i>Vold og kvinneundertrykkelse</i>	62
«Kjønnsbasert» vold	62
Lovverk, vold og likestilling	64
<i>Oppsummering</i>	68
Vendepunkt	70
«Sofia»	71
«Rosa»	74

«Alejandra»	76
«Luna»	78
<i>Machismo og marianismo i livshistoriene</i>	80
<i>Forbilder</i>	80
<i>Endring i familieansvar og forventninger</i>	82
<i>Oppsummering</i>	85
«Cholita» Wrestling	86
<i>Beskrivelse av wrestlingkampen</i>	87
<i>Kvinnesyn og «Cholita» wrestling</i>	90
<i>Wrestling som kulturelt uttrykk</i>	93
<i>«Cholita» wrestling i interseksjonelt perspektiv</i>	94
<i>«Cholita» wrestling og tradisjonelle kjønnsroller</i>	96
<i>Oppsummering</i>	99
Konklusjon	100
<i>Hvilke handlingsrom finnes?</i>	101
<i>Hvilke vilkår påvirker kvinnenenes kjønnsidentitet, muligheter og selvforståelse?</i>	101
<i>Hvilke begrensninger forblir uendret?</i>	103
Avslutning	105
Bidrag til eksisterende feministisk forskning	108
Svakheter og styrker	109
Referanser	111
Vedlegg I - Ordliste	
Vedlegg II – Intervjuguide på norsk	
Vedlegg III – Intervjuguide på spansk	
Vedlegg IV – Informasjonsskriv på norsk	
Vedlegg V – Informasjonsskriv på spansk	
Vedlegg VI – Godkjenning fra NSD	

Innledning

Feministisk tenkning sprer seg over hele verden, og utvikling gir kvinner nye muligheter (Holst, 2017). Latinamerikansk feminisme har hatt fokus på kjønnsforskjellene i det sosiale livet, og historisk sett har kvinnekamp ført til nye ideer (Tock, 2019, s.10). Latinamerikanske feminister har vært opptatt av å jobbe mot ulike former for urettferdighet mot kvinner, like rettigheter og beskyttelse av morsrollen (Carosio, 2017, s.30). Denne masteroppgaven handler om kvinners kjønnsidentitet i Bolivia hvor jeg analyserer om og på hvilken måte kvinner opplever endrede handlingsrom under Juan Evo Morales Ayma (1959-) sin tid som president. Han satt med makten fra 2006 til 2019 (Aardal, 2020). Denne studien er basert på feltarbeid gjennomført i Bolivia i perioden mellom april og juli 2019. Et utvalg kvinners tolkninger av sine situasjoner ble gjennomført ved hjelp av kvalitative forskningsmetoder som intervjuer, observasjoner og analyse. Bolivia er et land preget av ustabilitet der eliten og militæret har styrt i lang tid. Samfunnet kan også beskrives som et patriarkalsk system hvor tradisjonelle kjønnsroller er tydelig delt mellom kvinner og menn i familien (Orgill og Heaton, 2005, s.24). I senere år har det skjedd imidlertid foregått store endringer som har gitt kvinner flere muligheter, hvor flere kvinner har fått arbeid utenfor hjemmet og økt tilgang til høyere utdanning (Orgill og Heaton, 2005, s.24). Når kvinnene tjener egne penger, kan de ikke bare få mer innflytelse over hva pengene skal brukes til, men de kan også få en større forståelse for livet utenfor hjemmet (Orgill og Heaton, 2005, s.28).

Kvinnene har opplevd lange tider med undertrykking i Bolivia, med utbredt fysisk, seksuell og psykologisk vold, devaluering av 'kvinnelige' plikter i hjemmet, og utnyttelse av underbetalt kvinnelig arbeidskraft (Buman, 2011, s.9-10). Ifølge Lundvall (mfl., 2015, s.16) jobber 68 % av kvinnelige arbeidere i Bolivia innenfor den uformelle økonomien, på grunn av lav utdanning og behov for fleksibel arbeidstid grunnet familieansvar. Uformell økonomi viser til all arbeid som ikke er dekket av formelle ordninger (ILO, 2020, s.3). Dette er uregistrerte arbeidstakere som ikke betaler skatt, uten tilgang til sosiale ordninger eller som er beskyttet av formelle rettigheter (Bull, 2010, s.74-75). Arbeidstakere innen uformell økonomi fører til gjennomgående store lønnsforskjeller mellom kvinner og menn i det bolivianske arbeidsmarkedet (Lundvall mfl., 2015, s. 16). Kvinner i lønnet arbeid opplever stadig trakassering og diskriminering i jobbsituasjoner, spesielt knyttet til graviditet, antall barn og den tradisjonelle kvinnerollen som familieforsørger som i lang tid har vært forankret i latinamerikanske samfunn (Escóbar de Pabón, Callejas & Vargas, 2014, s.59). Kvinner

arbeider ofte i ustabile og uforutsigbare stillinger med lav inntekt, som for eksempel gateselgere, hushjelp eller innen landbruk (Lundvall mfl., 2015, s.15). Flere kvinner enn menn lever uten egen inntekt, og av den fattige delen av befolkningen bor de fleste på landsbygda (CEPALSTAT, 2020). Til tross for at økte rettigheter for urbefolkningene under Morales' presidentperiode, viser det seg at urfolkskvinner tjener mindre sammenlignet med ikke-urfolkskvinner- selv med like høy utdanning (Lundvall mfl., 2015, s.19). Det er viktig å påpeke at urfolkskvinner bosatt i rurale områder som regel har lav eller ingen utdanning grunnet mulighetsbetingelsene der de er bosatt (Lundvall mfl., 2015, s.6). De vedvarende forskjellene mellom gutter og jenter i utdanning, både blant urfolk og ikke-urfolk som lever på landsbygda eller i byene påvirkes av ulike faktorer. I Bolivia legges det nemlig press på at unge kvinner må slutte på skolen når de blir eldre, enten grunnet tidlig graviditet eller giftemål, omsorgsarbeid i hjemmet eller at familien ikke har nok økonomiske ressurser til å støtte både jentenes og guttenes utdanning, og derfor blir som regel sønnenes utdanning prioritert (Lundvall mfl., 2015, s.9). Avstanden mellom hjem og skole setter jentene i større grad i fare for å oppleve overgrep, i tillegg til at de opplever mer diskriminering enn gutter og menn både i skolen og senere i jobbsituasjoner. Kvinner tar mer utdanning og deltar mer i arbeidslivet, som fører til at familiestrukturen endrer seg (Orgill og Heaton, 2005, s.24).

Styresmaktene i Bolivia har i senere tid arbeidet for å bedre situasjonen blant den fattige delen av befolkningen, og fattigdommen ble redusert fra 60 % i 2006 til 35 % i 2017 (Dearden, 2017). Evo Morales sin regjering har vært opptatt av å utvikle politiske handlingsplaner for at hele befolkningen skal kunne ha de samme rettighetene og mulighetene uavhengig av kjønn og etnisitet, men hva som skjer i virkeligheten kan være annerledes (Molyneux & Thomson, 2011, s.197). Utfordringene kvinner står ovenfor i det bolivianske samfunnet har blitt adressert på nasjonalt politisk nivå de siste årene. Dette er bakgrunnen for at jeg i denne studien ønsker å fokusere på kvinner i Bolivia gjennom å analysere kvinnenenes egne historier og opplevelser. På denne måten blir det mulig å få innsikt i kvinners hverdag, deres utfordringer og hvilke muligheter de har til å oppnå kjønnsrettferdighet.

Formål og problemstilling

Formålet med denne studien er å kunne forstå og forklare kvinnenenes identitetsutvikling i det bolivianske samfunnet, med utgangspunkt i deres egne perspektiver. Dette gjøres gjennom å undersøke betydningen av kjønnsidentitet i det bolivianske samfunn som kulturell kontekst. I

tillegg vil jeg undersøke om kvinners kjønnsidentitet og handlingsrom er i endring eller ikke. Fokus er på kvinnes situasjon i hverdagslivet og det kulturelle mangfoldet blant bolivianske kvinner. Studien gir kunnskap om kjønnsidentitet sett både fra et samfunnsnivå gjennom ytre påvirkninger og et individnivå ved å fokusere på kvinnes egne perspektiver. Mange bolivianere identifiserer seg som en del av flere etnisiteter og kulturer som det bolivianske samfunnet består av (Roca, 2008, s.38). I følge Lundvall (mfl., 2015) har forskjellene blitt mindre i de nyere generasjonene ettersom samfunnet har gitt flere muligheter til jenter. Derfor er det interessant for meg å finne ut om det har skjedd endringer under Evo Morales' presidentperiode i Bolivia, og hvordan det påvirker kvinnene med tanke på kjønnsidentitet og muligheter. Problemstillingen for denne studien er:

Hva kjennetegner kjønnsidentitet for kvinner i Bolivia? Har kvinnes kjønnsidentitet og handlingsrom endret seg de siste årene?

For å utdype og avgrense problemstillingen fokuserer jeg på Evo Morales' regjeringsperiode (2006-2019), og stiller følgende underspørsmål om:

- a. Hvilke handlingsrom opplever kvinnene at de har i dag sammenlignet med tidligere?
- b. Hvilke vilkår påvirker kvinnes kjønnsidentitet, muligheter og selvforståelse?
- c. Hvilke begrensninger forblir uendret?

Dette er sentrale spørsmål som vil kunne bidra til å oppdage eventuelle endringer i det flerkulturelle Bolivia, og hvordan kvinner opplever sine handlingsrom. Har kvinnene tillit til samfunnet og det kollektives forventninger eller setter de egne mål i livet for å tilfredsstille sine egne behov og dermed kunne realisere seg selv? (Djuliman og Hjorth, 2007, s.220). Ved å studere hverdagslivet til et utvalg bolivianske kvinner ønsker jeg å finne svar på om de selv opplever at de har muligheter og rettigheter til å delta på alle samfunnsarenaer, og hvilke refleksjoner de har om sin egen posisjon i samfunnet.

Motivasjonen for å gjennomføre dette forskningsprosjektet bygger videre på et tidligere feltarbeid jeg gjennomførte blant bolivianske kvinner i forbindelse med både prosjektoppgave om familiens betydning for bolivianske kvinner i uformell sektor, og bacheloroppgave i interkulturelle studier ved NLA om kulturell identitet blant latinamerikanske kvinner i Norge. Hovedfokuset i denne masteroppgaven vil ikke være den politiske situasjonen, men jeg vil argumentere for at kvinnes kjønnsidentitet, personlige livsvilkår og handlingsrom påvirkes

av endringer i det bolivianske samfunnet. I tillegg har mine egne erfaringer med familietilknytning til Bolivia inspirert meg til å gjennomføre feltarbeidet der. Dette er et land ikke så mange i Norge kjenner godt til, med en spennende kultur og hvor en stor del av innbyggerne identifiserer seg som urbefolkning. Min personlige interesse og nysgjerrighet på å lære mer om kvinners kjønnsidentitet i Bolivia, har ført til at jeg lettere har funnet en sterk motivasjon til å gjennomføre en grundig studie.

Sentrale begrep og perspektiv

Kjønnsidentitet består av begrepene kjønn og identitet. Kjønn beskrives ofte gjennom det biologiske og det sosiale kjønn (Korsvik og Rugstad, 2018, s.6). I skillet mellom kjønn studeres blant annet hva som er mannlig og kvinnelig, eller maskulint og feminint. Maskulinitet og feminitet blir sett på som to sosiokulturelle fenomen som tilegner atferd og egenskaper til et individ basert på kjønn (Skultety, 2000, s.10). I det engelske språket beskriver *sex* biologiske ulikheter mens *gender* viser til psykologiske, sosiale og kulturelle forskjeller mellom kvinner og menn (Giddens, 1993, s.162). I denne oppgaven avgrensers jeg meg imidlertid til å fokusere på det sosiale kjønn og kulturelle forskjeller mellom kvinner i Bolivia, både i forhold til menn og andre kvinner. Identiteten eksisterer som noe kvinnelig, som i møte med samfunnet og ytre forandringer konfronterer kvinneligheten med både motstridende og foranderlige krav og forventninger (Standell, 2000, s.126). For individets del innebærer forventningene vurderinger fra omgivelsene om hva en person skal gjøre og ikke gjøre, samt personlige egenskaper (Holter, 1974, s.14).

Innholdet i begrepet identitet er noe som endrer seg med kulturen en befinner seg i og som stadig diskuteres ut ifra ulike kliniske og empiriske funn (Nielsen og Rudberg, 1992, s.6). Identitet består både av bevisste og ubevisste bilder av oss selv i relasjon til andre, og kan sies å være et resultat av både arv, miljø og fri vilje (Djuliman og Hjorth, 2007, s.213). Dersom de kvinnene som ble intervjuet i denne studien får bestemme mer over seg selv og beslutninger i familien, vil det kunne påvirke synet de har på seg selv. For å belyse dette tar jeg utgangspunkt i enkelte kvinners personlige livshistorier for å få frem opplevelser og erfaringer, og sammenhengen mellom ulike livsområder som strukturerer hverdagslivet (Standell, 2000, s.108).

Kjønnsidentitet formes utfra ulike situasjoner og relasjoner vi har til andre. Kjønnsidentiteten defineres fra den enkeltes oppfatning av eget kjønn, som oftest det biologiske kjønn man blir tildelt ved fødselen (van der Roos og Benestad, 2020). Det finnes ulike synspunkt og definisjoner på hva kjønnsidentitet er og hvordan det utvikles hos mennesker. En mye omtalt definisjon er Sigmund Freud (1856-1939) sin teori om kjønnsidentitet. Freud hevder at kjønnsforskjeller læres i ung alder, og han definerer kjønnsidentitet utfra en anatomisk ulikhet om at eierskap eller mangel på det mannlige kjønnsorgan er symbolsk for maskulinitet og femininitet (Freud, 1975). Noen feminister og forskere vil argumentere mot Freuds forståelse av kjønnsidentitet og si at det er andre faktorer som påvirker utviklingen av menneskets kjønnsidentitet. I motsetning til menn, defineres kvinnenes kjønnsidentitet i relasjoner til andre mennesker, som for eksempel omsorgspersoner (Gillian, 1982). I dag brukes begrepet kjønnsidentitet gjerne i forhold til mennesker som identifiserer seg som mann eller kvinne, ingen av delene, begge deler eller noe annet (van der Roos og Benestad, 2020). I denne studien vil jeg forholde meg til oppfatninger av kjønnsidentitet gjennom bolivianske kvinners selvforståelse av kjønnsroller og forventninger. Kjennetegn på deres kjønnsidentitet vil kunne forklare hvordan kvinnene ser på seg selv i relasjon til andre og sin posisjon i samfunnet.

Sosiale normer i det bolivianske samfunnet påvirker hvordan kvinnene ser på seg selv og sine muligheter. Tall fra Verdensbanken fra 2014 viser at kvinner i Bolivia er av den oppfatning at mannen skal forsørge familien, hvor kvinner har vanskeligere for å skaffe en jobb og ikke minst tjene like mye (Lundvall mfl., 2015, s.17-18). Basert på store forskjeller mellom faktorene etnisitet, økonomi, by eller landsby og klassetilhørighet i Bolivia, vil de sosiale ulikhetene være faktorer som kan påvirke kjønnsidentitet, muligheter og handlingsrom. I en slik kontekst er begrepet interseksjonalitet sentralt, og viser hvordan ulike faktorer påvirker hverandre.

Interseksjonalitet ble først introdusert av Kimberlé Crenshaw i 1989 og brukes i dag ofte innen feministisk forskning og kjønnsforskning for å forklare hvordan ulike kategoriseringer som kjønn, etnisitet og klasse påvirker menneskers levevilkår (Thun, 2019). Gjennom kvalitativ og kvantitativ forskning kan interseksjonalitet gi en bedre forståelse av forskjeller mellom mennesker og hvordan vi kan arbeide for å løse problemene med ulikhet (Lundvall mfl., 2015, s.32). Det er ifølge Lundvall (mfl., 2015, s. 32) behov for mer forskning knyttet til interseksjonalitet i Bolivia, for å finne forklaringer samt årsaker til hvordan kjønn og etnisitet fører til forskjeller i samfunnet. I lys av dette har min studie som formål å bidra til økt

kunnskap om samspillet mellom kjønn og etnisitet i Bolivia. For å forstå samspillet er kulturforståelse og kultursensitivitet viktig.

Kulturelle uttrykksformer vil ikke nødvendigvis være identiske med kulturen, og det er ofte forskjellene mellom kulturer som det blir lagt merke til (Magelssen, 2008, s.15-16). Når vi kommuniserer sensitivt henger vi oss ikke bare opp i de konkrete ordene som uttales, men prøver å høre, se og føle mer enn det som er konkret og på den måten prøve og forstå intensjonen bak (Magelssen, 2008, s.16). Kultursensitivitet vil være grunnleggende viktig i interkulturelle studier. Når man studerer kjønnsuttrykk i ulike hverdagslige situasjoner kan man finne både tydelige og mer diffuse uttrykksformer (Standell, 2000, s.113).

Kultursensitivitet i møtet med bolivianske kvinner er viktig å ta i betraktning for å forstå deres livsvalg og handlingsrom, men også hva som påvirker deres muligheter og hvilke måter de kan uttrykke seg på. Med Bolivia som forskningsfelt er det viktig å ha kunnskap om sosiale, politiske og kulturelle forhold for å kunne undersøke kvinnenenes livssituasjon.

Det flerkulturelle Bolivia

Bolivia er et variert land på ulike måter- geografisk, sosialt og kulturelt. Dette gjør det den bolivianske konteksten for masteroppgavens hovedformål interessant å studere i forhold til kjønnsidentitet og kultur. Landet ligger midt i det søramerikanske kontinentet, og fikk sitt navn fra frihetskjemperen Simon Bolívar etter uavhengigheten fra spanjolene i 1825 (Galván, 2011, s.2). Det bor rundt 11,6 millioner mennesker der og landet har alt fra tropiske områder, lavland, dalområder til høyplatået i Andesfjellene (CEPALSTAT; 2020). Det offisielle språket er spansk, etter at spanjolene koloniserte store deler av kontinentet og landets store sølvgruver fikk stor oppmerksomhet fra spanjolene (Julsrud, Buvollen og Aardal, 2019). Eliten i landet tilhører ofte europeere eller *mestizos*, som er en blanding mellom ulike etniske opphav (Hedlund, 2020, s.247). Den største andelen bolivianere identifiserer seg som en del av urbefolkningen, og offisielt eksisterer det 36 urfolkspråk i landet, hvor de mest utbredte er Aymara, Quechua og Guaraní (Hedlund, 2020, s.247-248). Dette gir ulike etniske og klassemessige skillelinjer som gjør det interessant å undersøke kvinners ulike posisjoner i samfunnet.

I Bolivia er nasjonalflagget et viktig symbol fordi det gjenspeiler Bolivias ressurser og historie, og består av en rød, en gul og en grønn stripe med våpenskjoldet i midten. Det røde

representerer mot og blodet til nasjonale helter som kjempet for landet (The World Factbook, 2019). Befolkningen har måttet oppleve kriger og uroligheter under kolonitiden, som kan ha svekket deres tillit til styresmaktene og lovverk. Den gule stripen viser landets rike mineralressurser mens det grønne står for fruktbarheten i jorden for alt som kan dyrkes der (The World Factbook, 2019). Flagget symboliserer bolivianeres næringsgrener, basert på nasjonal økonomi og rikdommer gjennom historien, men også tradisjonelle arbeidsplasser for både kvinner og menn i Bolivia. Dermed viser flaggets symbolikk Bolivias frigjøringshistorie og hvordan samfunnet påvirker situasjonen til kvinner. Landet har to hovedsteder, hvor Sucre er den offisielle der den juridiske makten holder til, mens i La Paz har regjeringsmakten og presidenten sitt hovedsete. La Paz er et viktig storby tilknyttet nasjonal industri, finans og handel (Galván, 2011, s.2).

Evo Morales ble valgt som president i Bolivia i 2005 og tok over makten i 2006, som den aller første presidenten med urfolksbakgrunn (Aardal, 2020). Han er tidligere cocabonde fra Aymarabefolkningen og tilhører partiet *Movimiento al socialismo* (MAS) [Bevegelsen for sosialisme] (Aardal, 2020). Morales satte urbefolkningen på dagsordenen og endret det offisielle navnet på landet i den nye grunnloven til *Estado Plurinacional de Bolivia* [Den flernasjonale staten Bolivia] (Galván, 2011, s.2). Dette ble viktig for å anerkjenne at staten består av ulike etniske grupper som lever sammen. Et flerkulturelt samfunn består av flere kulturer, flerkulturelle situasjoner og mennesker fra flere kulturer (Djuliman og Hjorth, 2007, s.207). Verdier og normer varierer fra kultur til kultur (Giddens, 1993, s.38). Det er viktig med anerkjennelse og respekt av ulikhetene, og en av dagens utfordringer i Bolivia er at det finnes rom for alle og at alle blir møtt med respekt (Roca, 2008, s.49). Interessant for denne studien er at kulturelle forskjeller i Bolivia ofte blir synliggjort gjennom urfolkskvinner, deres klesdrakt og hårfrisyrer (Stephenson, 1999, s.18). Da Morales ble president utnevnte han Casimira Rodríguez som den første justisministeren med urfolksbakgrunn (Beltrán, 2017, s.4). Hun var en kvinne som snakket quechua og hadde jobbet store deler av livet sitt som hushjelp for lave lønninger (Beltrán, 2017, s.4). I Bolivia sin grunnlov fra 2009 ble det gitt betydelig mer fokus på den høye andelen urbefolkning i landet. Rettigheter til urbefolkningene ble lovfestet gjennom blant annet retten til kollektivt eierskap av landområder og territorier, interkulturell utdanning, forundersøkelser med tanke på utviklingsprosjekter og beskyttelse av urfolkets rettssystem (Human Rights Watch, 2019b).

Både før og under Morales' regjeringstid har det vært store protester og politisk uro i landet og dette skyldes ulike årsaker. Den store andelen urfolk har fått flere rettigheter, men til tross for økt rettslig oppmerksomhet, opplever de fremdeles diskriminering og rasistiske holdninger og uttrykk i samfunnet (Galván, 2011, s.11). Spenningen mellom fattige og rike påvirker fremdeles mulighetene for stabilitet, økonomisk vekst og sosial rettferdighet i landet (Eldby, 2006, s.212). Det var spesielt den fattige delen av befolkningen som etter presidentvalget i 2005 stolte på at Evo Morales kunne bedre situasjonen i landet, utnytte naturressursene på best mulig måte og igangsette en politisk, samfunnsøkonomisk og rettslig prosess for å hjelpe lavinntektsgrupper ut av fattigdom (Eldby, 2006, s.216). Morales ble dermed et slags symbol på endring i forhold til militærdiktaturer og eliten som i flere år hadde sittet på makten og styrt landet. Korrupsjon er også et stort problem som preger den politiske situasjonen og befolkningen har dermed liten tillit til systemet og offentlig sektor (Eldby, 2006, s.215; Harten, 2011, s.18). Etter å ha vedtatt en ny grunnlov i 2009 var intensjonen til regjeringen at levevilkårene til den fattige delen av befolkningen skulle bedres og at dette skulle bidra til økt sosial rettferdighet i samfunnet. Morales har stått i spissen for en utvikling i Bolivia gjennom å bekjempe analfabetisme og fattigdom i befolkningen, men også det store infrastrukturprosjektet med taubaner som binder La Paz og El Alto sammen (Webber, 2016, s.1856). På El Alto bor en stor andel av urbefolkningen, primært fra Aymara-befolkningen. De lever i hovedsak av egne små bedrifter, butikker eller som gateselgere.

Den politiske situasjonen i Bolivia, og hvordan den påvirker landet økonomisk, sosialt og kulturelt er kompleks. Morales ble gjenvalgt som president både i 2009 og 2014, og har av befolkningen blitt hyllet for sine politiske handlingsplaner, men også kritisert (Blair og Collins, 2019). Kritikken har spesielt vært rettet mot hans økonomiske prioriteringer og eksport av naturressurser (Webber, 2016). Han har også blitt kritisert for sin overdådige pengebruk og bygging av sitt presidentpalass (Blair og Collins, 2019). I 2016 ble det gjennomført en folkeavstemming hvor Morales kom med forslag om å innføre en fjerde presidentperiode. Denne avstemmingen tapte Morales og et stort flertall gikk imot han. Til tross for dette fikk Morales medhold av landets høyesterett og stilte likevel til valg for en fjerde periode (Human Rights Watch, 2019a). I 2019 vant Morales sin fjerde valgseier og resultatet førte til at det oppsto store oppstander i landet i etterkant. På grunn av stor uro og demonstrasjoner flyktet Morales fra Bolivia og guvernør Jeanine Añez overtok presidentskapet midlertidig (Bremmer, 2019). Grunnet Covid-19-pandemien ble et nytt valg gjennomført først i oktober 2020 hvor Luis Arce ble utpekt som ny president. Også han

tilhører MAS – det samme politiske partiet som Evo Morales. Hva som vil skje i Bolivia etter at Arce og MAS vant valget høsten 2020 er usikkert.

Kvinner i Bolivia

Den kvinnelige andelen av befolkningen i Bolivia har under Morales' regjeringstid gjennomgått store endringer. Kvinner har blitt mer deltagende i politikken enn tidligere, og offisielle tall viser at over halvparten av det bolivianske parlamentet i dag består av kvinner (Inter-Parliamentary Union, 2020). Med fokus på likestilling og styrking av kvinnes posisjon internasjonalt gjennom menneskerettigheter og FNs bærekraftsmål, er det derfor aktuelt å studere kvinnes situasjon flere steder i verden hvor tradisjonelle kjønnsroller og patriarkalske systemer dominerer. Ved å studere betydningen av kjønn i ulike kontekster og i relasjon til kultur, kan man vise endringer samt tradisjonelle mønstre med overraskende sterk kraft til tross for at det har skjedd omfattende omstillinger innen et samfunn (Gerrard og Melby, 2004, s.15). Etter at Morales innførte en ny grunnlov i 2009, har det kommet flere lover som både beskytter og fremmer kvinners rettigheter i Bolivia (Lundvall mfl., 2015, s.23).

Kvinner som deltar i lønnet arbeid er vanligvis ikke hovedforsørgere dersom de er gift. Alenemødre er derimot nødt til å arbeide fordi de er eneforsørgere for sine barn og deres fremtid (Lundvall mfl., 2015, s. 21). Selv om arbeidsdeltakelsen øker blant kvinner i Bolivia så risikerer de å jobbe deltid i sårbare posisjoner i arbeidslivet (Lundvall mfl., 2015, s. 34). Siden mange kvinner arbeider innen uformell sektor er de aktive og utvikler nye muligheter til sysselsetting og lønnet arbeid. At kvinnene oppnår ansvar og flere muligheter utenfor hjemmet vil kunne ha betydning for deres integritet og selvtillit. Å ikke ha økonomiske muligheter hindrer kvinnes *agency*, evnen til å ta avgjørelser som gir ønsket utfall for den enkelte (Lundvall mfl., 2015, s.23). Giddens (1993, s.76) argumenterer for at vi kan henvise til grupper eller sosiale sammenhenger hvor betydningsfulle sosialiseringprosesser oppstår som *agencies of socialization*. I alle kulturer vil familien være den viktigste *agency* for et barn i løpet av oppveksten, men senere vil andre *agencies* påvirke menneskets sosialiseringprosesser (Giddens, 1993, s.76-80). I denne oppgaven er fokus på *agency* blant bolivianske kvinner viktig, spesielt i forhold til deres handlingsrom og sosialiseringsarenaer, som for eksempel familien, arbeid, vennskap og lokalsamfunn. *Agency* kan med andre ord beskrives som menneskers evne og mulighet til å handle uavhengig og foreta egne valg.

Lundvall (mfl., 2015, s.23) beskriver *agency* som: “Understanding agency means understanding what factors and social norms help or hinder an individual’s capacity to take advantage of existing opportunities and assets” (Lundvall mfl., 2015, s.23).

En slik forståelse fokuserer på faktorer som har en innvirkning på individets muligheter til å benytte seg av dagens muligheter og handlingsrom for bolivianske kvinner. Nåtidens sosiale og politiske prosesser i Bolivia kan styrke stemmen og handlingsfriheten til etniske minoritetskvinner (Lundvall mfl., 2015, s. 32). Majoriteten av bolivianske kvinner ønsker å studere mer og ha flere utdanningsmuligheter (Lundvall mfl., 2015, s.33). I dag påvirkes disse valgene av kjønn, etnisitet, alder og bosted som angivelig ser ut til å ha en høyere avskrekkende effekt enn effekten av kjønn alene (Lundvall mfl., 2015, s.33). Mangel på *agency* kan skyldes at kvinnene har lave ambisjoner og blir tydeliggjort spesielt gjennom problematikken knyttet til vold mot kvinner, noe som er en alvorlig utfordring for bolivianske kvinner (Lundvall mfl., 2015, s. 34).

Sosiale normer, i kombinasjon med individuell *agency*, kan både hjelpe kvinnene eller hindre en kvinnes muligheter. Sosiale normer påvirker kjønnsroller og forventninger som kommer til uttrykk i arbeidslivet der kvinner er overrepresentert i den bolivianske servicesektoren mens menn dominerer i industrien (Lundvall mfl., 2015, s.34). Kvinner har for det meste ansvaret for hjem og familien, som kan være en belastning på kvinnenens tid og tilgang til muligheter og ressurser de kan bruke til annet. De senere årene har Bolivia gjennomgått flere endringer som påvirker familien (Orgill og Heaton, 2005, s.24). Behovet for fleksibilitet, begrensede muligheter i det formelle arbeidsmarkedet og lønnsforskjeller mellom kvinner og menn tvinger kvinnene til å søke økonomiske muligheter i den uformelle økonomien på bekostning av arbeidsrettigheter, pensjoner og andre fordeler (Lundvall mfl., 2015, s.34). Forventningene er sosialt definerte som plasserer mennesker i ulike roller eller posisjoner (Giddens, 1993, s.102). Bolivia kjennetegnes som et patriarkalsk samfunn på lik linje som flere latinamerikanske land, hvor menn er dominerende og mange kvinner fremdeles opplever vold (Beltrán, 2017).

Makt omhandler både komplekse og strategiske sosiale relasjoner som alle deltar i, og som vil skape ulike grader av avhengighet og uavhengighet mellom mennesker (Magelssen, 2008, s.65). Ifølge Nielsen og Rudberg (1992, s.13) finnes maktstrukturer representert gjennom det som menn tar som en selvfølge, men som begrenser kvinners reelle muligheter til å velge som

de selv vil. Så lenge store deler av befolkningen tar det for gitt at foreldrerollen ikke kan deles likt mellom mødre og fedre, så vil kvinnene fortsette å møte problemer som arbeidstakere (Giddens, 1993, s.178-179). Denne studiens fokus på kvinners kjønnsidentitet vil rette søkelys på handlingsrom sett i lys av den patriarkalske struktur som fortsatt finnes i Bolivia. Det blir spesielt viktig å undersøke hva som kan virke frigjørende og hva som kan begrense kvinnene i forhold til valg i familieliv og arbeidsliv. Handlingsrommet kan også handle om hvordan bolivianske kvinner opplever rettferdighet av det å være født kvinner i forhold til om de bryter barrierer eller om det er press på å ta mer tradisjonelle valg når det gjelder kjønnsidentitet. Denne studien fokuserer på et utvalg kvinners meninger og erfaringer av å ta grenseoverskridende valg og hvilke reaksjoner disse kvinnene får fra omgivelsene. Når patriarkatet har fått fotfeste så blir det institusjonalisert og påvirker blant annet materielle deler av livet, makt, sosial kontroll og ideologier (Giddens, 1993, s.173). For bolivianske kvinner kan en slik samfunnsstruktur gjøre det vanskelig å se nye muligheter dersom de ønsker endringer. Det vil kreve styrke og mot for å leve et annet liv hvor kvinnene tar egne valg, og inspirerer andre kvinner til å gjøre det samme. Makten som menn og eliten har sittet med i mange år i Bolivia kan utfordres av nye tanker og handlingsmønstre blant kvinnene.

Disposisjon

I neste kapittel diskuterer jeg ulike kjønnssteoretiske og feministiske perspektiv på det å være kvinne. I tillegg presenterer jeg tre kjønnsbegrep som er vanlig å finne i Latin-Amerika, og som kan ha betydning for dette prosjektet fra Bolivia. I det tredje kapitlet presenterer jeg metodiske avgjørelser, forskningsetikk og feltarbeidet som ble gjennomført i forbindelse med dette forskningsprosjektet. Deretter følger tre analytiske kapitler basert på feltarbeidet og informantene jeg var i kontakt med. Det fjerde kapitlet har fokus på flere tema knyttet til kvinnenens handlingsrom, frigjøring og hindringer som de selv opplever og reflekterer over. Her diskuterer jeg arbeidsdelingen mellom kvinner og menn i hovedsak innen familien og i arbeidslivet. Deretter diskuteres sensitive tema i forhold til vold og kvinneundertrykkelse. Jeg presenterer deretter livshistoriene til noen av informantene i det femte kapitlet. I livshistoriene fokuserer jeg på vendepunkt i livene til kvinnene, både personlige og mer samfunnsrelaterte. Jeg diskuterer ved hjelp av vendepunktene både handlingsrom og ulike vilkår som påvirker deres kjønnsidentitet. I det sjette kapitlet presenterer jeg et utvalg kvinner som skiller seg fra resten av utvalget siden de er «Cholita» wrestlere som utøver wrestling i tradisjonelle klesdrakter tilknyttet urfolksgruppen aymara. Til slutt presenteres en

oppsummerende konklusjon basert på alle de foregående kapitlene, med mine bidrag til eksisterende forskning, samt styrker og svakheter med dette forskningsprosjektet.

Å være kvinne; - kjønn i et feministisk og interkulturelt perspektiv

I dette kapitlet presenterer jeg ulike teoretiske kjønnsperspektiv og feministisk teori som vil være relevant som analytisk rammeverk når jeg diskuterer situasjonen for kvinner i Bolivia og problemstillingen. Hva det vil si å være kvinne vil kunne tolkes og studeres ulikt innenfor forskjellige fagfelt. Kjønnsperspektiv vil si å analysere kjønn på en systematisk måte, uten at det trenger å være hovedfokuset (Korsvik og Rugstad, 2018, s.10). Med bakgrunn i interkulturelle studier vil jeg i dette kapitlet vise relevans av kjønnsteoretiske perspektiv og feministiske perspektiv til min studie av kvinner i Bolivia. På engelsk gjøres det et skille mellom sex og gender (på spansk beskrives dette skillet som: *sexo y género*) mens i det norske språket vil dette skillet være utydeligere siden begge går under begrepet kjønn. I stedet skiller vi mellom biologisk kjønn (sex eller *sexo*) og sosialt kjønn (gender eller *género*) eller kjønnsroller (Korsvik og Rugstad, 2018, s.6). I et flerkulturelt samfunn som Bolivia er det også være relevant å bruke perspektivet interseksjonalitet for å studere hvordan ulike kategoriseringer som kjønn, klasse, og etnisitet sees i sammenheng med muligheter, valg og vendepunkt for bolivianske kvinner (Holst, 2017, s.105-106).

Jeg presenterer ulike kjønnsteoretiske og feministiske perspektiv fra både norsk og internasjonal kjønnforskning. Grunnen til at jeg vektlegger tidligere norsk kjønnforskning som teoretisk grunnlag for masteroppgaven, er at jeg mener flere av forskningsområdene er overførbare til land som Bolivia ved at jeg finner noen likheter. I tillegg har internasjonal feministisk teori og likestillingsteorier vært påvirket av blant annet norsk forskning (Mæland, 2015). Feminisme og kjønnforskning kan kritiseres for å ikke ta hensyn til kulturelle forskjeller og at mennesker flere steder i verden mangler grunnleggende rettigheter (Holst, 2017, s.201; Østerberg, 2001). På denne måten har ikke alle mennesker de samme forutsetningene eller forståelsene av sin egen og andres situasjon. Derfor vil jeg trekke frem viktigheten av en kulturforståelse i studier om kjønn og kjønnsroller. Til slutt presenterer jeg sentrale kjønnsbegrep fra Latin-Amerika, *Machismo*, *marianismo* og *Chachawarmi*.

Kjønnsteoretiske perspektiv

Feministisk teori og kjønnsteori er sammensatt og ikke et entydig kunnskapsfelt. Det samme gjelder begrepet kjønn som kan forstås på ulike måter som kategorisk kan skille mellom

kvinner og menn men også omhandle kulturelle forestillinger om hva som er kvinnelig og mannlig (Korsvik og Rugstad, 2018, s.7). Ulike oppfatninger av kjønn og feminisme vil også kunne påvirke hvilken kjønnsforståelse som ligger til grunn i analyser. Samtidig vil teoretiske perspektiv bidra til at vi kan reflektere over kompliserte samspill mellom endringer i samfunnsmessige betingelser og dreininger i vitenskapsinterne fokus (Ellingsæter, 2000, s.150). Når den franske filosofen og forfatteren Simone de Beauvoir (1908-1986) publiserte *Det annet kjønn* (1949) skapte det oppstandelse verden over (Moi i Beauvoir, 2000) Dette har blitt et viktig verk innen feministisk teori siden Beauvoir studerer hvordan kvinner blir til kvinner basert på det samfunnet de lever i, og at dette også påvirker kvinnenens muligheter for frigjøring (Beauvoir, 2000, s.277-279). «Hvordan lærer kvinnen om sin tilstand, hvordan føler hun den, i hvilket univers er hun lukket inne, hvordan kan hun bryte ut» (Beauvoir, 2000, s.277).

Min tolkning av dette sitatet er at kvinner og menn er sosialt ulike og at dette er knyttet til hvordan vi er lært opp til å være og blir sosialisert med andre. Å endre på noe som i lang tid tradisjonelt har blitt sett på som forankrede ulikheter mellom kvinner og menn, blir utfordrende og samtidig nødvendig som et viktig steg på veien mot et likestilt samfunn. Forventningene knyttet til kjønnsroller er mange, og kvinnene kan føle seg forpliktet til å handle etter forventningene. Ved å forstå hvilke vilkår kvinner står ovenfor og hvordan det påvirker dem dersom de ønsker å bryte ut fra tradisjonelle mønstre, må vi finne nye tilnærminger (Beauvoir, 2000, s.277). Simone de Beauvoir har fokus på kvinner som sosialt kjønn, men kan kritiseres for å ikke se menn på samme måte. Hun har vært viktig innen feministisk forskning for å forklare hvordan det er å være kvinne, med grunnleggende ulike vilkår enn menn.

Korsvik og Rugstad (2018, s.7) beskriver skillet mellom biologisk og sosialt kjønn ikke som et absolutt skille. På samme måte viser Beauvoir at forståelsen av kjønn kan være knyttet til fortolkninger i samfunnet. Feminismen sies å være opptatt av at kjønn er konstruert, og at biologiske forskjeller er mindre viktige (Holst, 2017, s.54). Forskere kan ha ulike tolkninger av kjønn og hva kjønnsforskjeller skyldes (Korsvik og Rugstad, 2018, s.7; Holst, 2017, s.50-71). Noen knytter kjønnsforskjeller til gener, andre til hjernestrukturer eller hormonnivå, mens andre igjen knytter kjønnsforskjeller til sosialisering, erfaring og utdanning (Korsvik og Rugstad, 2018, s.7; Holst, 2017, s.31). Sosialiseringprosesser bidrar til at virkelighetsoppfatninger viser seg å være meningsfulle, og setter dype spor i individet. I disse

sporene vil vi finne samfunnets normer, verdier, ideologi og kultur (Magelssen, 2008, s.130). Nyere hjerneforskning viser dessuten at hjernen kan være fleksibel og at til og med gener er noe som er tilpasset omgivelsene (Korsvik og Rugstad, 2018, s.7). Dette betyr at det er ulike både teoretiske og praktiske forståelser av hva kjønnsforskjeller betyr og skyldes. I studier av kvinnenens situasjon i Bolivia er det relevant å fokusere på det sosiale kjønn og se situasjonen fra kvinnenens perspektiv. I denne oppgaven blir bolivianske kvinners opplevelser, erfaringer og omgivelser studert i relasjon til sosialiseringprosesser i samfunnet.

Kjønnsrettferdighet, feminisme og likestilling

Det europeiske institutt for likestilling (EIGE) hevder at det er menneskets kjønn som bestemmer hva det er som forventes, verdsettes og tillates hos en kvinne eller mann i en gitt kontekst (European Institute of Gender Equality, EIGE, 2020). Det er forskjeller i ulike samfunn mellom kvinner og menn sine ansvarsområder, tilgang til og kontroll over ressurser, samt over beslutningsmuligheter (EIGE, 2020). For å studere kvinnenens situasjon i Bolivia er det viktig å holde fokus på ulike faktorer, ikke bare kjønnsforskjeller mellom bolivianske kvinner og menn. Det er nyttig å ha en forståelse av at kvinnenens muligheter og valg i dagens Bolivia vil variere over tid, og gi et bilde på et samfunn med flere etniske grupper og store kulturelle variasjoner som gjør det til et spennende område å studere. Både synet på latinamerikanske tradisjonelle kjønnsroller og feministisk teori skiller seg på ulike måter fra europeiske og skandinaviske kjønnsperspektiv. I Latin-Amerika har det politiske systemet og kirken vært sterke pådrivere for at kvinner skal opprettholde tradisjonelle kjønnsroller (Fuentes, 1992). Feminismen i Latin-Amerika er hovedsakelig basert på perspektiver fra USA og Europa, som ikke er tilpasset latinamerikansk kultur (Ponce de León, 2014, s.2).

Å gi kvinner makt og kontroll over egne liv handler om bevisstgjøring og styrking av selvtillit, men også å gi flere valgmuligheter, økt tilgang og kontroll over egne ressurser og handlinger (EIGE, 2020). Feministisk teori sies å ikke bare handle om likestilling, men også om kjønnsrettferdighet (Ali og Buratai, 2020, s.62). Kjønnsrettferdighet avhenger av kvinnenens mulighet for å delta i og påvirke beslutninger innen familien, samfunnet på nasjonalt, regionalt og internasjonalt nivå (Ali og Buratai, 2020, s.64). I Latin-Amerika har kvinner i lang tid kjempet for sine rettigheter og muligheter til å bidra på lik linje med menn (Maier & Lebon, 2010; Ponce de Leon, 2014). Nyere statistiske tall viser at kvinner har omtrent 27 % mindre sannsynlighet enn menn til å oppnå like muligheter og

kjønnsrettferdighet i Bolivia (Pasquali, 2020). Et ønske om like rettigheter og muligheter kan tyde på at latinamerikanske kvinner heller kjemper for kjønnsrettferdighet fremfor likestilte samfunn. Likestillingen innebærer at vi behandler menn og kvinner som likeverdige, men min forståelse av å bruke begrepet kjønnsrettferdighet i dette studiet er at jeg mener det er nærmere knyttet opp mot kjønnsidentitet. Kampen mot kjønnsrettferdighet kan i Bolivia handle om kvinnenes opplevelse av urettferdighet på bakgrunn av kjønn som igjen kan påvirke kvinnenes handlingsrom og kjønnsidentitet.

I noen analyser av kjønn konsentrerer forskerne seg om analyser av maktforskjeller mellom kjønnene, mens andre fokuserer mer på å analysere ulik arbeidsdeling (Holter, 1970, s.16). Sentrale begreper og dimensjoner i analyser har handlet om arbeidsdeling, maktrelasjoner, kontroll over ressurser og verdsetting av kvinnenes arbeid og produkter (Melhuus, Rudie og Solheim, 1992, s.20). For bolivianske kvinner vil både maktforskjeller og ulik arbeidsdeling i og utenfor hjemmet ha en innvirkning for kvinnenes handlingsrom og vendepunkt. Dette kan handle om det Leira (2000, s.128) gjengir som Holters spørsmål:

«Hvordan fordeler plikter og rettigheter, og hva det betyr for et samfunn om fordelingene skjer etter ytelseskriterier eller etter ytre kjennetegn (...) Hva betyr det for det sosiale systemet – positivt og negativt – å bruke kjønn som fordelingsprinsipp, og hva innebærer det for individene? Hvordan blir fordelingen etter kjønn opprettholdt?» (Holter i Leira, 2000, s.128)

En tolkning er at goder og arbeidsoppgaver er knyttet til normer i samfunnet og hvordan samfunnet forholder seg til kvinnelige normer når det gjelder kjønn og utseende som for eksempel etnisitet og hårfarge. Når kjønn brukes som fordelingsprinsipp vil det kunne oppstå ulikhet mellom kjønnene, og samtidig vil dette innebære at mennesker lettere kan møtes med forhåndsdomming og blir hindret i sin utfoldelse, basert på sitt kjønn og arbeidsdelingsprinsippet.

Forståelser av kjønn kan også handle om kjønnsroller som en samlet forventning knyttet til det å være mann og kvinne eller jente og gutt. Det er mange måter å studere kjønnsroller på, hvor det tidligere ble fokusert på posisjonen kvinner har i samfunnet sammenlignet med menn (Holter, 1970, s.16). Harriet Holter har vært viktig innen tidligere skandinavisk kvinneforskning, som sammen med sosiologer og psykologer som Erik Grønseth, Sverre

Brun-Gulbrandsen, Per Olav Tiller og Berit Ås er sentrale norske bidragsyterne knyttet analyser av kjønn og samfunn (Leira, 2000, s.125). Helt siden 1950-tallet har norske forskere kommet med viktige bidrag i internasjonal kjønnsforskning. Norsk kjønnsrolleforskning skal ha begynt i det tverrfaglige miljøet ved Institutt for samfunnsforskning i Oslo, som har gjort forskning om kvinner og kjønnsforskning i lang tid (Leira, 2000, s.125).

I vanlig språkbruk har 'kjønnsrolle' tidlig vært en betegnelse som henviste direkte til kvinner, og spesielt til forventninger og normer om kvinners atferd, måten de fremstår på og samfunnsmessige stilling, ifølge Leira (2000, s.130). Hun hevder det er tydelig at kvinner har kjønnsroller, men at mennenes kjønnsroller ikke er like definerte. Dette perspektivet vil også være nyttig å være klar over i analyser av kvinnene i Bolivia. Hvilke oppfatninger har bolivianske kvinner med tanke på begrepet kjønnsroller og kjønnsforventninger rettet mot kvinner?

På 1970-tallet ble norsk kjønnsforskning tydeligere internasjonalt, hvor betydningen av kjønn ble viktigere og kjønnsforskningen var i ferd med å endre karakter (Leira, 2000, s.130-131). Dette skjedde med inspirasjon fra internasjonale bevegelser, spesielt ulike studentopprør og den feministiske mobiliseringen som internasjonalt ble kalt den nye kvinnebevegelsen. Kjønnsforskningen i Norge har hatt innflytelse fra internasjonale fagdebatter, hvor både marxistiske og feministiske teoritradisjoner var sentrale (Leira, 2000, s.131). Det ble lagt merke til store samfunnsendringer som førte til dramatiske endringer i kvinners liv (Leira, 2000, s.130). Nye muligheter på arbeidsmarkedet og i familien ble politisk interesse og flere etterspurte forskning om de nye kvinnelivene. Erik Grønseth var tidlig ute med å drøfte mansrollen og begge foreldres forhold til arbeidsmarkedet og familien. Hans analyse av ektefelledelt arbeid behandler tema som er kommet opp igjen internasjonalt i senere tid (Leira, 2000, s.134; Grønseth, 1971). Norsk kjønnsforskning har innflytelse fra internasjonale bevegelser og feministiske teorier, og kan også brukes som teoretisk grunnlag for studier andre steder i verden. På en annen side har flere norske forskere også vært sentrale for å inspirere internasjonal kjønnsforskning, med faglige forklaringer og viktige tema knyttet til blant annet arbeid, familie, kjønnsroller og kvinneundertrykking (Leira, 2000; Ellingsæter, 2000; Mæland, 2015; Melhuus, Rudie og Solheim, 1992; Østerberg, 2001).

Rundt 1970-tallet var det i Norge mange offentlige meninger om kvinnenens stilling innen familien, på arbeidsmarkedet, i politikken og i samfunnet som helhet (Leira, 2000, s.131).

Interessen for forskning om kvinners arbeid økte med påvirkning fra den nye kvinnebevegelsen. Bevegelsen kjempet for at kvinner skulle ha rett til lønnsarbeid og økonomisk uavhengighet. Kunnskap om kvinnes betalte og ubetalte arbeid ble viktig for å synliggjøre kvinnes posisjon i samfunnet. Kvinner har ifølge Leira (2000, s.131) fått større råderett over egen seksualitet, fruktbarhet og arbeidskraft. Dette var sentrale feministiske krav som har fått anerkjennelse og støtte fra det offentlige (Leira, 2000, s.131). Inspirasjon fra internasjonale kvinnebevegelser og kvinneforskning som Leira (2000, s.134) hevder dreier seg om «diskusjoner knyttet til patriarkatets moderne former, kvinneundertrykkelse, om husarbeidets betydning og i kritikken av sosiologiens oppfatning av 'mann' som synonym for det handlende menneske». Samtidig har ikke dette vært lett å forene teoretisk. Et patriarkalsk samfunn viser til et system hvor menn har makt over kvinner på grunnlag av at de er menn, og kvinner undertrykkes fordi de er kvinner (Holst, 2017, s.61-62).

Feminismen gjorde kjønnsrett til et viktig tema for å analysere kvinneundertrykkingens mange former, mens marxismen la vekt på forholdet mellom kapital og arbeid, men fokuserte også på konflikter mellom klasser (Leira, 2000, s.135). I Norge og internasjonalt oppsto kritikk av forskning og de teoretiske perspektivene som marginaliserer eller utelukker kvinners liv og erfaringer, som i tillegg brukte menns atferd som mal eller norm for det handlende mennesket skulle gjøre (Leira, 2000, s.135). Teorier, problemstillinger, begreper og metoder innenfor ulike akademiske fagfelt ble på 1970-tallet kritisert for at de usynliggjorde kvinnes liv og samfunnets kjønnsstruktur (Widerberg, 1992, s.285).

I forskning om kjønnsroller har det blitt lagt vekt på sosialiseringens betydning for kjønnsforskjeller og utforming av kjønnsroller (Leira, 2000, s.136). Kjønnsforskningen har i større grad lagt vekt på kvinneundertrykking som et nytt perspektiv, og skapte en forståelse av forholdet mellom menn og kvinner gjennom begreper som kjønnsbestemt arbeidsdeling, mannsdominans og kvinners underordning. Fra internasjonale debatter tok norske forskere i bruk begreper som undertrykking og frigjøring, illegitim makt, systembetinget makt og avmakt (Leira, 2000, s.136). Teorier knyttet til patriarkatet uttrykte mannlig dominans i samfunnet, og identifiserte også et politisk mål som en oppheving av mannlig dominans og frigjøring av kvinner (Ellingsæter, 2000, s.151). Kulturelle faktorer kan virke ødeleggende når det gjelder kjønnsrettferdighet for kvinner grunnet urettferdighet som ga mye makt til menn ovenfor kvinner (Ali og Buratai, 2020, s.64). Berit Ås (1975) mente det var grunn til å drøfte om det fantes en egen «kvinnekultur», og om dette i tilfellet var biologisk eller skyldtes en

felles erfaring med kvinneundertrykking (Leira, 2000, s.134). Begrepet 'hersketeknikker' er imidlertid et eget norsk bidrag, også utviklet av Berit Ås (Leira, 2000, s.136; Ås, 1981, s.42-69). Dette ble et sentralt bidrag for å forklare kvinneundertrykking, og 'hersketeknikker' er et nøkkelbegrep som senere har spredt seg over hele verden. For å analysere situasjonen til kvinner i Bolivia vil det være viktig å studere kulturelle faktorer som skaper kjønnsforskjeller i samfunnet. Begreper som frigjøring, undertrykking og hersketeknikker vil kunne vise maktforskjeller mellom kvinner og menn som opprettholdes, men også hva som kan være i endring.

Kjønnsforskningen har vært opptatt av å beskrive, forstå og forklare kvinners samfunnsmessige stilling (Leira, 2000, s.136). Dette skjer gjennom å tydeliggjøre kjønnsforholdets betydning i samfunnet, og prosessene som bidrar til å opprettholde mannlig dominans i samfunnet. Denne forskningen vil ifølge Leira (2000, s.137) rette fokus på kjønnsrelasjonenes betydning, symbolsk og materielt- ikke minst med tanke på fordeling av makt og ære, tid og penger, arbeid og omsorg. Ved å utvide interesseområdene kunne man opparbeide nye empiriske felt for analyse, for eksempel forholdet mellom familie og arbeidsmarked (Leira, 2000, s.137). Antropologien kan rette kritikk mot samfunnsvitenskapelige teorier for å bidra med en deskriptiv forståelse, som en forståelse på nåværende samfunnsprinsipper (Taksdal og Widerberg, 1992, s.278.). Dette fordi antropologien gjennom studier av fremmede kulturer kan bidra til et mer kritisk blikk på egen og samfunnets kjønnsforståelse. Norsk kjønnsforskning kritiseres imidlertid for å være etnosentrisk og ha et middelklasseperspektiv (Taksdal og Widerberg, 1992, s.280). Tverrfaglig kunnskap er derfor nyttig når vi studerer kjønn og relasjoner mellom kjønn.

Kjønnsforskningen har også utfordret forestillinger om privatlivets fred ved å tematisere ubetalt arbeid, en ujevn fordeling av byrder og belønninger mellom kjønn og ikke minst den seksualiserte volden som tema for forskning. Denne type forskning har ofte, men ikke alltid hatt fokus på å analysere vold mot kvinner og barn utført av menn (Leira, 2000, s.138). Vold kan defineres som: «Enhver handling rettet mot en annen, som skader, skremmer, smerter eller krenker, og får den personen til å gjøre noe mot sin vilje eller slutte å gjøre noe som den vil» (Isdal, 2000, s.36).

I analysen om kvinnes situasjon i Bolivia er dette et sentralt tema å studere. Flere perspektiv fra både norsk og internasjonal kjønnsforskning kan også være relevante. Dette innebærer teoretiske perspektiv knyttet til betalt og ubetalt arbeid, familieforhold, fordeling av

goder og byrder, mannlig dominans og vold mot kvinner. Slike tema belyses gjennom problematiske og sensitive perspektiv og forankres tydelig i kvinnenens egne erfaringer.

Det blir viktig å studere kvinners goder og hindringer, samt de plikter og rettigheter som følger med i forhold til arbeidet i hjemmet eller utenfor huset. Kvinners rett til lønnet arbeid handler ikke bare om økonomisk uavhengighet fra menn, men også om trygghet dersom inntekt faller bort, adgang til viktige sosiale rettigheter, mulighet for fellesskap og læring gjennom arbeidet, om posisjoner for forhandling som følge av ulike former for arbeid, om kollektiv styrke eller individuell avmakt (Leira, 2000, s.140). Dette har stått sentralt i den norske kjønnsforskningen og et slikt perspektiv kan også ha overføringsverdi i studier av kvinners situasjon i flerkulturelle samfunn, som Bolivia. På mange måter har kjønnsforskning bidratt til å endre kunnskapen og forståelsene av kjønn, for eksempel ved stadig å understreke at kjønn ikke bare kan oppfattes som biologisk ulikhet, men noe som er sosialt skapt (Leira, 2000, s.143). Internasjonalt vil man referere til forskningsfeltet som 'gender studies'. Betegnelsen signaliserer en økende interesse for menn og maskulinitet (Leira, 2000, s.143-144).

Kulturelle og samfunnsmessige forståelser av kjønn

En kulturtilnærming er ifølge Ellingsæter (2000, s.166) nødvendig i studier av maktrelasjoner mellom kjønn. Videre hevder hun at makt og kjønn må studeres på bakgrunn av prosesser som styrer bevissthet og ideologisk hegemoni, hvor maktrelasjoner handler om dominans og kontroll. Noen vil hevde at materielle kjønnsrelasjoner ikke kan analyseres uavhengig av politiske diskurser og kulturelle strukturer som former dem (Ellingsæter, 2000, s.166). Det finnes tre typer teorier, som på ulike måter forholder seg til grunnbegrepene aktør og struktur, og til betydningen av kultur:

«Postmodernistiske teorier er opptatt av aktør og kultur, refleksiv modernisering betoner mest aktør og struktur, mens strukturalistisk konstruktivisme fokuserer mest på forholdet mellom struktur og kultur. For å fange kjønnsrelasjonenes tvetydighet i samfunnet trenger vi alle disse tilnærmingene» (Ellingsæter, 2000, s.169)

Hvert samfunn skiller seg fra andre samfunn på bakgrunn av kultur, men ingen kultur sies å være naturlig skapt for å favorisere interessene til en gruppe mennesker eller for å skade de

andre (Ali og Buratai, 2020, s.63). Fra et interkulturelt perspektiv kan dette handle om å se betydningen av kjønn og kultur både for individet og for samfunnet. For å studere kvinner i Bolivia er det å ha en kulturtilnærming viktig i studier av kvinnenens situasjon, samt forholdet mennesker imellom og deres relasjon til samfunnet. Det kan omhandle relasjoner innenfor familien, på arbeidsplassen eller andre steder hvor kvinnene møter andre mennesker. Ved å analysere både personlige livshistorier og ulike samfunnsgrupper prøver jeg å få et større bilde av det bolivianske samfunnet, og samtidig forstå nyansene.

Lover om selvbestemt abort, likestilling mellom kjønnene og tilgang til barnehager har i Norge utfordret tradisjonelle forestillinger om kjønn, spesielt tradisjonelle familiemønstre og morsroller. I senere år har det skjedd endringer i lovene om foreldre og barn, hvor biologiske fedre har fått større rettigheter i forhold til barna (Leira, 2000, s.131). I Skandinavia har velferdsstatene drøftet spørsmål om hvordan ulike rettigheter og plikter skapes og i relasjon mellom velferdsstat, familie og arbeidsmarked i samfunn der likhet har vært en viktig verdi. Internasjonal forskning har med en annen global referanseramme vist at kvinner i store deler av verden mangler elementære sosiale, økonomiske og helsemessige rettigheter, og at de ofte er dårligere stilt enn menn (Leira, 2000, s.144). Derfor kan også kulturelle tilnærminger vise forskjeller i Bolivia med tanke på tradisjonelle familiemønstre. Det kan være andre tilnærminger til forestillinger om familie og arbeid blant bolivianske kvinner sammenlignet med det kvinner i Skandinavia opplever. For å studere andre kulturer kan man plassere seg selv i sentrum og rangere andre etter hvor mye de ligner på en selv, ofte omtalt som etnosentrisme (Eriksen og Sajjad, 2015, s.47). Det motsatte av en etnosentrisk holdning kalles kulturel relativisme, at alle kulturer er relative og forstås på egne premisser ved at alt mennesker gjør oppfattes i sin egen kontekst. I praksis vil det ikke være mulig eller ønskelig med en ren etnosentrisk eller en ren kulturel relativistisk holdning (Eriksen og Sajjad, 2015, s.47-48). Å bruke et kulturel relativistisk perspektiv vil bidra til å forstå andre utfra deres perspektiv og forståelse. Det innebærer samtidig ingen forpliktelse til å måtte være enig med andre og vi har alle et ansvar for å dele vår faglige innsikt med andre (Magelssen, 2008, s.20). Vi opptrer også som mer sensitive i møte med andre dersom vi lærer oss å være mer kulturel relativistiske og mindre etnosentriske (Magelssen, 2008, s.20-21). I studien om kvinnene i Bolivia vil jeg analysere med innsikt i både skandinavisk og global kjønnsforskning, og samtidig analysere kvinner i Bolivia utfra deres egen livssituasjon. Dette gjør det mulig å vise nyanser, kritisere og stille spørsmål både fra et etnosentrisk som kritisk og et kulturel relativistisk som forstående perspektiv.

Utdanningssystemet og arbeidsmarkedet er fortsatt kjønnsdelt flere steder i verden (Grønseth, 1986, s.118). Dette påvirker mennesker på mange ulike måter innenfor flere forskningsfelt. Det er viktig å studere forholdet mellom kvinner og menn med ulike vinklinger. Tidligere lå muligens fokuset mer på sosioøkonomiske årsaker til at kjønnsforholdet var som det var, enn av det kulturelle, i tillegg til at feminismen trolig var mer opptatt av klasseulikheter enn av hvordan kvinnelighet og mannlighet, det transkjønnede, som kunne være vanskelig å plassere, ble kulturelt marginalisert (Holst, 2017, s.299). Feminismen var ifølge Holst (2017, s.299-300) i stor grad opptatt av omfordeling av materielle ressurser fremfor å respektere kulturell ulikhet mellom mennesker. Dette har endret seg med utviklingen av nye teorier om kjønn og feminisme knyttet til blant annet psykologi, helse og kulturelle studier.

«Valg av utdanning og yrke handler om mer enn formelle krav til utdanning. Det finnes kulturelle forestillinger og uformelle kompetanseidealer om hva slags utdanninger og yrker som er «normale» og «passer best» for forskjellige grupper» (Korsvik og Rugstad, 2018, s.55)

Ved å rette søkelys på strukturelle, sosiale og kulturelle forhold, kan man analysere hvordan forskjellige vilkår blant kvinner og menn kan ha betydning for helse. Sosiale ulikheter med tanke på maktforhold, økonomisk status og grad av beslutningsmyndighet påvirker helse og behovene for helsetjenester. For at kjønnsforskning ikke skal bli generaliserende til å gjelde *alle* kvinner og *alle* menn, må ulikheter innad i ulike grupper studeres (Korsvik og Rugstad, 2018, s.15). Kvinnene i Bolivia er ikke like verken kvinnene i Norge eller internt i landet- de skiller seg fra hverandre og har sine individuelle historier. Taksdal og Widerberg (1992, s.277) spør etter teorier som kan «gripe omsorg, tillit, verdighet, solidaritet og kjærlighet som sterke føringer i både individuelle livshistorier og samfunnsformasjoner?» Denne type teorier oppfatter jeg som sentrale når jeg skal studere kvinner i Bolivia. Dette fordi det gjør det mulig å studere både hvordan personlige livssituasjoner og samfunnssituasjonen i landet påvirker kvinnenes følelser og kjønnsidentitet.

Et annet forhold som har betydning i analyser av kvinners posisjon i samfunnet handler om kjønnsdiskriminering. Dersom kvinner og menn har ulik tilgang til forskjellige tjenester kan dette få samfunnsøkonomiske konsekvenser (Korsvik og Rugstad, 2018, s.18). Ofte går kvinner ned i stilling, blir sykmeldte eller slutter i krevende jobber som et resultat av det omsorgsansvaret de får med familie og barn i hjemmet. Menn sier oftere ifra dersom jobben legger begrensninger for dem (Korsvik og Rugstad, 2018, s.18). Med fokus på kvinnene i

Bolivia er dette viktige perspektiv i forhold til påvirkningsfaktorer som kan fremme eller hindre kvinnenes posisjon i samfunnet og på arbeidsmarkedet. Dette gjelder både individuelle forskjeller, eventuelle vendepunkt og samfunnsstrukturer i endring. Det er også relevant å studere ulike vinklinger på hvordan ulikheter, vendepunkt og samfunnet har innvirkninger på kvinnenes livssituasjon, handlingsrom og muligheter.

Kvinner og menn sies å ha det samme grunnleggende «stress-apparatet», men måten å reagere på kan variere tydelig mellom kjønn. I stressede sosiale situasjoner har menn lettere enn kvinner for å reagere med aggresjon eller ved å flykte, også kalt «fight or flight», som er mye omtalt i litteraturen om stress (Korsvik og Rugstad, 2018, s.18; Turton og Campbell, 2005). Kvinner reagerer oftere med en type atferd som evolusjonspsykologer kaller «tend and befriend», noe som innebærer å gi omsorg for barn og søke kontakt og støtte, spesielt fra andre kvinner (Korsvik og Rugstad, 2018, s.18).

Å studere kjønn begynte med å se det fra kvinnenes perspektiv, gjennom å synliggjøre kvinnenes situasjon eller å få fram at også kvinner har spilt en rolle i historien, i politikken eller i kunsten. Fra å fokusere mest på kvinner innebærer kjønnsperspektiver i senere tid også studier av menn som kjønn, og på variasjoner innad i kjønnskategoriene. I en studie kan kjønnsperspektiv bidra til å utfordre stereotyper knyttet til kjønn, samt å utvide forståelsen for hva kjønn betyr (Korsvik og Rugstad, 2018, s.52-53).

Øystein G. Holter (i Korsvik og Rugstad, 2018, s.55) er professor ved Senter for tverrfaglig kjønnforskning ved Universitetet i Oslo, og har gjennomført en undersøkelse i Norge ved navnet «Likestilling og livskvalitet». Resultatene viste at kjønnslikestilling er tilknyttet flere positive trekk. I mer likestilte familier er det ifølge Holter mindre vold mot kvinner og barn, i tillegg til at livskvaliteten hos menn blir positivt påvirket. For eksempel oppgir de fedrene som har tatt ut foreldrepermisjon etter fødsel, at de senere har fått en bedre kontakt med barnet. Også mødrene sier seg mer fornøyde og mer tilfredse når samlivet er likestilt (Holter i Korsvik og Rugstad, 2018, s.55).

«Likestilling og livskvalitet»-undersøkelsen viser at vold og konflikt i barndommen har en klar negativ helseeffekt hos mennesker senere i livet, og at fravær av likestilling mellom de voksne i barndomshjemmet gir en økt sjanse for vold mot barn. Holter hevder også at kjønnslikestilling er en selvstendig faktor som virker på tvers av andre forhold, som for eksempel inntektsnivå (Holter i Korsvik og Rugstad, 2018, s.55).

Studien om «likestilling og livskvalitet» har blitt et utgangspunkt for andre studier gjennomført i Norge, samt viktige perspektiv i internasjonal forskning. Det finnes en sammenheng mellom likestilling og bedre livskvalitet, som bekreftes i undersøkelser fra flere forskjellige land som Kroatia, India, Rwanda, Brasil, Chile og Mexico (Barker mfl., 2011). Dersom like muligheter i utdanning og arbeid kan gi bedre livskvalitet, kan det være interessant å se på hvordan det påvirker kvinner i Bolivia basert på hvilken situasjon kvinnene befinner seg i der.

Å ha et perspektiv på kjønn og likestilling kan bety å gi mennesker ny og viktig kunnskap, som berører personlige relasjoner som igjen er relevant for trivsel og velvære. Innen forskningsfelt om helse og livskvalitet er det fortsatt lite som er forsket på og dermed mye å oppdage (Korsvik og Rugstad, 2018, s.55). I studier om hvordan kjønn og etnisitet spiller inn når unge mennesker velger utdanning og hvilke jobbmuligheter de har etter endt utdanning, viser resultatene hvordan skjulte og uformelle kompetanseidealer om hvem som «passer» til de ulike utdanningene og yrkene kan begrense unge menneskers valgfrihet og virke diskriminerende i arbeidslivet. Fordi det er et politisk mål å gi like muligheter til utdanning og arbeid, trengs det mer forskning på hvordan ubevisste eller skjulte seleksjonsmekanismer fungerer (Korsvik og Rugstad, 2018, s.56). I Latin-Amerika har kvinnekampene fokusert på sammenhengen mellom kjønn og økonomiske og sosiale rettigheter, i tillegg til arbeidet for å gi kvinner retten til en anstendig livskvalitet, lik lønn for likt arbeid, anerkjennelse av husarbeid og familieomsorg, helsehjelp, retten til å delta i og lede sosiale organisasjoner og retten til utdanning (Maier, 2010, s.35-36). Dette er på mange måter gjenkjennbart i forhold til kjønnsperspektiver og feministisk teori som mange i Norge har kjempet for.

Interseksjonalitet og kjønnsanalyse

Spørsmål knyttet til fordelingsrettferdighet, sosioøkonomiske relasjoner og klasseulikhet er noe som må gjenreises innen kjønnsanalyser. Det er økt interesse for interseksjonalitet, siden dette begrepet også inkluderer sosioøkonomiske spørsmål (Holst, 2017, s.300).

Interseksjonalitet omhandler analyser av ulike sosiale og kulturelle kategorier som kjønn, etnisitet og klasse, og hvordan slike kategorier fungerer sammen. Til tross for at for at klasse, etnisitet og kultur skiller oss er kvinners underordning en forholdsvis felles erfaring (Roman, 1994, s.246). Interseksjonalitet kan ha en innvirkning i diskurser og forskning som omhandler for eksempel kjønn, makt, likestilling og diskriminering. Crenshaw (1989) brukte begrepet

analytisk for å studere sammenhengen med de fargede kvinners situasjon i USA. Begrepet kan også knyttes til strukturelle analyser av ulike former for undertrykkelse:

“Intersectionality means that people are simultaneously situated in multiple social structures, and when these structures intersect, identities can produce a multiplication of advantage or disadvantages” (Lundvall mfl., 2015, s. 4)

Interseksjonalitet kan brukes på mange måter, for eksempel som et analytisk verktøy for å beskrive sosiale problemer. Begrepet kan også benyttes for å forstå hvordan faktorer som kjønn, alder og etnisitet plasserer mennesker i ulike posisjoner, spesielt i sammenheng med en sosial global ulikhet verden over (Collins & Blige, 2016). Dersom vi vil forstå og forklare ulikhet er det nødvendig å være åpen for at individer opptrer i forskjellige maktstrukturer samtidig. Dermed er det vesentlige i interseksjonalitet som perspektiv selve interaksjonen og samspillet mellom sosiale forskjeller (Orupabo, 2014, s.331).

For å studere kjønnsidentitet i Bolivia vil jeg bruke interseksjonalitet for å vise hvordan sammenhengen mellom kjønn, etnisitet og klasse påvirker kvinners muligheter, hindringer og hvilke endringer som skjer i samfunnet. Et slikt perspektiv vil kunne hjelpe med å forstå ulikheter i det bolivianske samfunnet og tydeliggjøre sosiale forskjeller. Ifølge Collins & Blige (2016) eksisterer interseksjonalitet på grunnlag av mennesker som uttrykte bekymring for ulike former for sosial ulikhet som de enten opplevde selv eller var vitne til. De ulike kategoriseringene beskriver ikke erfaringer, men organiserer dem (Lund og Magnussen, 2018). Som perspektiv fortolkes menneskers hverdag, muligheter, handlingsrom og yter motstand mot disse (Lund og Magnussen, 2018). Interseksjonalitet som begrep gir en mulighet til å gjøre analyser på nye måter (Gullikstad, 2013, s.74). I analyser av kvinnenes situasjon i Bolivia er det relevant å diskutere muligheter og hindringer i forhold til ulike kategoriseringer for å trekke frem forskjeller mellom kvinne.

Latinamerikanske kjønnsbegrep

Machismo og marianismo

Begrepene *machismo* og *marianismo* er kulturelle forventninger knyttet til kjønn, som man ofte finner utbredt i store deler av Latin-Amerika (Heaton, Huntsman & Flake, 2005, s. 290).

De latinamerikanske landene blir sett på som en stereotypisk kultur og et område bestående av patriarkalske strukturer, der mannen forventes å fremstå som sterk, autoritær, uavhengig, dominant og privilegert både i og utenfor hjemmet. Latinamerikanske kvinner skal fremstå som underordnede og hengiven ved å innta en offerrolle, i tillegg til å ha Jomfru Maria som ideal (Derks, 2009, s.2). *Machismo* innebærer positive forventninger om mannen som stolthet, ære, ansvar og forpliktelse til familien. Men begrepet viser også til negative sider som dominerende, tungt alkoholforbruk, og aggressivitet hvor menn har autoritet ovenfor kvinner (Heaton, Huntsman & Flake, 2005, s. 290). Menn skal ifølge *machismo* ha en aggressiv holdning ovenfor kvinner mens *marianismo* viser til den feminine siden som en forklaring på kvinners lidelser (Derks, 2009, s.2-6).

Marianismo ble først presentert av Evelyn P. Stevens i artikkelen «Marianismo: The Other Face of Machismo» (Stevens, 1973). *Machismo* handler om å vise en aggressiv holdning fra menn mot kvinner, mens *marianismo* sies å handle om at kvinner skal være underordnet og omfavne verdiene til jomfru Maria som et passivt forbilde (Derks, 2009, s.2). *Machismo* er knyttet til menn som den overordnede og mektige (Moisés, 2012). Derks (2009, s.5) hevder at Stevens opprinnelige forståelse av *marianismo* handler om en åndelig styrke som latinamerikanske kvinner strekker seg etter, forårsaket av ydmykhet og hengivenhet hvor kvinnene skal innta en offerrolle. Etter at Stevens introduserte begrepet, hevder Derks (2009, s.5-6) at begrepet har utviklet seg til å på en ukritisk måte definere uttrykk for feminitet i Latin-Amerika og som forklaring på kvinnenens lidelser. Men begrepet *marianismo* har også blitt mye kritisert (Derks, 2009).

Det finnes ifølge Stevens (1973, s.9) nærmest en universell enighet om hva en «ekte kvinne» er og hvordan hun skal oppføre seg. Selv om kvinnene utfra *marianismo*-perspektivet er underlagt mannen, har hun likevel en styrke i seg selv (Stevens, 1973, s.9). I tillegg mener Stevens (1973, s.13) at det ikke er opp til utenforstående forskere å avgjøre om det er rett eller galt, eller hva som eventuelt skal til for at kvinnene skal få det bedre. Det er selvfølgelig ikke alle latinamerikanske kvinner som innretter seg etter disse stereotypiske forestillingene av kvinner, men begrepet viser til et ideal som fortsatt vil kunne påvirke kvinnene i utformingen av kjønnsroller. Antropologer og sosiologer har konkludert med at ulikhet mellom kjønn ikke bare skal tilknyttes kulturelle tradisjoner og roller innen familien, men skal analysere ulikhet i forhold til økonomiske og sosiale strukturer i lys av begrepene *machismo* og *marianismo* (Moisés, 2012, s.50). Internasjonal påvirkning knyttet til frigjøring og en økende kvinnelig

deltakelse i folkebevegelser og politiske organisasjoner skaper spørsmål og behov for nye definisjoner av verdiene, holdningene og sosiale roller knyttet til *machismo/marianismo*-komplekset (Moisés, 2012, s.53). I denne studien om kvinner i Bolivia er det relevant å analysere holdninger og kjønnsroller i forhold til perspektivene *machismo* og *marianismo*. Dette siden det er holdninger og forhåndsbestemte retningslinjer som mange latinamerikanske kvinner i ulik grad fortsatt forholder seg til, og dette gjør det interessant å studere om oppfatningene av *machismo* og *marianismo* har betydning for kvinners situasjon i Bolivia i dag.

Chachawarmi

Fra Aymara, som er en av de største urfolksgruppene og språkene i Bolivia, finnes et begrep som beskriver en gift mann og kvinne som en dynamisk enhet hvor de utfyller hverandre og er komplementære, på urfolksspråket aymara kalt *chachawarmi* (Burman, 2011). Begrepet er satt sammen av ordene *chacha* (mann) og *warmi* (kvinne), som en del av Aymarabefolkningens kjønnsperspektiv om menn og kvinner som likeverdige (Burman, 2011; Maclean, 2014). Dette skiller seg fra tradisjonelle kjønnsroller i Latin-Amerika som *machismo* og *marianismo* hvor kvinner er underordnet menn. Hva som er kvinnelig og mannlig blir ofte sett på som motsetninger hvor ofte det mannlige oppfattes som dominerende ovenfor det kvinnelige (Arvidsson, 2001, s.58). *Chachawarmi* vil på en annen side sidestille en gift mann og kvinne i ekteskapet. Hva det er som oppfattes som kvinnelig eller mannlig varierer over tid og mellom forskjellige kulturer (Korsvik og Rugstad, 2018, s.6). Dermed vil forståelsen av tradisjonelle kjønnsroller kunne utvikle seg og variere fra oppfatninger i boliviansk kultur. Dette kan også skille seg fra andre latinamerikanske kulturer og ulike urfolkskulturer.

Chachawarmi gjenspeiler at ingen regnes som en komplett sosial person før ekteskapet og dermed at ingen ugift mann eller kvinne har en autoritetsposisjon verken i bygdesamfunnet eller i urbane samfunn. Dette gjenspeiles på samme måte i beslutninger hjemme så vel som ellers i samfunnet eller nabolaget, siden ingen avgjørelser skal tas uten samtykke fra begge ektefeller (Burman, 2011). Mann og kvinne bør utfylle hverandre i alle sine gjøremål – med sine plikter i hjemmet, som lønnstakere, som foreldre, i det offentlige og innen politikken, hver og en med sine spesifikke, men likeverdsatte oppgaver. I mange urfolkssamfunn lever befolkningen på landsbygda, noe som gjør at mennene er avhengig av

kvinnenes hjelp da de som bønder er bundet til å drive med jordbruk (Moisés, 2012, s.51). Oppfatningen av *chachawarmi* gjelder urfolksgruppen Aymara som mange bolivianske kvinner tilhører. Derfor vil det være et teoretisk begrep å ha kunnskap om i analyser av kvinnenes situasjon i Bolivia.

Oppsummering

For å studere kvinners situasjon i Bolivia og faktorer som kan ha bidratt til endring, vil kjønnsteorier, feministiske teorier og interkulturelle teorier gi et godt grunnlag for analysen. I denne masteroppgaven vil viktige perspektiv være forståelsen av det sosiale kjønn og kjønnsforventninger i boliviansk kultur. I Latin-Amerika og Bolivia er det spesielt *machismo* og *marianismo* som viser forhåndsbestemte tradisjonelle roller på hvordan en mann og en kvinne burde være. Arbeidsdeling mellom kvinner og menn i forhold til familien og jobb var tidligere en viktig feministisk kamp i Norge, og kan også være overførbart til situasjonen blant kvinner i Bolivia. Det er viktig med et kulturperspektiv, ikke minst når det gjelder kjønnsrettferdighet for kvinnenes muligheter og rettigheter fremfor et likestilt samfunn i Bolivia. Flere kjønnsteoretiske og feministiske perspektiv kritiseres for å være etnosentrisk, ikke ta hensyn til kulturelle forskjeller eller den politiske, sosiale og økonomiske utviklingen i ulike land. Interseksjonalitet er et sentralt begrep for å analysere hvordan ulike kategorier som kjønn, alder, etnisitet og klasse tydeliggjør forskjeller og muligheter i samfunnet. Holdninger og tematikker i forhold til blant annet arbeids- og familiesituasjon, kvinneundertrykking, diskriminering og hersketeknikker, vold, utdanning og livskvalitet vil alle bli diskutert videre i oppgaven fra bolivianske kvinners perspektiv.

Metodiske betraktninger

Ordet metode betyr opprinnelig «veien til målet» (Kvale og Brinkmann, 2015, s.140). For å finne svar på problemstillingen er en forsker nødt til å vite hva målet er, for deretter å bestemme hvilke metoder som skal benyttes. Denne studien baserer seg på feltarbeid gjennomført i Bolivia i perioden april-juli 2019. Formålet har vært å finne ut hva som kjennetegner kjønnsidentitet for kvinner i Bolivia og hvordan de selv tolker dette ved hjelp av kvalitative forskningsmetoder. Ved å komme i direkte kontakt med bolivianske kvinner har jeg hatt mulighet til å observere hverdagslige situasjoner. Målet med kvalitative tilnærminger er å oppnå en forståelse av sosiale fenomener, i dette tilfelle eventuelle endringer i kvinners kjønnsidentitet. Kvalitative metoder brukes for innsamling av meninger og opplevelser som ikke kan tallfestes eller måles på noen annen måte (Dalland, 2012, s.112). Utfordringene vil ofte være knyttet til hvordan forskeren analyserer og tolker de sosiale fenomenene som studeres (Thagaard, 2009, s.11). I dette kapittelet beskriver jeg fremgangsmåten og gjennomføringen av feltarbeidet, datainnsamlingen og analysen. I tillegg begrunner jeg de metodiske valgene som ble tatt underveis i dette forskningsprosjektet.

Kvalitative forskningsmetoder som intervju og deltakende observasjon skaper direkte kontakt mellom forskeren og de som studeres (Thagaard, 2009, s.12-13). Denne direkte kontakten var viktig også i denne studien hvor jeg fikk muligheten til å kontakte kvinner og høre deres historie. På denne måten kunne jeg analysere deres personlige fortellinger gjennom dybdeintervjuer, men også studere samfunnet som de alle er en del av. Dybdeintervjuer skal skape en avslappet stemning hvor informanten skal kunne reflektere over egne erfaringer og meninger om utvalgte tema, men det kan også dukke opp nye momenter som kan ha betydningen for forskningen (Tjora, 2012, s.104).

Kvinner som tar utradisjonelle valg?

Hvordan man forstår data som samles inn utvikles gjennom hele forskningsprosessen, og må sees i sammenheng med den forforståelsen som forskeren bringer med seg inn i prosjektet (Thagaard, 2009, s.35). I planleggingsfasen av denne studien ønsket jeg å studere kvinner som tok utradisjonelle valg i forhold til kjønnsroller i Bolivia. Med inspirasjon fra kjønnsforskning om likestilling og selvstendighet, ville jeg finne ut mer om hvordan situasjonen er for kvinner i Bolivia. Som norsk kvinne med familie i Bolivia ville jeg bruke mine språkkunnskaper og

bekjente til å få adgang til feltet. Jeg begynte tidlig i planleggingen å spørre familiemedlemmer og andre bekjente om potensielle informanter.

En feministisk tilnærming innebærer at kjønnsproblematikken innenfor relasjoner problematiseres. I denne studien undersøker jeg kjønnsrelasjonen i sammenheng med makt og undertrykkelse. Selv om feministiske perspektiv ikke kan tilknyttes en spesiell metodisk tilnærming, prioriterer kvinneforskere i mange tilfeller kvalitative metoder fordi det er metoder hvor informantens egne perspektiver har en fremtredende plass (Thagaard, 2009, s.44-45). På bakgrunn av dette er kvalitative metoder godt egnet til å gi en forståelse av kvinnenens livssituasjon i Bolivia. Kjønnsforskning har i stor grad fokusert på kvinners daglige liv, hvor fortolkninger av kvinners handlinger står sentralt (Thagaard, 2009, s.44-45). Jeg brukte en feministisk tilnærming når jeg analyserte kvinnenens handlingsrom og begrensninger, hvor makt og undertrykkelse innen familien og arbeidslivet blir diskutert fra kvinnenens perspektiv.

Den åpne strukturen som et kvalitativt forskningsintervju har, er både en fordel og en ulempe med tanke på gjennomføring av intervjuer (Kvale og Brinkmann, 2015, s.134). Fordelen kan være muligheten for at informantene diskuterer tema som ikke er planlagt på forhånd, men som fortsatt kan være interessant for forskningen. Det er viktig å vurdere de etiske dilemmaer og utfordringer som kan oppstå i forskningen. Derfor må det vurderes om mulig innvirkning som forskeren kan ha på forskningsprosessen og resultatene. Problemer kan også oppstå med tanke på å erkjenne ulik språkbruk, gester og kulturelle normer i en kultur når forskeren gjennomfører intervjuer på tvers av kjønn, generasjoner og sosiale klasser (Kvale og Brinkmann, 2015, s.174). I dette forskningsprosjektet valgte jeg å følge etiske retningslinjer for å ivareta informantens privatliv (NESH, 2016). Studien hadde også godkjenning fra NSD (se Vedlegg VI). I analysen fant jeg gjenkjennende tema og strukturerte data etter de tema som dannet mønster i datamaterialet. Det som var interessant i forhold til å kunne svare på problemstillingen var tema som kjønnsroller, forventninger fra samfunnet, arbeid, familie, oppvekstvilkår og kulturelle uttrykk for kjønnsidentitet som kvinne i Bolivia.

Rekruttering av informanter

I forkant av feltarbeidet ønsket jeg å fokusere på politisk aktive kvinner, utdanning- og arbeidssituasjonen for kvinner, og «Cholita» wrestlere. Jeg leste om tradisjonelle kjønnsroller

i Bolivia og ble spesielt opptatt av de endringene som har skjedd etter at Evo Morales ble den første presidenten med urfolksbakgrunn i 2006 (Aardal, 2020). Samtidig lette jeg etter individer og grupper med kvinner som skilte seg ut. Jeg kunne snakke med familiemedlemmer og andre bekjente om prosjektet mitt for å komme i kontakt med informanter som ville la seg intervju. Så gjennomførte jeg prøveintervjuer for å bli tryggere på meg selv og formuleringen av spørsmålene som jeg hadde oversatt til spansk. For å rekruttere informanter og samle inn relevant data ville jeg observere kvinnene i hverdagslige situasjoner og aktiviteter. Ved å kombinere observasjon og intervju fikk jeg innsikt i kvinnenes livssituasjon, utvikle kontakter og få en forståelse som kunne utvikles underveis (Thagaard, 2009, s.65). Grunnet en uoversiktlig og anspent politisk situasjon på det tidspunkt jeg startet feltarbeidet ble det vanskelig for meg å få kontakt med politisk aktive kvinner. Dette gjorde at mitt fokus på den politiske situasjonens påvirkning på kvinnene ble mindre viktig enn først antatt. Jeg stilte ingen direkte spørsmål knyttet til de politiske endringene i Bolivia etter at Morales tok over makten. Isteden endret jeg fokus til å konsentrere studien på kvinner i utdanning eller jobb. I tillegg ønsket jeg å komme i kontakt med «Cholita» wrestlerne. Noe av det som interesserte meg var hvilke tanker kvinnene hadde rundt fremtidig karriere, drømmer for fremtiden og hvem eller hva som påvirker kvinners valg i det bolivianske samfunnet. Gjennom gode kontakter var det flere som viste interesse i prosjektet mitt. Jeg ønsket å intervju kvinner i store byer som La Paz og El Alto, men også i mindre landsbyer. Jeg ville ta lydopptak av intervjuene for å kunne transkribere dem senere. Rent tilfeldig kom jeg i kontakt med noen som fortalte meg om kvinnegruppene fra El Alto som møttes i forbindelse med mikrofinanslån. Ved å bruke snøballmetoden kunne jeg kontakte noen kvinner i utdanning eller jobb, og gjennom disse få mulighet til å intervju andre (Thagaard, 2009, s.56; Tjora, 2012, s. 230). Så jeg benyttet et strategisk utvalg, og brukte snøballmetoden for å rekruttere informanter.

For å finne ut mer om hvordan jeg kunne komme i kontakt med «Cholita-wrestlere», var jeg nødt til å spørre litt rundt. Jeg spurte flere som jeg møtte og fikk inntrykk av at mange bolivianere ikke hadde sett en wrestlingkamp før. De visste dermed ikke hvor eller når det foregikk kamper. Derfor ble jeg anbefalt å oppsøke ulike turistbyråer som arrangerer guidede turer. Jeg fant selv ut på internett at kampene foregikk hver tirsdag, torsdag og søndag. Da jeg kom til en gate hvor det lå mange turistbyråer på rekke og rad, så jeg flere store plakater og mye reklame for blant annet «Cholita» Wrestling. Da fikk jeg inntrykk av at dette er populært for turister og at turistbyråene tjener gode penger på at det er en så uvanlig opplevelse.

Gjennom å besøke et par av turistbyråene fikk jeg vite mer om hvordan de organiserte turene, pris, hvor kampene foregikk samt kontaktinformasjon til en kvinne som kunne hjelpe meg å få avtalt intervju. Denne kvinnen hadde oversikt over alle kamper og hvor de fant sted. Etter å ha snakket med henne fikk jeg adresse og tidspunkt hvor jeg kunne møte opp for å se en wrestlingkamp og deretter skulle jeg få snakke med kvinnene. Hun ville vite hva jeg skulle gjøre med informasjonen, om jeg trengte å vite personlige opplysninger og om jeg skulle ta bilder eller videoopptak av wrestlerkvinnene. Deretter fikk jeg beskjed om at kvinnene ville ta betalt for å la meg intervju dem. Grunnen til dette var fordi «Cholita» wrestlerne måtte være igjen på stedet etter at wrestlingshowet var over for at jeg skulle få intervju dem. Siden datamaterialet er pålagt å anonymiseres og jeg kun ønsket å ta lydopptak, avtalte jeg en minimumspris og fikk mulighet til å intervju kvinnene individuelt.

Informantene som deltok

Utvalget som ble rekruttert og intervjuet besto av totalt 35 informanter fra tre store byer i Bolivia, i tillegg til noen fra landsbyer ulike steder i landet. Av disse oppga 25 kvinner at de hadde barn, hvor seks av disse var alenemødre. De hadde bakgrunn fra både arbeiderklassen og middelklassen, hvor alle var i jobb for å kunne bidra i å forsørge familien. Tre av de yngre kvinnene var under utdanning på universitetet, og alle disse hadde en jobb ved siden av studiene. Tabellen nedenfor viser hvordan utvalget fordelte seg i forhold til aldersgruppe, bosted og sivilstatus.

Tabell 1: Kjennetegn utvalg

<i>Antall kvinner totalt</i>	35
<i>Alder</i>	
20-35	8
36-49	17
50-60	8
61-	2
<i>Bosted</i>	
By	23
Landsby	12
<i>Sivilstatus</i>	
Singel	9
Gift	25
Enke	1

For å vurdere variasjonen blant den kvinnelige befolkningen i Bolivia forsøke jeg finne et utvalg informanter ved hjelp av interseksjonalitetsbegrepet på hvordan forskjellige kategorier fungerer sammen (Crenshaw, 1989). Som Tabell 1 viser består utvalget av kvinner med ulike kjennetegn aldersmessig, geografisk bosted og sivilstatus. Den heterogene sammensetningen har gjort det mulig å definere kjønnsidentitet, muligheter og handlingsrom i hjemmet og ellers i samfunnet for disse kvinnene. Utvalget består hovedsakelig av gifte kvinner i arbeid som hadde flere barn. Kvinnene var i ulike aldersgrupper, og arbeidet eller studerte innenfor ulike fagfelt. Kvinnene som deltok i studiet var gifte, skilte, enker eller single.

Gjennomføring av feltarbeid

Jeg reiste til Bolivia med intervjuguide og informasjonsbrev, men uten noen avtaler på forhånd. Min opprinnelige problemstilling handlet om hva er det som får bolivianske kvinner til å velge annerledes, og hvilke reaksjoner de opplever fra andre i samfunnet? På et tidlig tidspunkt under feltarbeidet ble det tydelig at flere informanter ikke forsto hva jeg mente med utradisjonelle valg eller valg som kunne oppfattes som annerledes.

Siden mange informanter ikke forsto hva jeg mente med det som var annerledes, så fikk jeg ny innsikt i at problemstillingen måtte videreutvikles og derfor ble jeg mer åpen i forhold til utvalget og ny problemstilling. Informantene hadde andre oppfatninger av begreper, ord og spørsmål enn det som jeg i utgangspunktet ville finne ut av. Ved hjelp av flere gode kontakter fikk jeg tilgang til miljøer som var ukjente for meg fra tidligere. Jeg var opptatt av å bruke god tid til å rekruttere informanter, og var åpen i forhold til utvalgsriterier. Jeg valgte å forholde meg til de samme spørsmålene som planlagt, men oppdaget gjennom samtalene flere innfallsvinkler som utviklet forskningsprosjektet i en ny retning. På bakgrunn av dette forsto jeg at kvinnes identitet i forhold til forventninger var et sentralt tema for dette forskningsprosjektet som flere synes det var interessant å snakke om. Jeg gjennomførte flere semistrukturerte intervju hvor jeg fokuserte på noen bestemte tema som hverdag, familie og arbeid, men ikke bestemte meninger om dem (Kvale og Brinkmann, 2015, s.48). De åpne spørsmålene fikk informantene til å reflektere over sin egen livssituasjon og valg i livet. For å forbedre intervjuene måtte jeg hele tiden kunne reflektere over tema og formålet med prosjektet helt fra begynnelsen (Kvale og Brinkmann, 2015, s.146). Når noe endret seg under feltarbeidet tok jeg meg tid til å selv reflektere over den informasjonen jeg fikk for å se om det også var noe annet jeg kunne gå dypere inn i.

En forhåndsdefinert problemstilling vil skape begrensninger for de analysene som det innsamlede materialet kan vise til. På bakgrunn av at jeg valgte en kvalitativ tilnærming var jeg nødt til å arbeide med problemstillingen gjennom hele forskningsprosessen og videreutvikle den i forhold til den forståelsen som utvikles under feltarbeidet og analysen. Dette er grunnen til at problemstillingen endrer seg og ofte ikke får sin endelige utforming før resultatene av undersøkelsen presenteres (Thagaard, 2009, s.52). Problemstillingen endret seg ettersom analysen viste nye perspektiv og en annen forståelse av dataene. Informantene trekker frem nye og uventede vinklinger som også ga meg endrede oppfatninger ettersom jeg lærte å forstå dem bedre. Under transkriberingen og analysen kan man også legge merke til nye nyanser (Kvale og Brinkmann, 2015, s.147). Noe som jeg opplevde som nye sammenhenger var betydningen av kvinnefelleskap og ønsket om å jobbe for kvinnes egen del slik at de oppnådde høyere selvtillit og støtte i hverandre.

Som norsk kvinne med familie i Bolivia klarte jeg å skape tillit til informantene mine og få god kontakt med dem. Det var viktig at all deltakelse var frivillig og at informantene ble anonymisert med fiktive navn i oppgaven. De ble alle opplyst om at de hadde mulighet til å

trekke seg eller la være å svare på spørsmål. Gjennom å innhente informantenes beskrivelser kunne jeg som forsker fortolke og analysere betydningen (Kvale og Brinkmann, 2015, s.22). Jeg noterte observasjoner og inntrykk i en feltdagbok, og kunne ved hjelp av notatene få beskrivelser av situasjoner som er lett å glemme i ettertid. Intervjuene ble tatt opp med lydopptaker og transkribert når feltarbeidet var over. I noen situasjoner kan det oppleves som informantene glemmer at vi har en forskerrolle og observerer dem, som styrker prosjektets troverdighet (Tjora, 2012, s.64). Jeg opplevde også at informantene kunne «glemme» at jeg forsket og skrev om deres livssituasjon. Selv var jeg opptatt av å bruke tid alene til å notere mest mulig i etterkant av intervjuene, men også ved å lytte til opptakene flere ganger for å sette meg tilbake i situasjonen.

Tiden i Bolivia brukte jeg i stor grad på rekruttering og gjennomføring av intervju. De kvinnene som ble intervjuet ble på forhånd informert om formålet for forskningsprosjektet. Siden flere viste interesse for prosjektet fikk jeg etterhvert forslag til mulige informanter. Min rolle som forsker og kvinne skapte trygghet og tillit i møte med kvinnene som delte mye av seg selv og sine liv. De åpne spørsmålene hvor jeg lyttet og uttrykte interesse bidro til at informantene kunne reflekterte selv over sin egen situasjon og dermed fikk jeg mange ulike svar i samtalene. Det ble viktig å skape en god intervjusituasjon ved gi oppmerksomhet til det som ble fortalt slik at det ble en positiv opplevelse for informantene. Observasjonene foregikk gjennom hele feltarbeidsperioden, hvor jeg observerte kvinnene underveis i intervjuet og etter at intervjuet var over. Noen fikk jeg også observert på arbeidsplassen, i hjemmet eller et annet offentlig sted, som i en park eller på et lite torg.

Personlige intervju og gruppeintervju

Jeg gjennomførte i alt 18 intervju med 35 kvinner i Bolivia, både individuelle og gruppeintervjuer. Det var viktig for meg å presentere meg selv med kjennskap til både norsk og boliviansk kultur. I tillegg til flere korte intervju varte andre i over en time hvor informantene kunne gå dypere inn i tema der de hadde mye å fortelle (Tjora, 2012, s.104-105). De aller fleste godtok at samtalen ble tatt opp og tok seg god tid til meg. Fåtallet som ikke ønsket å intervjues med lydopptak, fikk snakke fritt mens jeg noterte underveis. Semistrukturerte intervju gir mulighet for å stille åpne spørsmål og oppfølgingsspørsmål basert på de svarene man får fra informantene. Gjennom gruppeintervjuene ble interaksjonen og samtalene mellom kvinnene viktig, og ga mange interessante funn. Ved at informantene kunne diskutere sammen og på den måten stimulere hverandre til å trekke frem opplevelser og

fenomen de alle kjenner til (Tjora, 2012, s.123). Jeg transkriberte alle intervjuene for å få en fullstendig oversikt over temaene som ble diskutert. Utfra det skriftlige materialet jeg fikk etter transkriberingen fant jeg ut at mange diskuterte muligheter og begrensninger for kvinner i det bolivianske samfunnet. Flere fokuserte på at har skjedd en positiv endring over tid, hvor blant annet Morales sine regjeringer har bidratt mye for kvinnenes utvikling og rettigheter. Informantene fortalte om sine opplevelser, tanker og følelser knyttet til det å være kvinne i Bolivia. «Cholita» wrestlerne skilte seg ut fra resten av informantene, siden idretten de bedrev kun skjer knyttet til en bestemt gruppe på et bestemt sted i landet. Fokuset i disse fem intervjuene var på deres opplevelse av å være urfolkskvinner som kjemper i ringen mot andre kvinner og menn, mens de er ikledd tradisjonelle klesdrakter som urfolkskvinner.

Feltarbeidet i Bolivia foregikk over en periode på tre måneder, og alle intervjuene ble gjennomført i denne perioden. Noen av intervjuene var korte mens andre ble lengre dybdeintervjuer og livshistorier. Jeg gjennomførte også noen gruppeintervjuer med mellom to og seks kvinner i hver gruppe. Dette ble naturlig å gjøre i de situasjonene hvor jeg hadde avtaler med en organisasjon eller fikk tilgang til steder hvor kvinner allerede skulle møtes i andre sammenhenger. Fokusgrupper fungerer godt for å få frem ulike synspunkt på temaene som diskuteres (Kvale og Brinkmann, 2015, s.179). Jeg opplevde også at de som kanskje ikke ville snakke foran lydopptakeren eller dele så mye om seg selv og eget liv hadde lettere for å snakke med hverandre i en mindre gruppe. Under gruppeintervjuene var det mellom to og seks som deltok i diskusjonen, men jeg opplevde at det var flere til stede som ikke ønsket å si noe, men forholdt seg tause selv om de kunne nikke bekreftende til noe en annen sa. Intervjuguiden var oversatt fra norsk til spansk og besto av forslag til spørsmål basert på tema som jeg var interessert i.

Livshistorier som kilde

En livshistorie gir uttrykk for enkeltindividets erfaringer, og blir vanligvis strukturert som en kjede av personlige fortellinger om opplevelser med utgangspunkt i vendepunkter i livet (Arvidsson, 1998, s.61). Å analysere fortellingene er viktig for å studere en gruppes tanker om sin egen kultur, men også som en del av alle gruppers kulturelle praksis. Dermed vil informantene fra ulike synsvinkler kunne reflektere over sin egen kultur som de er en del av (Arvidsson, 2001, s.111). I en narrativ analyse vil jeg kartlegge og beskrive hva og hvordan noe formidles hos noen av informantene. Gjennom livshistoriene forteller noen om personlige

endringer eller vendepunkt, mens andre henviser til samfunnsendringer gjennom generelle beskrivelser.

Gjennom å etterspørre livshistorier fikk informantene anledning til å fortelle om sitt eget liv, enten som en sammenhengende biografi eller med søkelys på spesielle tema eller perioder i livet. Tidligere etnografisk forskning fokuserte på det som var mer generelt innenfor en gruppe mennesker, noe som gjorde det vanskelig å kartlegge individuelle variasjonsmuligheter og alternative synspunkt (Arvidsson, 2001, s.112). Vendepunktene finner man ofte i livshistorier i form av hendelser som enkeltpersoner trekker frem eller ser på som viktige for dem (Cappeliez, Beaupré & Robitaille, 2008). Livshistorier får en spesiell karakter som materiale. Det bør undersøkes hva som fortelles i intervjuet, og hva det er som ikke kommer frem nettopp fordi det er livshistorien som er i fokus (Arvidsson, 2001, s.112). Noe som også er interessant å spørre seg om, er om informanten har den samme oppfatning som forskeren over hva som er viktig i livet (Arvidsson, 2001, s.112). Det som de bolivianske kvinnene selv forteller at har endret livene deres er ikke nødvendigvis det samme som jeg ser når jeg tolker og analyserer intervjuene. I hverdagslige samtaler vil ofte svarene vise narrative trekk (Kvale og Brinkmann, 2015, s.182). Disse fortellingene ga mye relevant og interessant informasjon, selv om spørsmålene var de samme knyttet til temaene i intervjuguiden så fortalte noen av kvinnene mer fra livshistorier enn andre.

Livshistorier sies å ha personlige, mellommenneskelige, sosiokulturelle og strukturelle dimensjoner (Cappeliez, Beaupré & Robitaille, 2008). Dette betyr at historiene ikke bare påvirkes av personlige egenskaper, men også sosiale forventninger, kulturbundne ideer og historiske hendelser som kan ha innvirkning på individene (Cappeliez, Beaupré & Robitaille, 2008). Livshistoriene til kvinnene i Bolivia forteller noe om hva eller hvem som har påvirket deres vendepunkt, enten det påvirkes av egne verdier, andre mennesker eller samfunnsrelaterte vilkår. Analysen av livshistoriene bidrar til å beskrive handlingsrom og kjønnsidentitet over tid. Flere av informantene viste tillit til meg som forsker gjennom å snakke åpent om sensitive tema som vold, *machismo*, trakassering og diskriminering. Dette var tema som ingen ble spurt om direkte, men som kom opp i samtalene når de snakket om kvinnenens situasjon i dagens Bolivia. Det ble naturlig for informantene å dele av egne opplevelser for å gi et bilde på utfordringene og problemene mange kvinner står ovenfor og kjemper for kun fordi de er kvinner.

Analyse

Kvalitative analyser gir muligheten til økt kunnskap om forskningsfeltet uten at leseren selv skal måtte gå igjennom alt av datamateriale som er samlet inn (Tjora, 2012, s.174). I analysen av datamaterialet tok jeg først utgangspunkt i intervjuene. Transkriberingene gjorde jeg selv og var opptatt av å se om jeg hadde forstått alt som ble sagt. Deretter vurderte jeg om dataene beskrev situasjonen godt og ga utfyllende svar. Grunnet plassmangel og tidsbegrensning har jeg i analysen trukket frem historiene og utsagn fra 19 av informantene for å vise mangfoldet hos en del av den kvinnelige befolkningen i Bolivia. Disse 19 informantene presenteres med oppdiktete navn i analysen, og viser grunnlaget for hvordan jeg kunne finne svar på problemstillingen. Det er viktig å vurdere forskereffekten, som tilsier at det innsamlede materialet påvirkes av at det er en forskningssituasjon (Dalland, 2012, s.145). For å hindre at jeg som forsker påvirker materialet, var det viktig å vurdere min rolle i forhold til informantene og gi muligheter for at kvinnene hadde ulike oppfatninger og utgangspunkt. Det må komme tydelig frem at det som ble sagt i forhold til det som ble observert, er tolkninger av hele intervjusituasjonen. Jeg gjorde observasjoner og noterte måten ting ble sagt på, men også kroppsspråk og holdninger som jeg la merke til. I et interseksjonelt perspektiv analyserte jeg hvordan ulike kategoriseringer som kjønn, etnisitet, klasse og geografisk bosted påvirker kjønnsidentitet (Crenshaw, 1989). Først virket datamaterialet veldig stort og overveldende, slik at jeg synes det var vanskelig å få en god oversikt. Jeg valgte derfor å begynne med «Cholita» wrestlerne og deres uttrykk under og etter wrestlingshowet. Her hadde jeg detaljerte observasjoner i tillegg til flere personlige intervju. Derfor ble det de første data som jeg analyserte.

Deretter satte jeg i gang med å analysere de personlige intervjuene og gruppeintervjuene med de andre kvinnene tematisk, og fant ut at narrative analyser var nyttig for å presentere noen av de personlige historiene som livshistorier (Tjora, 2012, s.106-107). Datamaterialet ble kategorisert etter tema, og oversikten viste fellestrekk hos flere informanter som hadde samme oppfatning av samfunnets forventninger til kvinner. Jeg arbeidet systematisk igjennom hvert enkelt intervju for å finne mønster og det som skilte seg spesielt ut. Å arbeide nøye med transkripsjonene er en krevende prosess, men jeg fikk hjelp av feltnotater og observasjoner slik at jeg kunne tilføye detaljer som ikke kom frem i transkripsjonene. Kategoriseringen av tema i analysen består av å samle det man finner relevant for problemstillingen (Tjora, 2012, s.185). Siden den opprinnelige problemstillingen måtte endres, fant jeg likevel gjentatte

mønster om kjønn og kjønnsroller, i tillegg til at kvinnes situasjon ble beskrevet i forhold til samfunn og kultur. Jeg justerte problemstillingen og teoretiske perspektiv basert på analysen av empiri.

Forskningsetiske vurderinger

Intervjuenes kvalitet avhenger av metodiske valg, tema og formålet med forskningsprosjektet (Kvale og Brinkmann, 2015, s.203). Forskningsetikk handler om å ivareta personvernet til informantene og sikre troverdigheten av resultatene fra prosjektet (Dalland, 2012, s.96). I kvalitativ forskning må reliabilitet og validitet vurderes for å kvalitetssikre forskningsprosjektet. Selv om jeg ikke stilte spørsmål om Morales' regjeringstid, var det flere av informantene som direkte eller indirekte snakket om denne tidsperioden 2006-2019 som deres oppfattelse av endringer «tidligere/før» og «nå». Nonverbale sider av kommunikasjonen kan gi grunnlag for interkulturelle misforståelser, for eksempel dersom forskjellige kulturelle grupper bruker gester som ligner på hverandre, men som har helt ulike betydninger (Kvale og Brinkmann, 2015, s.173). Mye av kommunikasjonen skjer gjennom kroppsspråk som tolkes på ulike måter. Språklige og sosiale problemer kan oppstå i studier av en annen kultur enn den man selv er en del av, og oversetting av materialet påvirker både transkriberingen og analysen. Ved at jeg hadde kjennskap til kulturen og behersket språket godt, opplevde jeg at jeg forsto informantene godt både gjennom ord og kroppsspråk. Det er mulig at misforståelser har oppstått, men jeg forsøkte å unngå misforståelser gjennom å forsikre meg om kommunikasjonen var tydelig. Jeg var opptatt av å transkribere materialet selv slik at all informasjon ble vurdert etter relevans, men ble tidlig oppmerksom på at noe av betydningen ble vanskelig å formulere når deler av intervjuene måtte oversettes fra spansk til norsk for å brukes i analysen. Derfor brukte jeg tid på å finne oversettelser av sitat slik at betydningen ble klar og så presis som mulig. Språkforskjeller mellom to ulike språk kan føre til at begreper eller formuleringer kan bli forstått på helt ulike måter (van Nes, Abma, Johnsson & Deeg, 2010). Jeg opplevde det som utfordrende å skulle trekke sitat ut av kontekst, oversette dem og presentere dem på en forståelig måte i de empiriske kapitlene. Oversettingen kan påvirke troverdigheten til forskningen, siden ord og uttrykk varierer fra kontekst og kulturelle forskjeller (van Nes, Abma, Johnsson & Deeg, 2010). Et godt eksempel er begrepet *igualdad de género* [likestilling mellom kjønn] hvor betydningen av begrepet bærer preg av kulturelle forskjeller og oppfattes på en annen måte blant bolivianske kvinner enn det vi ofte tenker på som likestilling i Norge. Beskrivende ord som *machismo*, *trabajadora* og «Cholita» må

forklares mer presist ettersom det er en stor del av boliviansk og latinamerikansk kultur, men er relativt ukjente begrep i norsk kultur.

Det var viktig at jeg forsto hva informantene fortalte og lyttet til deres opplevelser på en respektfull måte. Faren ved å diskutere sensitive tema fra eget liv er at informantene kan gjenkjennes. Anonymiseringen av personlig informasjon og at all deltagelse var frivillig hadde en viktig betydning for å beskytte informantene. All informasjon ble laget trygt og ble slettet når de ikke skulle brukes mer (Kvale og Brinkmann, 2015, s.213). Lydopptakene ble lagret med passord for å begrense tilgangen, og transkribert etter feltarbeidet slik at alt kunne slettes ved prosjektslutt. Jeg innhentet informasjon om alder og familie, men ga alle informanter fiktive navn i transkripsjonene og analysen. Ved å gi informantene tid til å bli fortrolig og trygg i intervjusituasjonen, kunne svarene i begynnelsen være mer generelle i forhold til kvinners situasjon og muligheter i det bolivianske samfunnet. Deretter kunne jeg oppleve hos flere at de etterhvert kunne snakke om mer sensitive, følsomme og personlige tema utfra hvordan de tolket de åpne spørsmålene (Tjora, 2012, s.107). Det ble også viktig å ta pauser enten fordi vi ble avbrutt eller at informantene ble slitne eller følsomme.

Fokusgruppene hadde jeg ikke satt sammen selv og var uforberedte både for meg som forsker og for informantene. Det var enten bekjente eller ledere som satte oss i denne intervjusituasjonen. Dette skapte noe distanse, men ga mulighet for både individuelle meninger, hva gruppa mente, og at jeg kunne studere dialoger mellom gruppemedlemmene. Dette kan være med på å gi et mer levende datamateriale som også kan gjøre det lettere å trekke frem i hvilken sammenheng utsagn kommer fra (Tjora, 2012, s.125). Det var positivt at fokusgruppene fikk frem ulike synspunkt om temaene som ble diskutert imellom kvinnene (Kvale og Brinkmann, 2015, s.179). Samtidig virket intervjusituasjonen litt kaotisk og det var noen som raskt tok ordet mens andre forholdt seg tause. Jeg var opptatt av å forsikre meg om at den informasjonen jeg fikk var sann, og sikret derfor oversettelsene av sitatene som ble brukt ved hjelp av spansktalende bekjente. Sitatene som blir presentert valgte jeg for å vise et mangfold med kvinner som hadde ulik bakgrunn, oppvekst og hverdag.

At jeg måtte betale for å få intervjuer «Cholita» wrestlerne etter wrestlinkampen og showet, kan vurderes å være et etisk dilemma. Min opplevelse var at disse deltakerne stilte opp frivillig og oppga at de gjerne ville intervjues individuelt. De ble ikke instruert av treneren sin og arbeidsgiver om hva de skulle fortelle meg, og jeg rapporterte heller ikke tilbake om hva

de sa som enkeltpersoner. Deres popularitet over hele Bolivia og verden over øker, som også vil påvirke tilgjengeligheten. Det finnes flere artikler, opptak og dokumentarer om «Cholita» wrestling, så kvinnene vet de er ettertraktede intervjupersoner. Å betale eller på andre måter belønne informanter for at de skal delta i et forskningsprosjekt er noe som ofte blir omdiskutert (Hovland, 2014; Segadal, 2009). I dette studiet fungerte det ikke som betaling for å si noe spesielt, men for deres bruk av sin fritid sammen med meg i intervjuet.

Ingen av informantene ba om innsyn underveis i feltarbeidet eller i resultatene, selv om alle fikk informasjon om sine rettigheter og samtykke muntlig eller skriftlig. Med min kjennskap til boliviansk kultur og betydningen av for eksempel familie, var det viktig at jeg ikke hadde klare forventninger eller gikk glipp av informasjon som noen kunne ta for gitt at jeg allerede visste. Det er viktig at resultatene stemmer med virkeligheten og kan testes, kritiseres og etterprøves (Dalland, 2012, s.116-118). Jeg ønsker å tilbakeføre deler av dette forskningsprosjektet til andre som kan ha nytte av og interesserer seg for temaene som diskuteres (NESH, 2016).

Oppsummering

Den direkte kontakten mellom forsker og informant skapes gjennom kvalitative forskningsmetoder. Jeg gjennomførte til sammen 18 både korte og lengre dybdeintervjuer med kvinner i ulike aldersgrupper i løpet av tre måneder med feltarbeid i Bolivia. Det har vært viktig å begrunne de valgene som ble tatt og forskningsetiske vurderinger underveis. Utvalget besto av totalt 35 kvinner fra ulike deler av Bolivia. Som norsk kvinne med familie i Bolivia klarte jeg å skape tillit til informantene og viste stor interesse i temaene som ble diskutert. Jeg analyserte datamaterialet tematisk hvor jeg fant likheter og forskjeller som skilte seg ut basert på intervjuene og observasjonene.

Frigjøring og hindringer

I dette kapittelet vil jeg diskutere bakgrunnen for hva som kan ha ført til endring i situasjonen for kvinner. Ved å presentere mitt datamateriale i form av intervju og observasjoner, viser jeg også til samfunnsendringer som kan ha påvirket kvinnenes situasjon i Bolivia. Hva er frigjørende og hva er det som hindrer frigjøring slik de bolivianske kvinnene jeg intervjuet beskrev det? Gjennom analyse av mine data viser jeg i kapittelet sentrale tema som kom frem i analysene når det gjelder kvinnenes opplevelse av frigjøring og hva de anså som hindringer i forhold til frigjøring. Dette kan kobles til å beskrive kjennetegn for kvinnenes kjønnsidentitet i Bolivia, om deres handlingsrom og vilkår som påvirker avgjørelser og muligheter.

Samfunnsendringene i Bolivia påvirker og kan bidra til personlige endringer hos kvinnene med hensyn til hvordan de får nye roller utenfor hjemmet, samtidig som de beholder ansvar for barna og hjemmet. Som kvinner, mødre, og arbeidere må kvinnene tilpasse seg en arbeidsdeling hvor de skal «klare alt». Dette er ikke en ukjent problemstilling, men noe som lenge har blitt diskutert innen kjønnsforskning, også i Skandinavia (Roman, 1994; Kvande & Rasmussen, 1996). I Norge skal såkalte «husmødre» ha kommet sent ut i arbeidslivet, da dette ikke skjedde før slutten av 1960-1970-tallet (Hagemann, 2005). Det som skjer i Bolivia danner også et sammenligningsgrunnlag med norske «husmødre», hvor kvinnene både ønsker og ser seg nødt til å bidra økonomisk til familien. Ved å studere hvordan makt og frigjøring kommer til uttrykk i for eksempel fortellinger om arbeidsliv, familie og fritid, vil man samtidig kunne studere sentrale maktstrukturer i et samfunn på ulike måter har innvirkning på menns og kvinners hverdagsliv (Fossland og Thorsen, 2010, s.65).

Jeg presenterer deler av mitt materiale med kvinnegrupper i Bolivia, som gjennom mikrofinansprosjekt som *Banca Comunal* skal hjelpe kvinnene med å bli økonomisk uavhengige. Deretter diskuterer jeg hvordan kvinnene snakker om arbeidsdelingen i og utenfor hjemmet, samt hvilke kjønnsforventninger som stilles til dem. Så beskriver jeg kvinnenes opplevelser av endring gjennom status og makt i samfunnet, og diskuterer dette opp mot hvordan både kvinnene selv, men også mennene påvirkes av dette. Jeg trekker også sammenhenger til tema som vold og kvinneundertrykkende kjønnsnormer, og hvordan lovverket påvirker kvinnenes følelse av beskyttelse.

Arbeidsdeling og kjønnsforventninger

Økonomisk uavhengighet

Gjennom besøk på El Alto møtte jeg flere grupper hos en diakonal mikrofinansorganisasjon hvor gruppene i hovedsak består av kvinner. Disse kvinnene møttes en gang i måneden for å betale ned hver sin del av et samlet lån. Dette kan kalles et samfunnsprosjekt hvor kvinnene gjennom et mikrofinansprosjekt låner penger, og at gruppen kvinnene deltar i sammen setter opp en tilbakebetalingsplan. I tillegg får kvinnene tett oppfølging og veiledning fra kundekonsulenter i banken. Gjennom denne type mikroprosjekt kan også utenlandske organisasjoner gi sin støtte og bidra til at kvinner fra den fattige delen av befolkningen får mulighet til å bygge opp en egen forretning og arbeidsplass utenfor hjemmet. Hensikten er å fremme inkludering av den sårbare delen av befolkningen gjennom kvalitetssikrede økonomiske løsninger, hvor de også respekterer kulturelle verdier (Diaconía IFD, 2020a; Diaconía IFD, 2020b).

Jeg møter «Valeria», en kvinne som driver sin egen virksomhet gjennom å selge såpe og vaskemidler. «Claudia» er en annen arbeidende kvinne som driver sin virksomhet gjennom at hun reiser rundt og selger klær. De forteller at de er en del av en gruppe som møtes en gang i måneden, og hva de tenker om kvinners muligheter i det bolivianske samfunnet. Dette forklarer de om mikrolånene og virksomheten:

«På dette stedet er vi en gruppe på 8 kvinner og vi hjelper hverandre, vi låner penger og betaler tilbake litt etter litt. Vi har alle en aktivitet utenfor huset (...) Jeg var mye hjemme tidligere, siden det var vanlig at kvinner måtte være hjemme for å gjøre ting hjemme. Nå har det endret seg mye, og vi må gå på jobb utenfor huset for å hjelpe til økonomisk. Det har endret seg mye, men det er noen ting som fremdeles er som tidligere, hvor kvinnen fortsatt er ansvarlig for alt hjemme, som matlaging, rengjøring og omsorg for små barn» - («Valeria», 2019)

Her snakker «Valeria» om at kvinner i dag har et større handlingsrom enn tidligere med tanke på muligheten for å arbeide, samtidig som kvinnene fortsatt opplever forventninger i rollene som ektefelle og mor. Kvinner og menn velger ulike former for arbeid og de prioriterer ulikt når det kommer til yrkesarbeid og familie (Roman, 1994, s.50). Den svenske sosiologen Christine Roman (1994) studerte kjønnssegregering i kunnskapsforetak. Gjennom hennes studie la hun spesielt vekt på at kvinner også er aktive aktører for hvordan de velger og

prioriterer i arbeidslivet og innen familien (Roman, 1994, s.83). Bakgrunnen for at menn og kvinner utvikler ulike holdninger og handlingsmønster avhenger av at de stilles ovenfor forskjellige forventninger og normer (Roman, 1994, s.50). Dette kan knyttes til det kvinnene fra Bolivia mener når de står ovenfor et valg ved å gå ut i arbeidslivet, samtidig som de ikke vil miste sin posisjon innen familien. Resultatet av Romans (1994, s.242) analyser viser at mekanismer i både familien og på arbeidsplassen bør analyseres i studier av kvinners vilkår og muligheter i arbeidslivet. Hvordan kvinnene håndterer konflikten mellom arbeid og familie er sentral å studere for å få en forståelse av kvinnenenes situasjon og utfordringer.

Kvinnene som er en del av denne type bankvirksomhet opplever kvinnegrupper som et viktig sted, hvor kvinnene støtter hverandre og har jevnlig kontakt. Bolivia skal ha vært et av de aller første landene i Latin-Amerika som begynte med mikrolån (Pettersson, 2015). Den største banken for mikrokreditt i Bolivia er Banco Sol, og skal ha startet opp som en stiftelse for mikrolån gjennom donasjoner for å låne ut penger allerede på 1980-tallet (Pettersson, 2015). *Banca Comunal* kalles det systemet de bruker for finansiering og sparing gjennom et felles lån fra banken (Diaconía IFD, 2020c). Takket være dette systemet kan mennesker som ikke er kredittverdige i vanlige banker få muligheten til å bygge opp en egen inntektskilde. I 2006 mottok Muhammad Yunus (1940-) og Grameen Bank Nobels fredspris for å ha startet nettopp en slik type mikrokredittlån i Bangladesh, hvor mer enn 95 prosent av lånene fra Grameen Bank på dette tidspunktet gikk til kvinner (Det Norske Nobelinstitutt, 2020).

Banca Comunal er en bank som har til hensikt å være med på å hjelpe bolivianske kvinner til å få økonomiske ressurser som gjør at de kan komme ut av hjemmene sine og inn i arbeidslivet, alt dette som et steg på veien ut av fattigdom (Millenniemålen.nu, 2015). Å benytte seg av slike mikrolån i grupper er viktig, ikke minst for urfolkskvinner som ofte har lav eller ingen utdanning. De får mulighet til å skaffe nødvendige papirer, samt lære å starte i det små for deretter kunne bygge opp en større virksomhet slik at kvinnene kan bidra økonomisk i familien (Millenniemålen.nu, 2015) Her forklarer en av kvinnene hvilken betydning det er å få slike mikrolån og at kvinnene driver sin egen virksomhet for å bli mer økonomisk uavhengig og frigjort:

«Kvinnene som velger å være hjemme gjør det sikkert fordi de ikke er utdannede. Kvinner nå for tiden har mer interesse av å være profesjonelle. De kvinnene som ikke har et yrke kan gå ut for å jobbe, men hvor? Som hushjelp, noe som betyr at hun må

forlate hjemmet sitt og utføre husarbeid i et annet hus for noen andre» - («Valeria», 2019)

«Valeria» beskriver her hvor viktig utdanning er for å kunne få flere muligheter for kvinnene. Dette kan være en av grunnene til at kvinnene ønsker å bedre livssituasjonen til sine barn slik at barna kan få et yrke og klare seg økonomisk i fremtiden. Mulighetene til de fattigste kvinnene med lav eller ingen utdanning har vært svært begrensede i Bolivia, og mange av dem kan ende opp som hushjelp for familier av middelklassen eller høyere klasse (Stephenson, 1999, s.19). For mange kvinner vil det være lite attraktivt å arbeide i noen andre sitt hjem fremfor å fungere som ansvarsperson i sitt eget hjem. Mange latinamerikanske kvinner arbeider som hushjelp, som også viser klasseforskjeller i samfunnet og at arbeid i uformell sektor ikke gir noen form for sikkerhet (Álvarez-Solar og Fonseca, 2006, s.145). I samtalene under feltarbeidet snakket jeg med flere som jobbet i andres hjem med vasking, handling og matlaging. I disse samtalene la jeg merke til at kvinnene i noen tilfeller ikke kunne lese eller skrive, og at de brukte et enkelt ordforråd. Det kunne virke som om kvinnene slet med å forstå hva jeg ønsket å finne ut av gjennom mitt studie grunnet begrenset språk og utdanning.

Arbeidsdeling mellom menn og kvinner

Sentrale dimensjoner i analyser tilknyttet kjønnsstudier har i stor grad handlet om arbeidsdeling, maktrelasjoner, kontroll over ressurser og verdsetting av kvinnenens arbeid og produkter (Melhuus, Rudie og Solheim, 1992, s.20). Kvinner og menns arbeidsdeling mellom hjem og yrkesliv beskrev den selvstendige næringsdrivende selgeren «Valeria» på denne måten:

«En annen vanlig ting er at mannen ikke vil at kvinnen skal gå på jobb utenfor huset, hun må være hjemme, men til og med dette er allerede i endring på grunn av den økonomiske situasjonen i hjemmet, at det ikke er nok [tilstrekkelig økonomi] til at kvinnen skal være hjemme. Dette er grunnen til at mange kvinner blir tvunget til å gå ut og lete etter en jobb for å øke økonomiske ressurser hjemme. I noen tilfeller blir endringen sett hjemme, hvis kvinnen må gå på jobb og selge produktene sine på gaten eller har en annen helgejobb, så har mannen vanligvis fri i helgene slik at han blir

hjemme for å gjøre husarbeidet. Dette er ikke vanlig, men slike tilfeller av endringer i samfunnet har jeg også sett» - («Valeria», 2019)

Når ektemennene tidligere nektet kvinnene å forlate huset for å gå på jobb, kan dette ha begrenset bolivianske kvinners mulighet for å bidra økonomisk og opptre selvstendige innen familien, hvor de kan ha kommet i en type «offerrolle». Kvinnen er da avhengig av mannen og hans inntekt. De holdes innendørs og blir satt i en svakere posisjon i forhold til ektemannen, hvor de blir forsørget av han. Kvinnene opplever med dette en forventning om at de skal være den «perfekte» ektefelle og mor, en forventning som gjør det vanskelig for kvinnene å forlate hjemmet og ta på seg andre arbeidsoppgaver utenfor huset. Dersom kvinner blir mer økonomisk uavhengige av mannen og er mindre hjemme, kan de tilegne seg ny kunnskap og nye ferdigheter slik at en innarbeidet maktbalanse endres (Rugkåsa, 2009, s.138). I noen tilfeller kan det være at mannen ikke ønsker at kvinnen skal ut og jobbe, men at hun skal være innenfor husets fire vegger. Slike forventninger og forpliktelser kan sette kvinner i en vanskelig situasjon, samtidig som det kan påvirke kvinnenes selvtillit og gi dem en følelse av ensomhet med å stå alene om arbeidsoppgavene i hjemmet. En av kvinnene beskrev det slik:

«Vi har flere muligheter, men på grunn av *machismo* og diskriminering er det noen muligheter som menn har mer tilgang til enn kvinner- selv om det finnes lover for likestilling, men disse blir ikke oppfylt. Uansett så føler kvinner seg på en eller annen måte forpliktet til å gjøre husarbeid før de går på jobb om morgenen og når de er tilbake fra jobb. Om morgenen må du lage måltidet for dagen, frokost til barna og sende dem til skolen, mens når du er tilbake fortsetter kvinnene med husarbeidet. Mye av dette blir ikke verdsatt av mannen» – («Claudia», 2019)

«Claudias» sitat underbygger mine dataanalyser som påpeker at er en allmenn oppfatning blant flere latinamerikanske kvinner, hvor det har oppstått en skjev arbeidsdeling mellom kvinner og menn. Basert på intervjudataene kommer det tydelig frem at kvinnene føler seg oversett og samtidig opplever de at det de gjør og strever for ofte blir tatt for gitt.

Dobbeltarbeidet er noe kvinnene i stor grad føler seg forpliktet til siden det ligger en underbyggende forventning om det til dem og sammenhengen mellom det betalte og ubetalte arbeidet er skjevfordelt mellom kvinner og menn. En forklaring kan være at til tross for at kvinnene har fått en ny rolle i arbeidslivet og samfunnet forøvrig, har imidlertid ikke mannens

rolle i familien vært i stor endring (Roman, 1994, s.48). Leira (2000, s.130) påpeker at kvinner har tydelige kjønnsroller mens mannens rolle på sin side ikke er like avgrenset og definert. Forventninger til bolivianske menn gir ifølge analysen en oppfatning om at mennene fortsatt tilbringer mye tid utenfor hjemmet, og bidrar i liten grad med husarbeid og matlaging. Dermed kan kvinnene være opptatt av kjønnsrettferdighet i lys av deres muligheter til å påvirke beslutninger innen familien og i det bolivianske samfunnet (Ali og Buratai, 2020, s.64).

For kvinnene kan det være vanskelig å finne støtte til å frigjøre seg økonomisk i familien. Men slik den økonomiske situasjonen i Bolivia utvikler seg, kan det påvirke levestandarden som fører til at de aller fleste familier ikke kan klare seg med bare én inntekt på grunn av kostnadsnivået. En slik utvikling kan gi kvinnene nye handlingsrom, samtidig som det påvirker kvinnene i Bolivia mye i forhold til omgivelser og tradisjonelle kjønnsroller. Dessuten kan det være at en familie har mange barn å forsørge eller andre utfordringer som gjør det nødvendig for kvinnene i dagens Bolivia å bidra med familieforsørgelsen. I gjennomsnitt får kvinner i Bolivia omtrent tre barn, men offisielle tall viser også at kvinner med høyere utdanning får færre barn enn de med lav eller ingen utdanning (INE, 2018). Abort blir fortsatt juridisk vurdert for å være ulovlig i de fleste tilfeller, som setter begrensninger for kvinner i sårbare situasjoner (Putzi, 2009, s.39; Kimball, 2020). Det kan oppstå samfunnsøkonomiske konsekvenser hvis kvinner og menn ikke har samme mulighet til ulike tjenester (Korsvik og Rugstad, 2018, s.18). Mennene må i større grad enn tidligere kunne akseptere og støtte kvinnene i at de arbeider siden hele familieøkonomien da blir bedre økonomisk. Det finnes nå en situasjon i landet hvor også mennene samarbeider og bidrar i husarbeidet, men ifølge «Valeria» gjelder dette foreløpig et fåtall.

Blant en kvinnegruppe som hadde et felles lån i banken, møtte jeg to søstre som jeg kaller «Maria» og «Isabella». Også disse fortalte om endrede perspektiv på morsrollen og om andre fordelingsprinsipper både innen familien og ute i arbeidslivet når det gjaldt kvinner:

«Den bolivianske kvinnen er en veldig hardtarbeidende kvinne (*trabajadora*). Datteren min går på universitetet, hvor hun studerer medisin. For hennes del begynte jeg til å kjøre lastebil, for å hjelpe med det økonomiske. Tidligere kjørte jeg minibuss (...) Jeg har reist over hele landet. Jeg er glad for å gi økonomisk støtte til familien» - («Maria», 2019)

Her beskriver «Maria» et generelt karaktertrekk ved kvinnene i Bolivia – de er svært hardtarbeidende. Flere er dobbeltarbeidende med hovedansvaret hjemme samtidig som de har en jobb utenfor hjemmet. Blant dem finner vi «Alejandra» som vil gi opp karrieren sin for å bruke mer tid sammen med barna sine, eller «Sofia» som tilbringer hele dagen i restauranten sin. Det å være hardtarbeidende kvinner kan også relateres til kvinnene som har et mikrolån i banken. Flere representerer en fattig del av den bolivianske befolkningen, og har lange arbeidsdager for å kunne bidra økonomisk til familien og oppnå flere muligheter til å komme seg ut av fattigdommen. Selv ønsket «Maria» å hjelpe sin datter med medisinstudiene, og av den grunn hadde hun begynt i en ny jobb. Det har vært tøft for «Maria» å entre arbeidslivet, hvor hun både har møtt fordommer og blitt ignorert. «Maria» forklarte at situasjonen hjemme har blitt enklere ettersom datteren har blitt eldre:

«Heldigvis gjør datteren min alt, lager mat og rengjør huset. Det er bra at de lærer å være ansvarlige i huset, og med egen økonomi. Da hun kom inn på medisinstudiet var hun den eneste kvinnen»- («Maria», 2019)

Som eneste kvinne på medisinstudiet tolker jeg det som sannsynlig at «Marias» datter har møtt på en del utfordringer, selv om hun ikke eksplisitt påpekte dette under intervjuet. «Maria» på sin side uttrykker stolthet over sin datter og at hun har oppdratt henne til å være selvstendig. Samtidig blir det ganske tydelig at datteren faktisk gjør alt av matlaging og rengjøring i huset slik at «Maria» kan jobbe og være mye på reise. På den måten kan «Maria» sette begrensninger for datteren, og stille forventninger som mor om at datteren skal lykkes med studiene samtidig som hun tar store deler av ansvaret hjemme. På denne måten uttrykker «Maria» doble forventninger til datteren i forhold til å utdanne seg til lege og samtidig være i stand til å ivareta hjemmets oppgaver. Dette kan være tegn til at «Maria» hindrer datteren fra å fokusere på studiet når hun i tillegg må ta vare på hjemmet og resten av familien. Fordi datteren er en ung kvinne så må hun hjelpe til siden «Maria» må jobbe og tjene penger. Det er ikke sikkert at «Maria» er klar over det selv, men slike kjønnsforventninger kan være tegn på begrenset mulighet for likestilling for yngre kvinner i Bolivia. Det forventes at de lykkes i arbeidslivet, samtidig som de sosialiseres til å ivareta hjemmets oppgaver. «Maria» forteller også om egne utfordringer hun har møtt i yrkeslivet ved å velge et mannsdominert yrke:

«Samfunnet endrer seg mer og mer, da jeg kjørte buss i begynnelsen var det ganske vanskelig. Mange passasjerer gjorde narr av meg, de spurte meg: Hvorfor drar du ikke hjem til huset ditt for å lage mat istedenfor? Det var også vanskelig for meg da vi hadde møter med de som kjørte busser, alle eller de fleste av dem var menn og de bestemte alt uten å spørre» - («Maria», 2019)

Det «Maria» forteller om er et uttrykk for diskriminering som hun opplever hindret henne fra å delta aktivt på møtene. Det har for hennes del skjedd en endring ved at hun opplevde å bli uthengt som kvinnelig bussjåfør og i senere tid til å føle seg glad for å bidra økonomisk til familien sin gjennom en annen jobb som lastebiljåfør hvor hun har reist og sett store deler av Bolivia. Ved at «Maria» har valgt et mannsdominert yrke så blir hennes rolle sett på som uvanlig og grenseoverskridende. Hun føler seg oversett og latterliggjort av sine mannlige kollegaer, som påvirker troen på at kvinnene kan klare det krevende arbeidet.

Flere av informantene beskriver hvordan de bolivianske kvinnene jobber hardt og sliter ved å jobbe dobbelt- både i og utenfor hjemmet. *Trabajadora* er et ord som går igjen når kvinnene beskriver en boliviansk kvinne som en kvinnelig arbeider. Utfra intervjuene med kvinnene uttrykker flere at spesielt kvinner som beskrives å komme fra lavere sosiale lag ikke har mange andre alternativer enn å ta hovedansvaret for hjemmet, samtidig som de skal være en bidragsyter økonomisk i familien ved å ha en lønnet jobb. Dersom kvinner i stor grad har vært hjemme med barna er det en stor overgang hvis de må ut i arbeidslivet, både for kvinnene selv, ektemennene og barna (Rugkåsa, 2009, s.138). Kvande & Rasmussen (1996) har studert kvinnelige sivilingeniører som har valgt et mannsdominert yrke, og ser hvordan både samfunnet, arbeidet, familien og kvinnene selv påvirkes. De kaller kvinnene «Superkvinner» ved at de har valgt å ha en familie samtidig som de arbeider fulltid, og derfor har valgt i både pose og sekk (Kvande & Rasmussen, 1996, s.107). Disse analysene er også overførbare på situasjonen til kvinnene i dagens Bolivia. Selv om de bolivianske kvinnene ikke nødvendigvis har mulighet til å velge i like stor grad, så er det tydelig at de er både «Superkvinner» og det de selv beskriver som «*Trabajadoras*». Slik beskriver en av kvinnene situasjonen:

«Når barna er små er det veldig vanskelig og mye jobb for kvinnen, nå er datteren min allerede blitt eldre og hun gjør alt i huset, når jeg kommer tilbake til huset, forteller datteren min meg: «Mamma, jeg allerede har laget middagen» Nå føler jeg meg bedre, jeg trenger ikke å bekymre meg mye for husarbeidet, og jeg kan hvile mer. Selv om behovene alltid endrer seg» - («Isabella», 2019)

Her påpeker «Isabella» at flere ting blir lettere når barna blir større. Som mødre fungerer kvinner som en viktig omsorgsperson med stor innflytelse knyttet til barnas omsorg (Rugkåsa, 2009, s.132). Det blir lettere å arbeide dersom datteren hjelper til hjemme og tar mer ansvar for matlaging og husarbeid. Posisjonen i yrkeslivet påvirker måten kvinnene forholder seg til arbeidslivet på, hvor ikke bare kjønn men også sosial klasse blir en viktig kategori (Roman, 1994, s.245). Videre forteller «Isabella»:

«Generelt er mødrene ansvarlige for utdanning og oppdragelse av barna, fra de er små lærer vi dem hvordan de vil være når de blir eldre. Dersom det er et guttebarn godtar vi ikke at han kommer inn på kjøkkenet, mens vi godtar mer hvis det er en jente. Jeg tror at nå må hver kvinne ha sine egne mål i livet» - («Isabella», 2019)

Ut fra dette sitatet kommer det tydelig frem at de bolivianske mødrene – ifølge «Isabella» tar ansvar som bygger på tradisjonelle kjønnsroller, med klare skiller i forventninger til gutter og jenter når det gjelder å delta i hjemmets oppgaver. Det er ulike syn på tradisjonelle kjønnsroller og feministisk teori i forskjellige samfunn. Derfor er det viktig å ha en kulturtilnærming i analysen av kjønnsroller og forventninger til kvinner i Bolivia (Ellingsæter, 2000). I rollen som mor er det kvinnen som overfører ulike kjønnsforventninger til barna. Dette kan tolkes som en tydelig delt arbeidsdeling, hvor jentene får være inne på kjøkkenet, og oppdras til at de har ansvar for tilberedning av måltider. Samtidig skjer det en utvikling hvor kvinnene må fremstå mer selvstendige med mål de ønsker å oppnå.

Analysen av data viser at det er en tydelig kjønnet deling mellom oppgaver til gutter og jenter, mellom kvinner og menn. Dette forteller «Valeria» om når hun viser til at kvinner fortsatt har ansvaret for alt hjemme. «Claudia» viser til en skjev arbeidsdeling mellom kvinner og menn i Bolivia. «Maria» forteller om at det enten er hun selv eller datteren som gjør alt hjemme, mens «Isabella» snakker om at gutter ikke blir godtatt å være på kjøkkenet i motsetning til jenter. Dette handler ikke om biologiske forskjeller mellom kjønnene men de kulturelle forventningene til kjønnsroller i dagens Bolivia. De eksisterende kjønnsrollene kan gjøre det vanskelig for kvinner å prioritere en yrkeskarriere (Roman, 1994, s.242). Kulturelt uttrykkes det nærmest som en forventning eller 'selvfølge' at kvinner skal være hjemme med små barn, ta seg av alt av rengjøring og matlagning siden de er kvinner. I tillegg uttrykker kvinnene en forventning mot seg selv at de tar seg av annen omsorg i familien, inklusivt omsorgen for

egne eller ektemannens foreldre. Familien har en viktig rolle i hverdagslivet og det kan være at mødrene forventer familieomsorg om de trenger det selv, for eksempel når de blir eldre. Det kan også være lettere for kvinner å arbeide utenfor hjemmet når barna er større, men alle familier vil heller ikke ha mulighet til å vente siden de trenger inntekt for å overleve. Om kvinnene skal klare å få en karriere gjennom utdanning og jobb, så er det viktig at de får avlastning fra hovedansvaret for hjemmet og barna (Kvande & Rasmussen, 1996, s.118). De bolivianske kvinnene ser ut til å ha individuelle mål med arbeidet de gjør utenfor hjemmet. Noen fra den yngre generasjonen, som jusstudenten «Paola» og miljøingeniøren «Alejandra», var opptatt av å fullføre utdanningen sin til tross for å ha møtt på utfordringer. De anså dette som viktig for å sikre en trygg jobb og en sikker fremtid. Disse kvinnene kommer fra familier som kunne gi økonomisk støtte og muligheten til at barna kunne ta høyere utdanning. Med slike muligheter kunne kvinnene i slike posisjoner sikre først og fremst seg selv og utvikle seg til å bli selvforsørget. «Alejandra» vurderer til og med å slutte i jobben for å få mer tid med familien sin, nettopp fordi hun har mulighet til det. Andre kvinner fra lavere sosiale lag, som kvinnegruppene i banken, har ikke samme mulighet og vil i stor grad arbeide for å tjene penger.

Å møte andre kvinner i lignende situasjoner som de gjør gjennom *Banca Comunal* skaper et fellesskap hvor kvinnene kan dele erfaringer og bekymringer, mens de samarbeider om et felles mål- nemlig å få nedbetalt på lånet fra banken og tjene penger på egenhånd. Basert på det kvinnene i denne studien forteller så fører arbeid utenfor hjemmet til at kvinnene kan skape en trygghet for sine barn, samtidig som det kan styrke kvinnenes egen selvtillit og selvstendighet. Kampen for kjønnsrettferdighet vil kunne påvirke kvinners mulighet til å delta i beslutninger innen familien og ellers i samfunnet (Ali og Buratai, 2020, s.64). For kvinnene i denne studien er det viktig å ha håp for fremtiden, for at barna deres skal få andre muligheter enn de selv har opplevd, slik «Rosa» uttrykker når alt hun tjente gikk til barnas utdanning. «Valeria» forteller fra sitt ståsted at kvinner i større grad er interessert i å bli yrkesaktive, og at utdanning åpner for flere muligheter for arbeid. Derfor er det viktig å sikre utdanning for å åpne for flere fremtidsmuligheter. En god utdanning vil kunne øke sjansene for at kvinnene får en god og trygg arbeidssituasjon. Samtidig kan det være utfordrende når kvinner deltar i arbeidslivet på områder som domineres av menn:

«For kvinner når det gjelder arbeid, er det en stor utfordring å komme inn på feltet der det bare er menn, men for menn vil det også være vanskelig å komme inn på et sted

der det er nesten eksklusivt for kvinner, for eksempel å komme inn på en arbeidsplass der mat lages eller selges i gatene, selv om det er mange menn som gjør det» - («Isabella», 2019)

Det er interessant hvordan «Isabella» her beskriver situasjonen med ulike kjønnsperspektiv. Her beskrives det som en stor utfordring for kvinner som nektes å ta jobber fra menn. Samtidig mener «Isabella» det også er viktig å forstå at kvinnene ville ha reagert dersom rollene var motsatt. Det kan eksempelvis gjøre det vanskelig for menn å bidra mer med barna, matlaging og rengjøring, siden dette primært er kvinners domene. Dersom minoriteter opplever at de har dårligere muligheter enn majoriteten, kan det føre til konflikt, frustrasjon og aggresjon (Djuliman og Hjorth, 2007, s.233). At kjønnsrollene normaliseres gjør det vanskelig å se eventuelle andre muligheter som kvinner eller menn. «Isabella» viser at det i dag fortsatt er vanskelig for menn å påta seg «kvinnelige» oppgaver på samme måte som det er for kvinner sin inntreden i de delene av arbeidslivet som har vært forbeholdt menn. Kvinner i Bolivia er i mange tilfeller nødt til å jobbe, som setter dem i et dilemma hvor de ønsker å frigjøre seg fra, men samtidig ivareta tradisjonelle kjønnsroller.

Kvinnerens status og makt i samfunnet

Kvinnerens rolle i samfunnet vil i mange tilfeller bære preg av at de sosialiseres til å ivareta samfunnets omsorgsfunksjoner (Kvande & Rasmussen, 1996, s.30). Deres viktige verdier vil ofte være å ta vare på menneskene rundt seg, om det er ektemannen, foreldre eller barn. Kjønnsroller har ofte vært rettet direkte mot kvinner, forventninger og normer om kvinners atferd og måten de fremstår på (Leira, 2000, s.130). Tradisjonelle sentralamerikanske maskuline kjønnsroller blir utfordret av utviklingen for kvinner, hvor mange menn føler at de har mistet makt (McGoldrick, Giordano & Garcia-Preto, 2005, s.187-188). Dette baserer seg på forskere og familierapeuter som blant annet har studert hvordan kjønn, klasse, etnisitet og kulturell bakgrunn påvirker familiestrukturen (McGoldrick, Giordano & Garcia-Preto, 2005). Det oppstår en konflikt når mennene blir uten annerkjennelse fra det offentlige i sine hjemland, og når de kan hente støtte i kulturelle normer fra *machismo* eller en sterk patriarkalsk ideologi som mennene blir tildelt fra omgivelsene. Denne type endringer kan observeres i hele Latin-Amerika, dermed også i Bolivia.

“Losing power in the public sphere because of racism, ethnic prejudice and, paradoxically, societal changes toward gender equity, has a direct impact on the men’s family life. Their new context does not support the rigid ideology of male-dominant power as it was in the machismo culture in their country of origin. Laws protecting against domestic violence and child abuse, and governing financial support for children, make men accountable for their misuse of gender power. Confusion, anxiety and depression, substance abuse and overall psychosocial underfunctioning are common manifestations of the effects of losing status and power” (McGoldrick, Giordano, & Garcia-Preto, 2005, s.187-188).

I Bolivia kan slike samfunnstrekk observeres når menn mister status og makt gjennom fordommer og samfunnsutvikling på samme måte som McGoldrick, Giordano & Garcia-Preto (2005, s.187-188) hevder ovenfor. Menn føle det som en stor trussel mot deres posisjon i samfunnet i samsvar med *machismo*, dersom kvinnene oppnår en type frigjøring fra tradisjonelle kjønnsroller. McGoldrick, Giordano & Garcia-Preto (2005, s.187-188) skriver om latinamerikanske familiemønstre, men oppleves også å ha et negativt syn på lovbestemt beskyttelse. Kvinnene frigjør seg gjennom å få nye muligheter og valg, og det kan være dette de diskuterer når de bolivianske kvinnene bruker begrep som *igualdad de género* [likestilling mellom kjønn]. Oppfatningen av at det skjer en utvikling hvor kvinnene får økt status og mennene mindre status, var et tema jeg oppdaget i samtaler og observasjoner under feltarbeidet. Deres oppfatning av begrepet likestilling vil jeg si handler om en frigjøring fra tradisjonelle kjønnsroller. Kvinnene diskuterte mye rundt forventningene knyttet til *machismo*, og hvordan dette henger tydelig igjen i dagens bolivianske samfunn.

Fra norsk likestillingsforskning vet vi at om kvinner og menn skal ha de samme mulighetene i arbeidslivet så er deres bidrag til familie og omsorgsarbeid avgjørende (Kvande & Rasmussen, 1996, s.118-119). Kvinner som prøver å synliggjøre seg mer og konkurrere på like vilkår, fremstår som selvsikre og kan derfor bli kritisert for å være mindre feminine (Aiston, 2011, s.243). I Bolivia vil det være utfordrende å endre på de tradisjonelle kjønnsforventninger for både kvinner og menn, samtidig som det skjer en gradvis endring. Sosial status hevdes også å kunne påvirke kvinners sjanser for å oppleve diskriminering i det bolivianske samfunnet (Putzi, 2009, s.39). Nærværet av *machismo* kan medføre til at menn føler sin posisjon er truet av at kvinnene fremstår som uavhengige og sterke, og menn kan dermed også føle at deres maktposisjoner i samfunnet blir forskjøvet. Når kvinnene får en

sterkere stilling i samfunnet og blir tydeligere i maktposisjoner, kan det føre til at tradisjonelle kjønnsforventninger forsterkes som en motreaksjon på dette. Dermed kan det også føre til at den fysiske og psykiske volden mot kvinner øker som en reaksjon fra mennene på kvinnenes økte status og likestilling i samfunnet (Djuliman og Hjorth, 2007, s.225-227; Isdal, 2000, s.76-80). Kvinnene i Bolivia får mulighet til å forsterke sin statusposisjon i samfunnet, mens mennene samtidig kan bli forvirret og redd for å miste sin posisjon. Lovene gjør i hovedsak menn ansvarlige for misbruk, og gir kvinner flere rettigheter (McGoldrick, Giordano, & Garcia-Preto, 2005, s.187-188). Samtidig er det omdiskutert hvor stor sammenheng det er mellom vold og sosiale klasser, men vi vet at vold er en utfordring som begrenser muligheter (PROADE, 2020).

Vold og kvinneundertrykkelse

«Kjønnsbasert» vold

De bolivianske kvinnenes opplevelser er blant annet tilknyttet normer som eksisterer i samfunnet. Hilde Jakobsen (2015) viser i sin doktoravhandling hvordan sosiale normer gir aksept til partnervold i Tanzania (Jakobsen, 2015). Hun kom frem til at kjønnsnormer i samfunnet er det som gjør volden «kjønnsbasert» (Jakobsen, 2015, s. 86). Denne type resonnement om «kjønnsbasert» vold kan vi også finne i Bolivia. Det kan være vanskelig å frigjøre seg fra et forhold preget av vold, uavhengig av hvor i verden du befinner deg. Dette fordi ulike kulturer har forskjellige syn på vold, som normaliseres i større eller mindre grad (Isdal, 2000, s.233). Videre viser Jakobsen (2015, s. 87) til at normene opprettholder at visse typer vold mellom en gift mann og kvinne og at dette er akseptert dersom det gjøres for å straffe, disiplinere og opprettholde lov og orden. Denne type kjønnsnormer kan også være merkbare når en studerer kvinnenes situasjon i Bolivia. I intervjuene snakker flere av kvinnene om vold i Bolivia, enten fordi de har opplevd det selv eller vært vitne til det. Gjennom intervjuene forteller kvinnene at vold i nære relasjoner er noe som kan bidra til vendepunkt i livet, og kvinnene kan med tid og hjelp klare å bryte ut eller rømme. Fra kvinneforskning vet vi at det kan være ulike synspunkt på hva som er akseptabel vold, uten at det kan begrunnes som kultur eller samtykke (Bergstrøm, 2016). Bergstrøm (2016) har som forskningsjournalist tatt utgangspunkt i Jakobsens (2015) doktoravhandling og tolker at den aksepterte volden skal sørge for at kvinnen følger samfunnets normer for hvordan hun skal oppføre seg, anerkjenne mannen som sjefen i huset og utføre sine arbeidsoppgaver (Bergstrøm, 2016).

Bergstrøm (2016) påpeker at for å rettferdiggjøre den aksepterte volden som skjer i Tanzania må kvinnene følge normene som forventes av dem. Å følge normer som forventes av kvinnene, er gjenkjennbart i analysen av intervjuene med kvinnene i Bolivia. Selv om Tanzania er i en helt annen del av verden, viser samtalen med de bolivianske kvinnene at de også har normer som det forventes at de skal følge fordi de er kvinner. Hva som er akseptert vold og hva som er uakseptabel vold, kan være ganske individuelt uansett hvor man kommer fra, men allikevel kan det være uttrykk for mønster i samfunnet. Bak teorien om hvordan samfunnet har normer som påvirker vår oppfatning av vold, viser Jakobsens (2015) studie at grunnlaget kan være uavhengig av om volden skjer i Tanzania, Norge eller Bolivia (Bergstrøm, 2016). I intervjuene snakker bolivianske kvinner mye om at det i dag har blitt et større fokus på vold mot kvinner i samfunnet enn tidligere. I noen intervjuer begrunner kvinnene volden med *machismo*, ideen om at det finnes spesifikke kulturelle forventninger og stereotyper knyttet til latinamerikanske menn. *Machismo* kjennetegnes ved personkarakteristikk som aggressivitet, dominans, og arroganse (Heaton, Huntsman & Flake, 2005, s. 290; Moises, 2012; Stevens, 1973). Vold innen familien sies å være et mønster av ulike undertrykkende og dominerende former for atferd hvor fysisk vold ofte bare er en liten del av helheten. Familievold blir mer en tilstand enn en handling ifølge Isdal (2000), som deler inn volden i undergruppene fysisk vold, seksuell vold, materiell vold, psykisk vold og latent vold.

I intervjuene snakker kvinnene om diskriminering på bakgrunn av kjønn og etnisitet som en stor utfordring i Bolivia. «Paola» er en jusstudent i begynnelsen av 20-årene, og hun forteller at bolivianere er *machos* av natur, selv om mye har endret seg spesielt for kvinner. Nå finnes det, ifølge «Paola», urfolkskvinner eller såkalte «Cholitas» som jobber som taxisjåfører og bussjåfører for de offentlige «Puma Katari»-bussene i La Paz. Jeg observerte også selv «Cholitas» som kvinnelige taxisjåfører eller at de jobbet i bankene under mitt feltarbeid. «Paola» forteller også om endringer i lovverket. Hun nevner at det finnes flere nye lover som beskytter ansatte, gir dem helseforsikringer og begrenser arbeidstiden til åtte timer. Kvinner i dagens Bolivia har i større grad mulighet til å bli forfremmet eller bli sjefer, og Evo Morales sin regjering gir for eksempel «bonuser» til gravide, forteller «Paola». Hun beskriver også at minstelønnen i Bolivia har økt fra 1600 til 2000 bolivianos i måneden (fra ca. 2000 norske kroner til ca. 2600 norske kroner). Denne inntekten er ifølge «Paola» likevel ikke nok hvis du for eksempel tilhører en familie på fem. «Paola» forteller at kvinner tidligere ble latterliggjort

for å kjøre bil, mennene sa: «*Mujer al volante ... peligro constante!*» [Kvinne bak rattet ... konstant fare!]

Berit Ås (1981) er kjent for å ha utviklet de fem hersketeknikkene som fører til undertrykking. De fem teknikkene er *usynliggjøring, latterliggjøring, tilbakeholdelse av informasjon, dobbeltstraffingen og påføring av skyld og skam* (Ås, 1981, s.42-68). Disse kan også knyttes til det kvinnene i Bolivia opplever, spesielt etter å ha gjort seg bemerket i arbeidslivet blant et stort flertall menn. Usynliggjøring og latterliggjøring er tydelig å finne i det «Maria» fortalte om når hun ble ignorert og oversett i jobbmøter, mens «Paola» forteller om latterliggjøring med det mennene brukte å si når de så kvinnelige sjåførere. Usynliggjøring er også en viktig faktor med tanke på vold, som gjør at volden kan fortsette uten konsekvenser ved at volden oversees eller ikke problematiseres (Isdal, 2000, 228). Når det gjelder til tilbakeholdelse av informasjon har kvinner i lang tid ikke fått innsyn i sine rettigheter og muligheter (Ås, 1981, s.57). Blant de bolivianske kvinnene er ikke alle klar over hva de kan gjøre eller hvordan de kan gjøre det for å styrke sin posisjon utenfor hjemmet. Kvinnenes innsats innen politikken, i kvinneorganisasjoner og arbeidsliv kan ha ført til endring hvor det ikke er mulig å holde tilbake informasjon i like stor grad som tidligere. Dobbeltstraffing kan uttrykkes på flere måter, og rammer blant andre enslige forsørgere hardt siden de har begrensede valgmuligheter (Ås, 1981, s.59). Dersom dobbeltarbeidene kvinner sliter seg helt ut så går det utover deres rolle som mødre og ektefelle. Det finnes flere fordommer og stereotyper knyttet til kvinner, som påvirker hverdagslivet. Dobbeltstraffing kan være vanskelig å avsløre (Ås, 1981, s.62). Kvinner påføres skyld og skam gjennom latterliggjøringen, og fremstår som den undertrykte. I situasjoner om vold mot kvinner er det offeret som oftest føler mest på skam, og forteller ikke om volden fordi de skammer seg og føler det er deres egen skyld for at volden skjer.

Lovverk, vold og likestilling

Den unge jusstudenten «Paola» forteller at loven 348 fra 9. mars 2013 anses som viktig fordi den skal beskytte alle mennesker, og spesielt kvinner fra å oppleve vold både innen familien og i samfunnet. Staten har opprettet denne type lover i forsøk på å garantere kvinner et liv fritt for vold gjennom å etablere tiltak for forebygging, omsorg og beskyttelse for kvinner i voldssituasjoner, samt forfølgelse og straff av angripere for å garantere kvinner et anstendig liv (Ley 348: Integral para garantizar a las mujeres una vida libre de violencia, 2013). Ifølge

denne loven nr.348 finnes det mange ulike former for vold, og flere tiltak som staten skal følge opp for å beskytte kvinner i voldssituasjoner, blant annet:

- «1. Beordre den aggressive til å forlate hjemmet og ikke vise seg der, begrense tilgangen til der hvor kvinnen i en voldssituasjon bor
2. Forby den aggressive part enerett, pantsette, utleie, disponere eller endre eierskapet til personlig eiendom eller felles eiendom
3. Tilby familiehjelp og oppfølging til døtre, sønner, andre familiemedlemmer i hjemmet og til kvinnene selv
4. Forby den aggressive part fra å nærme seg eller komme inn i hjemmet, arbeidsplass eller studiested [Besøksforbud]
5. Forby overgriperen fra å kommunisere, skremme eller på noen måte forstyrre også via tredjeparter, kvinnen som er i en voldssituasjon, samt ethvert familiemedlem
6. Beskytte eiendeler og frysing av bankkontoer som tilhører familien for å garantere familiens økonomi» (Artikkel 35, Ley nr.348, 2013)

Tiltakene viser at både kvinnene selv og nær familie skal beskyttes fra vold eller andre krenkelser, og at det inkluderer familiens eiendom og eiendeler. Sikkerhet er viktig, og i loven finnes det formell beskyttelse hvis og når de opplever vold i hjemmet. Loven er ment å gjøre kvinnene trygge på at de kan melde fra om volden til myndighetene. I lovverket henvises det også til at lovene krever noe tilsvarende et krisesenter eller et sted hvor kvinner kan oppholde seg og føle seg trygge. Mange kvinner vil kunne oppleve det vanskelig å forlate familien eller bryte opp en familiestruktur gjennom å søke tilflukt utenfor hjemmet. For kvinner i Bolivia kan et slikt lovverk oppleves som et stort framskritt, slik «Rosa» hevder: «Nå har vi kvinner våre rettigheter. Tidligere kunne man ikke anmelde ektemannen, all makt lå hos menn, men nå finnes det lover som beskytter oss» - («Rosa», 2019)

Lov nr. 348 (2013) er imidlertid ikke den første og eneste loven som gir kvinner beskyttelse, hvor strafferammen for voldshandlinger ligger på opptil 30 års fengsel. I den bolivianske grunnloven fra 2009 viser flere artikler til like rettigheter for kvinner og menn i hjemmet, på arbeidsplassen og ellers i samfunnet (Bolivia's Constitution, 2009; Aguilar, 2014).

Grunnloven gir blant annet like rettigheter for kvinner og menn i ekteskapet (Artikkel 63), rett til privatliv, ære og verdighet mellom begge kjønn (Artikkel 21), forbud mot alle former for

diskriminering og voldshandlinger (Artikkel 14 og 15), og gir begge kjønn rett til en lik og rettferdig politisk deltakelse (Artikkel 26) (Bolivia's Constitution, 2009).

I 2012 vedtok den bolivianske regjeringen en lov for å beskytte kvinner fra trakassering og politisk vold (Ley 243: Ley contra el acoso y violencia política hacia las mujeres, 2012). Dette er den første loven på verdensbasis som retter fokus for å forhindre politisk vold (Conceição, 2019, s.167). De punktene som er å finne i den bolivianske grunnloven (Bolivia's Constitution, 2009), er i tillegg til Lov nr.348 (2013) og 243(2012) noen av de mest sentrale når vi diskuterer kvinners rettigheter i Bolivia (Aguilar, 2014).

Til tross for vedtatte lover for å beskytte kvinner i Bolivia, er det en stor utfordring å sikre gjennomføring (UN Women, 2012). Det kan virke som om lovene er et steg i riktig retning for kvinnes sikkerhet og frigjøring, men det er fortsatt en lang vei å gå (Aguilar, 2014). Volden skal ha økt siden lovene trådte i kraft, og de færreste sakene når frem til domstolene (Azcuí, 2014). Realiteten viser at unge jenter og urfolkskvinner er spesielt sårbare for å bli utsatt for kjønnsbasert vold og trakassering i Bolivia (UN Women, 2019). Både alvorlighetsgraden og antall tilfeller av vold mot kvinner har økt til tross for de avanserte lovene (Noya Laguna, 2017, s.15). Dette gjør det vanskelig å avgjøre effekten av de formelle lovgivningene når det gjelder å beskytte kvinnene og gi dem rettigheter. I et intervju sa «Inés» at politiet måtte være det farligste stedet for en boliviansk kvinne å søke hjelp. Ifølge denne kvinnens erfaringer hadde hennes egne opplevelser med vold medført at hun ble tillagt mye skyld og skam. Dette mente «Inés» ikke var uvanlig. Kvinner som opplever vold vil tillegges mye ansvar for at volden skjer, også fra nærmeste familie. Akkurat slik fortalte «Sofía» om sin opplevelse når hun fortalte at hennes tidligere ektemann var voldelig til sin egen mor, og fikk følgende svar: «*Mannen min slo meg også noen ganger. Sånn er det bare*».

Det formelle lovverket basert på de dataanalyser jeg har gjort samt mine litteratursøk, har dermed ikke så mye å si i praksis. Dette fordi kvinnene opplever at de hverken kan stole på politiet, eller at de kan beskyttes gjennom å forlate voldelige ektemenn. Dette handler ikke bare om formelle rettigheter, men å sørge for at rettsapparatet følger opp og gjør kvinnes rettigheter til en realitet. Det ser i tillegg ut til å handle om kultur, eller de kjønnete forventningene som finnes. Kvinnene blir ofte forstått som at de 'selv har skyld' i at mennene er voldelige. Dermed dyttes ansvaret over på kvinnene, ikke mennene når det gjelder ansvar for volden. Med tanke på at alvorlighetsgraden øker kan det i verste fall ende med at kvinner dør grunnet vold fra nåværende eller tidligere partnere, også kalt *femicidio* (Noya Laguna,

2017, s.17). Hvert år blir kvinner brutalt drept av sine ektefeller eller kjærester, noe som er blitt et stort samfunnsproblem (Noya Laguna, 2017; Tito Araujo, 2016). I Bolivia dør det rundt 100 kvinner årlig grunnet *feminicidio*, som ofte er resultatet av en langvarig og alvorlig voldelig relasjon (Noya Laguna, 2017; Human Rights Watch, 2019b).

I Bolivia er ikke alle kvinner klare over sine egne rettigheter, og det kan være utydelige politiske retningslinjer for å vise respekt og likestilling mellom kjønn (Justiniano, 2015, s.14). Dette skjer på grunn av ulike strukturerte maktforhold mellom kvinner og menn, ofte omtalt som det patriarkalske systemet (Justiniano, 2015, s.14). Et patriarkat er et samfunnssystem hvor menn har makt over kvinner fordi de er menn, og kvinner undertrykkes fordi de er kvinner (Holst, 2017, s.57-58). Blant urbefolkningen kan samfunnet derimot påvirkes av andre tradisjoner enn patriarkatet, med en annen arbeidsdeling og kjønnsdeling. At lovene kan tolkes på ulike måter skaper en usikkerhet blant kvinnene, og de offentliges prosedyrer. Rettssystemet er ofte en lang prosess som mange innbyggere i Bolivia mangler tillit til (International Justice Mission, 2018, s.63).

Kvinner som «Rosa» og «Alejandra» forteller om at kvinnene i dag har flere rettigheter og er mer beskyttet av lovene. Samtidig viser det seg at fortsatt er mange kvinner i Bolivia som lever under vanskelige forhold preget av ulike typer vold (Bott, Guedes, Ruiz-Celis, Mendoza, 2019). Vold fører med seg mye vondt for både offeret, pårørende, vitner og barn, men kan gjennom riktige tiltak endre seg mye og gjøre kvinnen sterkere. I intervjuene og feltobservasjonene mine hvor jeg snakket med kvinner i ulike aldersgrupper og livssituasjoner, kom det frem at en vanlig oppfatning er at kvinnene som lever på landsbygda er de som sliter mest. De opplever diskriminering på bakgrunn av at de er kvinner, at de er fattige og har som oftest urfolksopprinnelse (Kvale og Fjörtoft, 2008). Livet på landsbygda krever mye hardt fysisk arbeid, lange arbeidsdager og ustabil inntekt mens de samtidig har mange gjøremål i hjemmet. De ulike kategoriseringene av bolivianske kvinner påvirker mulighetene de har i samfunnet og dette kan også analyseres i et interseksjonelt perspektiv. Kategoriseringer som kjønn, klasse og etnisitet påvirker tydelig kvinnenes opplevelser av muligheter og hindringer (Crenshaw, 1989). På denne måten kan vi forstå ulikheter i det bolivianske samfunnet gjennom hverdagslige situasjoner (Lund og Magnussen, 2018). Det kan virke både diskriminerende og undertrykkende at også klasse, urfolksopprinnelse og

bosted har en stor innvirkning. Det er store forskjeller mellom fattige og rike i Bolivia, som gjør at mange strever mer for å oppnå sine drømmer (Vargas & Garriga, 2015).

Gjennom mine samtaler med bolivianske kvinner ble det gjentatte ganger diskutert at kvinner har fått flere muligheter til å endre sin status i samfunnet. Informantene mener at det er flere kvinner som tør å uttrykke sine meninger i det offentlige. I tillegg deltar flere kvinner innen politikken, og det finnes flere kvinneorganisasjoner i landet (UNDP, 2014). Kvinnene demonstrer, protesterer og reagerer mot urettferdigheten i større grad enn tidligere. Informantene har trolig fått større selvtillit og blitt tryggere som individ, men støtten og fellesskapet fra en gruppe, enten det er en organisasjon eller kvinnegruppe, er nok til stor hjelp. Ved å tre ut i arbeidslivet er det en helt ny hverdag for de kvinnene som tidligere var sentrert inne i husene. De bolivianske kvinnene skildrer opplevelser som begrenser dem, som dobbeltarbeidende og diskriminering på arbeidsmarkedet. De ser at de ikke har oppnådd de samme mulighetene som menn, men de står likevel mer opp for seg selv og barna sine.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg diskutert hva kvinner i Bolivia opplever som frigjørende i dagens samfunn, og hva som hindrer frigjøring i forhold til kjønnsroller og kjønnsidentitet? Kvinner i Bolivia står ovenfor mange viktige valg, og settes i dilemmaer om hvordan de skal håndtere dette. Forventningene de opplever er at kvinner i dag kan jobbe utenfor hjemmet, men samtidig ha hovedansvar for oppgaver hjemme og barna. Kvinnene får en ny hverdag hvor de blir dobbeltarbeidende og skal klare nesten alt, uten at forventningene til menn gjennomgår de samme drastiske endringene. Utdanningsmulighetene for kvinner har blitt viktige for å kunne tjene penger, men mulighetene for urfolkskvinner og fattige er svært begrensede. Kvinnene som tar opp et felles mikrolån i banken gjennom *Banca Comunal* får mulighet til å møte andre kvinner i lignende situasjoner, dele erfaringer og kunne bygge opp sine egne bedrifter.

I forhold til å kunne frigjøre seg fra tradisjonelle kjønnsroller opplever kvinnene at det fortsatt eksisterer tydelig arbeidsdeling mellom kvinner og menn. Forventningene til kvinner er store både fra sine egne mødre, ektemenn og det bolivianske samfunnet. Oppdragelsen av barn og forventningene knyttet til *machismo*-begrepet er noe av begrunnelsen til at det tradisjonelle fortsatt eksisterer og setter begrensninger for at kvinnene kan frigjøre seg og styrke selvtilliten sin som mer uavhengige. At kvinnene oppnår en frigjøring og status kan føre til at mennene

føler seg truet i egen posisjon. Vold mot kvinner er et alvorlig problem for mange kvinner i Bolivia og setter begrensninger for kjønnsidentitet.

Selv om det kommer flere lover som skal beskytte kvinner fra blant annet vold og trakassering så er lovverket vanskelig å implementere. Samfunnet bygger på ulike maktstrukturer mellom kvinner og menn, hvor *machismo* og *femicidio* på mange måter begrenser kvinnene. Det er med på hindre dem i frigjøring fra det tradisjonelle som har en sterk påvirkningskraft i mange av kvinnenens liv.

Vendepunkt

I dette kapittelet vil jeg diskutere vendepunkt som har betydning for informantene i form av personlige historier eller livshistorier. Når jeg har fokus på vendepunkt i livshistoriene handler det om hvilke faktorer som påvirker disse vendepunktene, hvordan kvinnene beskriver disse endringene og hvordan eventuelle endringer påvirker dem. Livshistorier omhandler et livsløp eller deler av et livsløp (Thagaard, 2009, s.113). Fortellingene er beskrivende og gir handlingene mening, men trenger ikke være kronologiske. Noen av informantene snakket fritt om sine liv og opplevelser, mens andre fokuserte på noen tema og utfra disse temaene kom de frem til små fortellinger fra sine egne liv. Vendepunkt viser til tidspunkt eller hendelser hvor livet tar en ny retning (Fosslund og Thorsen, 2010, s.47). I dette kapittelet vil jeg først presentere livshistoriene til fire av informantene. Disse livshistoriene vil jeg trekke frem fordi jeg mener de beskriver tydelige vendepunkt og vilkår som påvirker endringer i kvinnes liv. Deretter diskuterer jeg tema som beskriver vendepunkt på tvers av livshistoriene og finner likheter og forskjeller i analysen.

Livshistoriene gir informantene mulighet til å reflektere over den bolivianske kulturen de alle er en del av (Arvidsson, 2001, s.111). Det er relevant å studere hvilke vilkår som påvirker kvinnene og hvordan de tenker og føler rundt endringer i livet. Gjennom livserfaringer forsøker jeg å finne personlige vendepunkt og samfunnsendringer som påvirker forandringer og muligheter for de bolivianske kvinnene. Livsvilkår skapes også i menneskers relasjon til hverandre, derfor må man forholde seg til tid, rom, historie og felleskap for å forstå hvordan makt er konstruert i livshistorier (Fosslund og Thorsen, 2010, s.55). Livshistoriene gir mennesker mulighet til å fortelle hva som er viktig og betydningsfullt for dem, og samtidig hvordan de oppfatter seg selv og sin identitet (Fosslund og Thorsen, 2010, s.14).

Livshistoriene er med på å vise endrede vilkår i livet:

«Livshistorier gir innsikt i hvordan samfunnsmessige omveltninger får betydning for den enkelte, og kunnskap om hvordan den enkelte foretar valg og lever sitt liv innenfor disse vilkårene. Samtidig er menneskene underveis i tiden og bidrar til å endre vilkårene for sine liv» (Fosslund og Thorsen, 2010, s.15)

Jeg tolker Fossland og Thorsens (2010, s.15) forklaringer som at vendepunkt i livshistoriene er nært tilknyttet vilkårene i kvinnenens liv. I intervjuene jeg gjorde fikk jeg tilgang til livshistorier hvor kvinnene beskrev et eller flere vendepunkt i livene sine. Når jeg analyserte det innsamlede materialet fant jeg ulike tema som viser deres handlingsrom i det bolivianske samfunnet. Vendepunkt påvirkes ikke bare av personlige fortellinger, men også av sosiale forventninger og kulturelle vilkår (Cappeliez, Beaupré & Robitaille, 2008). Kvinner som «Sofia», «Luna» og «Rosa» forteller alle om endringer fra de var barn til voksen, men ikke nødvendigvis som en kronologisk biografi. «Alejandra» og «Paola» ser blant annet også samfunnsendringer i Bolivia som påvirker deres valg om arbeid og familie. Jeg har derfor valgt ut deler av disse livshistoriene siden jeg mener de er med på å belyse kjønnsidentitet og ulike vilkår som påvirker handlingsrom for kvinner i Bolivia. Ulike faktorer påvirker kvinnene til å endre noe eller ta andre livsvalg, noe som kan føre til endringer for flere av dem. Noen ganger påvirker det ikke bare kvinnene selv, men også barna, annen familie, arbeidssted, bosted, økonomi og andre muligheter.

«Sofia»

«Sofia» er en ung, smilende kvinne kledd i mørke klær. Jeg møter henne på arbeidsplassen som hun har startet opp på egen hånd. «Sofia» ble gravid som 15-åring, og bodde i mange år sammen med sin daværende ektemann, deres felles barn og «Sofia» sine svigerforeldre. De bodde alle i samme hus, hvor «Sofia» brukte mye tid hjemme. Hun holdt seg innendørs, gjorde husarbeid og laget mat til hele familien. Hun forteller om grov fysisk vold i hjemmet, og at svigerforeldrene behandlet henne som en slave. Videre forteller hun at hun opplevde svigerforeldrene som *machistas* med rasistiske holdninger, hvor etternavn hadde stor betydning. De mente at personer fra de større byene ikke skulle «blande seg» med urfolk, sier «Sofia», med tanke på at hennes 90 år gamle bestemor er en del av urbefolkningen. Bestemoren snakker ikke spansk, men bare aymara, som er et av de største urfolkspråkene i Bolivia. Derfor behandler svigerforeldrene henne dårlig, og «Sofia» er både vitne til vold og offer for grov fysisk og psykisk vold i flere år. Ung og usikker så trodde «Sofia» helt oppriktig at det var slik livet skulle være. Svigermoren behandlet henne spesielt dårlig, og syntes sønnen fortjente bedre enn en *campesina* [bondekvinne]. «Sofia» følte ikke hun hadde så mange muligheter, og barnefaren fortalte henne gjentatte ganger at hun ikke hadde noen andre enn han, og at hun ikke kunne studere, arbeide, eller gjøre noen ting siden hun hadde et lite barn.

«Sofia» hadde vanskeligheter med å bryte ut av denne vanskelige livssituasjonen, og forsto ikke hvordan den hun var mest glad i kunne gjøre henne så vondt. Hun overbeviste seg selv om at hun var lykkelig, og hadde alltid en unnskyldning for å forklare sårene og blåmerkene på kroppen. Hun gikk alltid med solbriller utendørs, og det gikk mange rykter om henne i landsbyen. «Sofia» forteller at hun ble veldig deprimert og brydde seg gradvis mindre om mange ting. Hvis barnefaren var ute og drakk, kunne hun pakke en pose med ting, og ta med seg sønnen til et torg. Der fant hun en benk eller et annet sted hvor de kunne sove. Dette hendte flere ganger, hvor hun rømte og fryktet for sitt eget og sønnens liv. Slik levde «Sofia» i over fire år.

I dag er livet til «Sofia» totalt forandret. Hun forteller at etter sykehusopphold nummer to, og ved hjelp av en tante kom hun i kontakt med profesjonelt helsepersonell. Hun stolte ikke på noen, men hadde behov for akutt hjelp. «Det var en prosess hvor jeg var nødt til å akseptere livet mitt, at livet ikke skulle være slik. Derfor fikk jeg mye hjelp der, fordi denne gangen var det veldig alvorlig» - («Sofia», 2019)

«Sofias» historie viser at hun fikk hjelp til å forstå at situasjonen hennes gjentok seg som et mønster, hvor ektemannen skadet henne fysisk, ba om unnskyldning og tilgivelse før han gjorde det samme igjen. Hun opplevde å føle seg mindre verdt i mannens familie fordi de behandlet henne dårlig og påpekte hennes bakgrunn som fattig landsbykvinne med urfolksidentitet og navn som noe negativt. Selv om hun var nær ved å gi opp livet flere ganger, ønsket hun ikke å forlate sønnen sin i dette huset og uten en mor. Det var dette som holdt henne i live og fikk henne til å søke hjelp. Etter å ha separert seg fra mannen sin, kunne hun begynne å jobbe utenfor huset. Som servitør ved en restaurant møtte hun han som er hennes nåværende ektemann. De utviklet først et godt vennskap over tid, og denne mannen var til stor hjelp med å få henne til å forlate landsbyen. Sammen fikk de et nytt barn, før de alle flyttet til en annen by langt unna.

«Sofia» trengte hjelp til å innse at bare hun kunne endre sin livssituasjon for at hun og sønnen hennes skulle få det bedre. Hun var samtidig redd for at sønnen skulle påvirkes av sin far og hans familie til å tilegne seg de samme holdningene og utøve vold mot kvinner når han ble eldre. Mennesker påvirkes av sine omgivelser som det sosiale kjønn utfra erfaringer og opplevelser, også det man er vitne til (Korsvik og Rugstad, 2018, s.7). Det er også relevant i

denne sammenhengen og rette fokus mot det interseksjonelle, at «Sofia» som fattig kvinne og med etnisk urfolksbakgrunn hadde få rettigheter, ingen beslutningsmyndighet og lite menneskeverd i den tidligere ektemannens familie. Hun skulle bare være hjemme og lage mat til familien, mens den psykiske og fysiske volden hun opplevde brøt henne ned til å miste troen på seg selv. Gjennom personalet som ivaretok henne på sykehuset og senere hennes nåværende ektemann endret livet til «Sofia» retning ved å først komme seg ut av den voldelige relasjonen og være åpen om sine opplevelser. Med tiden klarte hun å forlate landsbyen for å starte opp sin egen restaurant og et nytt liv. Livshistoriene kan gi kunnskap om hvordan ulike kategoriseringer og samspillet mellom dem, som kjønn, klasse eller andre dominansforhold skjer i løpet av livet, og blir plassert i tid og sted (Fossland og Thorsen, 2010, s.55). «Sofias» livshistorie viser hvordan diskriminering og dominansen fra tidligere ektemann og hans familie påvirket henne negativt.

«Sofia» fikk hjelp av sin nåværende ektemann til å komme seg ut av et forhold preget av mye psykisk og fysisk vold. Hun fikk flykte sammen med barnet sitt i sikkerhet. «Sofia» fikk også hjelp av de ansatte på sykehuset som behandlet henne for skadene av volden, noe som fikk henne til å forstå hva hun måtte gjøre for å overleve. Familie og venner lånte henne penger for å starte opp sin egen restaurant, som i dag er blitt veldig populær spesielt blant turister og siden de som eneste sted i byen tilbyr vegetariske og veganske alternativer.

«Jeg har ikke studert noe, siden jeg ikke har hatt tid eller penger til det. Jeg har alltid trivdes på kjøkkenet siden jeg var en liten jente. Derfor drømte jeg om å studere gastronomi, men har ikke hatt noen til å hjelpe meg med å studere» - («Sofia», 2019)

Det var vanskelig for «Sofia» å starte opp med noe nytt på et nytt sted. Hun begynte å bake kaker som hun solgte på gaten. På denne måten ble hun kjent med mennesker, og i tillegg til kaker begynte hun å selge noen små matretter. Etter å ha bodd i byen i fem år så bestemte «Sofia» seg for å åpne et spisested på oppfordring fra venner og faste kunder. Hun var nødt til å låne penger av mennesker rundt seg, og beskriver lokalet som et lite sted uten så mye som en stekeovn. Hun hadde på denne tiden ingen ansatte og jobbet mye alene siden mannen hennes hadde en annen jobb. Flere ganger jobbet hun til sent om natten, gikk hjem for å sove noen timer før hun var tilbake i 5-6-tiden om morgenen for å gjøre klar mat og kaker til neste dag. Hun jobbet veldig hardt den første tiden for å betale tilbake gjelden sin til de hun hadde lånt penger fra. Nå er restauranten til «Sofia» mye større, hun har mange ansatte og gjester

hele tiden. Her er det en god del turister, spesielt med tanke på at det ligger en flyplass i nærheten, og mange kommer for å oppleve det tropiske klimaet og dyrelivet. Restauranten har gode anmeldelser fra flere av gjestene. «Sofia» liker å tilbringe tiden sin her, og mange tilreisende som er her for en kortere periode hjelper til med det de kan, om det er matlaging, oppussing eller markedsføring.

«Nå er det mye som ikke er som før, men det er vondt å se at jeg har mistet så mye tid, hele fire år av mitt liv. Jeg lærte mye av disse tingene. Nå har jeg det bra, jeg føler meg rolig. Jeg er veldig lykkelig sammen med mine barn, og jeg opplever ikke å bli dårlig behandlet fra noen som helst»– («Sofia», 2019)

«Rosa»

I en studie om forholdet mellom klasse, rase og kjønn i en by blant spanskspråklige afro-amerikanere på den karibiske kysten av Colombia, tenker ikke befolkningen på seg selv som fordomsfulle eller diskriminerende (Streicker, 1995, s.54). Videre diskuterer Streicker (1995, s.54) klasseidentiteter hvor negative holdninger mot en annen etnisitet står i strid med deres oppfatning av seg selv med en afro-amerikansk identitet, som kan være noe de også er stolte over.

«Rosa» er en afro-bolivianer som fremstår stolt og glad over sin urfolksidentitet. Hun er kledd som en tradisjonell «Cholita», med et stort skjørt, et sjal over skuldrene, lange fletter og en lys bowlerhatt på hodet. Hun er en eldre kvinne, men i god form og med et stort smil. «Rosa» føler at situasjonen i Bolivia har endret seg mye fra sånn som det var tidligere, hvor de ikke studerte i like stor grad, og det kun var mennene som skulle arbeide mens kvinnene var hjemme på kjøkkenet.

Som urfolkskvinne fra landsbygda forteller «Rosa» at det tidligere ikke var mange som reiste til storbyene, men heller ble hos familien der de kom fra. Hun forteller at urfolk har opplevd diskriminering, hvor de har blitt kalt *los aymaras* [aymaraindianere] og *los sambos* [afrikanske slaveurfolk]. Men hun beskriver at nå er mye forandret, kvinner har de samme rettighetene som menn, og at alle er like ifølge loven. «Rosa» viser et stort engasjert når hun snakker om *la saya*, en dans med røtter fra afrobolivianerne i regionen Los Yungas.

Befolkningen stammer fra etterkommere av afrikanske slaver, og dansen har i lang tid vært et

viktig kulturuttrykk som har spredd seg over store deler av Bolivia (Minority Rights Group International, 2018). «Rosa» er tydelig på at hennes forfedre gjorde det annerledes, og at dansen *saya* som danses i dag ikke er den originale *saya*, men mer en type *caporales*, som er en annen dans. Hun mener de yngre generasjonene lærer feil ved at dansen opprinnelig ikke innebærer hopp, rytmen går saktere og musikken er veldig annerledes.

«Det de unge danser i dag er ikke saya.» - («Rosa», 2019)

«Rosa» forteller om det tøffe livet på landsbygda. Tidligere dyrket de masse kaffe, men nå har de fleste gått over til å dyrke cocaplanter. Hun forteller at de ikke klarer å ta vare på kaffeplantasjene lenger på grunn av sykdommer på plantene. Tidligere levde de aller fleste av kaffeproduksjon, og da var det lite coca. Det er blitt vanskeligere å dyrke andre produkter enn coca nå, på grunn av sykdommer, dyr som spiser produktene og at det importeres varer fra andre land som bolivianske bønder tidligere dyrket selv. Samtidig ble dyr som muldyr, esler og hester brukt til å frakte produktene, mens nå fraktes alt ved hjelp av kjøretøy.

«Livet på landsbygda er veldig tøft. Noen lykkes med å hjelpe barna sine å få en utdanning, mens andre ikke klarer det. Mange er alenemødre ... Man må stå opp tidlig om morgenen rundt kl.04.00, lage mat for dagen og deretter gå for å arbeide (...) Du er nødt til å tenke på både barna dine og arbeidet, noen ganger har man penger og andre ganger ikke» – («Rosa», 2019)

Kvinnene har mye ansvar og arbeid innen for eksempel jordbruk fører ofte til at inntekten er varierende, slik at en familie lever i usikkerhet fra dag til dag. Det er lange dager på jobb og flere barn hjemme som gjør det enda mer utfordrende.

«Rosa» vokste selv opp med en mor som tilsammen hadde 14 barn, 7 gutter og 7 jenter. I dag er det bare «Rosa» og en søster av henne som er i live. Selv fikk «Rosa» tre barn, men har mistet ett av dem. Hun levde med ektemannen sin i 18 år før han også mistet livet. Dermed bor «Rosa» i dag alene, barna er voksne og har sine egne familier. Hun klarte å hjelpe sine barn til å få en utdanning med de pengene hun hadde. Hun vet hvor hardt livet på landsbygda er, derfor sendte hun penger til sine barn slik at de kunne studere i storbyen og dermed oppnå andre muligheter i livet. «Rosa» er veldig opptatt av å gi barna muligheten til å leve et annet liv enn det hun selv har vært igjennom. Dette sterke ønsket er gjenkjennbart hos flere av kvinnene, spesielt de fattige som lever på landsbygda. «Rosa» forteller om en tøff oppvekst i en storfamilie med mange barn, og at hun selv ble alenemor med eneansvar. Jørgensen og van

der Weele (2009, s.69) benytter begrepet storfamiliedrømmen, som innebærer sosialisering til bestemte roller, som det å være gode foreldre. Verdier som respekt for de eldre, lojalitet og nedprioritering av egne behov ved å støtte familien med de midlene man har kjennetegner storfamiliedrømmen, som også er å finne hos flere av de bolivianske kvinnenes familiesituasjon (Jørgensen og van der Weele, 2009, s.69). For fremtiden tenker «Rosa» i hovedsak på sine barn og nå også barnebarn. Hun forteller at hun vanligvis tilbringer to uker i hjemmet sitt før hun reiser en uke til hver av barna sine og deres familier. Det er viktig for henne å besøke begge barna sine, og gi like mye kjærlighet til begge. Relasjonen til familien er viktig, og valg for fremtiden avhenger ofte av det kvinnene tenker er for barnas beste. Livet til «Rosa» endret seg når ektemannen døde og hun fikk aleneansvar for de tre barna og familiens økonomi.

«Alejandra»

«Alejandra» er kledd i en lys overdel og mørke bukser. Det er kaldt i storbyen og hun tar et godt tak rundt kaffekoppen sin. I bakgrunnen befinner hennes ektemann og to små barn seg, uten å forstyrre samtalen hennes med meg. «Alejandra» fremstår tydelig engasjert i å fortelle sin historie. Hun forteller om sin viktige jobb som miljøingeniør i et matproduksjonsselskap. Hennes egen far var skeptisk til denne jobben, men «Alejandra» er tydelig på at hennes karrierevei er helt ny innen miljø sikkerhet, og dermed fikk hun raskt jobb etter endt utdanning. I dag jobber hun åtte timer hver dag og føler hun bidrar godt med penger til familien sin. Likevel vurderer hun å slutte i jobben sin for å få mer tid til de fire barna sine. Hun mener bolivianske kvinner ofrer mye, som egne interesser og fritid for å ha alt ansvaret hjemme og samtidig en jobb som sikrer inntekt.

«*Machismo* kommer fra våre egne mødre, og den måten mannlige barn er oppdratt på. I et machosamfunn finnes det ulikheter (...) Lønnen i Bolivia er enda lavere for kvinner enn for menn, men jeg føler at vi jobber for likestilling. Mødre tar ansvaret for hele huset, med tanke på rengjøring og alt, bortsett fra å måtte gå på jobb. Derfor sier jeg at den bolivianske kvinnen er en kvinne som ofrer mye, både i byen og på landsbygda, i hjemmet eller hvor som helst, så ofrer kvinnene mye. Fortsatt gjør kvinnen alt, det er noen menn som hjelper til i huset, men kvinnen er den som gjør mest siden barna er kvinnens ansvar» – («Alejandra», 2019)

«Alejandra» er tydelig på at kvinner ofrer mye for å leve opp til alle forventningene. Det er mødrene som forteller sønnene og døtrene sine at mannen skal arbeide for å tjene penger til familien, mens kvinnen skal være hjemme, alltid ha middagen klar, passe på barna og servere mennene i familien. «Alejandra» sier at menn er lite til stede for familien også utenom sin egen arbeidstid, mens hun er nødt til å gjøre barna klare til skolen, sjekke at de gjør leksene sine, frakte dem til sportslige fritidsaktiviteter, lage mat til familien og til slutt få barna i seng. Dette er tidskrevende. Selv om forventninger til morsrollen ikke har endret seg i så stor grad, kan utviklingen ha skjedd på andre områder.

Hennes største vendepunkt som endret livet totalt var ifølge henne selv å gifte seg og bli mor. Da var hun nødt til å slutte med idrett som hun var veldig opptatt av. «Alejandra» drev aktivt med både volleyball og basketball, men valgte å gi opp idretten når hun ble gift og fikk sitt første barn. Siden hun alltid hadde vært interessert i biologi, kjemi og matematikk, så hun dette som en mulighet til å enten utdanne seg innen medisin eller miljøteknikk. Hun valgte det siste og ser at hennes interesse med økologi som barn også påvirket dette karrierevalget, på tross av at mange rundt henne var skeptiske.

«Da jeg var barn dro jeg til et sted hvor grupper av økologer møttes. Der ble jeg kjent med begrepet økologi som jeg likte og derfor valgte dette senere (...). Da jeg studerte var jeg nummer sju som fullførte denne utdanningen, det er en helt ny karrierevei innen miljøsikkerhet. Folk spurte meg: Hvor skal du jobbe? Skal du ta vare på miljøet eller hva skal du gjøre? Men da jeg forlot universitetet hadde jeg ingen problemer med å finne meg en jobb. Det er fordi det var en helt ny karriere som ga mange muligheter, og nå er denne stillingen veldig ettertraktet siden det trengs innen ethvert prosjekt» - («Alejandra», 2019)

«Alejandra» ser at hun har valgt noe som ikke mange andre kvinner gjør i Bolivia. Hun er klar på at hun bruker mye tid og krefter, men trenger inntekten for å kunne gi noe tilbake til barna sine. Hun snakker lite om ektemannen sin og hva han arbeider med. «Alejandra» er opptatt av at man ikke skal dømme andre kvinner enten de velger å arbeide eller være hjemme med barna. Kvinner er for henne mer uavhengige enn tidligere, og hun mener at i noen tilfeller tjener kvinnen mer enn ektemannen sin. Slik hun ser det så har kvinner i dag muligheter på alle nivåer. Dette er endringer som menn fortsatt har problemer med å akseptere ifølge

«Alejandra». Det oppleves som viktig for henne å vise at hun har kommet dit hun er i dag selv om mennesker rundt henne reagerte på hennes karrierevalg.

«Luna»

«Luna» møter til avtalt tid på arbeidsplassen sin ved et større universitet. Hun er kledd i drakt og høye heler. «Luna» er opptatt av å hjelpe andre kvinner i hvordan de ser på seg selv. Tidligere arbeidet «Luna» i en amerikansk ikke-statlig organisasjon (NGO) for å markedsføre kaffe fra en region som er kjent for sin kaffeproduksjon, men nå også for store mengder cocadyrking. Etter regjeringsskiftet valgte bolivianske myndigheter å trekke seg ut av all samarbeid med USA, noe som førte til at hun mistet en jobb hun var engasjert og glad for. «Luna» gir et bilde på hvordan hun tolker at *machismo* fungerer i det bolivianske samfunnet. Hun beskriver kjønnsdiskriminering og kvinneundertrykking som noe fremtredende spesielt på landsbygda. Dette kan vise tegn til at kvinnene ønsker mer kjønnsrettferdighet i det bolivianske samfunnet, hvor de kan delta i beslutninger i ekteskapet og på et større samfunnsnivå, som for eksempel i politikken (Ali og Buratai, 2020).

«*Machismo* kommer fra at den bolivianske kvinnen ikke støtter andre kvinner. Mange kvinner tenker selv at kvinner er svake, at de ikke klarer noe og derfor støtter de mannen. Det er få kvinner i politikken, de verdsettes ikke for det de kan. Denne mentaliteten må vi formidle fra barndommen. Denne type diskriminering i valg av yrke, skjer fremfor alt i rurale områder (...) Diskrimineringen overføres fra generasjon til generasjon, og det er dette vi må forandre på» – («Luna», 2019)

«Luna» deler av personlige erfaringer når hun bodde hos sin tante som barn etter at foreldrene døde. Til middag serverte tanten kun kjøtt til sin egen sønn, «Luna»s fetter, men selv fikk ikke «Luna» kjøtt til middag. Når «Luna» spurte om hvorfor hun ikke fikk kjøtt til middag, fortalte tanten at grunnen var at han var mann, og trengte å bli sterk siden han skulle «ut i krigen». Når «Luna» hørte på sangen om Juana Azurduy (1780-ca.1860), ble hun påminnet om at Juana dro ut i krigen. «Luna» dro da rett hjem og sa til tanten at hun også måtte få kjøtt til maten, siden hun også skulle ut i krigen, akkurat som Juana Azurduy. I en justisorganisasjon forteller «Luna» ofte denne anekdoten fordi hun mener den gir et tydelig bilde på livet hennes. Derfor forsvarer «Luna» kvinnene mer enn menn, siden hun mener menn har hatt sin epoke. For «Luna» er det viktig å bevisstgjøre kvinner til å hjelpe andre

kvinner, og gjennom arbeidet sitt ønsker hun å forandre noe for å bedre situasjonen for bolivianske kvinner. Juana Azurduy var en viktig kvinne som kjempet i kampene for uavhengighet av *Alto Peru* (Øvre Peru, dagens Bolivia) (Ruiza, Fernández & Tamaro, 2004). Hun fikk til sammen fem barn med mannen sin Miguel Acencio Padilla som også var en del av hæren, men grunnet elendige levevilkår døde fire av barna av sult (Ministerio de Cultura Argentina, 2020). Azurduy ledet krigføringer og ble i 1816 utnevnt til oberstløytnant etter at mannen hennes ble drept i krig (Ruiza, Fernández & Tamaro, 2004). Samme år kjempet hun videre for frigjøringen fra de spanske koloniherrerne- da som enke og mens hun var gravid med sitt femte barn. Hun er blitt en viktig historisk heltinne i Bolivia og over hele Latin-Amerika som et modig forbilde for mange (Ministerio de Cultura Argentina, 2020). «Luna» viser til flere eksempler på en generell oppfatning om at kvinner er mindre verdt som både mennesker og dyr:

«Nå har jeg utviklet meg, jeg føler meg kanskje ikke fornøyd, men jeg føler at min rolle er å bevisstgjøre kvinner om at kvinner må hjelpe andre kvinner. Gjennom mitt arbeid i justisdepartementet møter jeg kvinner som kommer og sier at menn er bedre enn dem. Til disse kvinnene sier jeg at de må verdsette seg selv. Jeg husker at min onkel hver gang kattene våre fødte kattunger, så lot han bare hannkattene få leve. Dette fikk meg til å føle at jeg ikke var verdt noe siden jeg var en jente (...) Denne mentaliteten forsøker jeg å forandre i samfunnet. Hvis jeg ønsker en endring i Bolivia, er jeg nødt til å starte med meg selv» – («Luna», 2019)

Gjennom egne erfaringer ønsker «Luna» å hjelpe andre kvinner til å endre sine syn på seg selv og andre kvinner som mindreverdige. Noen kan finne sammen fordi de føler et fellesskap basert på lik livssituasjon eller posisjon, slik «Luna» beskriver en tilhørighet til kvinnene hun møter gjennom arbeidet sitt (Fossland og Thorsen, 2010, s.55). Kvinnene blir lettere usikre og trenger både hjelp og støtte for å forstå at de er verdt noe. Organisering og fellesskap gir handlingsrom og nye muligheter til utvikling (Ytrehus, 2011, s.135). Flere valgmuligheter og kontroll over egne ressurser kan hjelpe kvinner med bevisstgjøring og gi dem økt selvtillit (EIGE, 2020). Den type diskriminering som «Luna» opplevde som liten jente, kan ha påvirket henne til å tenke at hun ikke var verdt noe siden hun var født som en jente. Det handler om forventninger som gjør at kvinnene føler seg svakere og påvirkes til å gå inn i *marianismo*-rollen som svake og underordnede (Derks, 2009, s.2). Kvinnene sitt selvbilde svekkes, og de trenger derfor andre kvinner de kan se opp til.

Machismo og marianismo i livshistoriene

Ulikhet mellom kjønn trenger ikke bare analyseres i tilknytning til kulturelle tradisjoner og roller innen familien, men også i forhold til økonomiske og sosiale strukturer i lys av begrepene *machismo* og *marianismo* (Moisés, 2012, s.50). Det er viktig å huske på at *machismo* og *marianismo* er fenomener fra en stereotypisk kultur og forventninger, som ikke nødvendigvis avspeiler realiteten i dagens latinamerikanske samfunn. *Marianismo* forklares av Stevens (1973) å stamme fra den patriarkalske og katolske kulturen med ideen om at Jomfru Maria er kvinnenes absolutte ideal. Kvinnene har likevel en åndelig styrke i seg selv (Stevens, 1973, s.9). Dette kan tolkes som noe guddommelig som kvinnene ivaretar, og som viser religionens viktige betydning i det bolivianske samfunnet. Ingen av kvinnene jeg snakket med nevnte begrepet *marianismo*, men de forklarte likevel om de forskjellige forventningene som stilles til kvinner og menn. Dette tyder på at *marianismo* kan være et mer teoretisk begrep som finnes i faglitteraturen, mens *machismo* er noe de fleste kjenner til og forklarer som en type «kultur» i Latin-Amerika. Kvinnene bruker *machismo* som et samlebegrep for hva som gjør at kvinnenes handlingsrom og muligheter begrenses, som noe negativt for kvinnenes del. Dette til tross for at menn tilegnes positive sider som stolthet, familieforpliktelser og ansvar gjennom *machismo* i faglitteraturen (Heaton, Huntsman & Flake, 2005, s. 290). «Luna» trekker frem at kvinner ikke verdsettes gjennom *machismo* og at kvinner også trenger å støtte hverandre. «Alejandra» mener *machismo* er tilknyttet oppdragelsen og at mange mødre selv har ansvar for forventningene til gutter og jenter er ulike. Kjønnsforsøntninger knyttet til *machismo* og *marianismo* kan skape store forskjeller mellom kvinner og menn, når det gjelder for eksempel tilgang til goder, muligheter, handlingsrom og selvfølelse. Vendepunkt som omhandler vold og diskriminering viser at det er vanskelig å ta avstand fra det flere av kvinnene begrunner som *machismo*. Selv om kvinnene møter utfordringer og befinner seg i vanskelige livssituasjoner viser de styrke og selvstendighet når de klarer å komme seg ut av kvinneundertrykkende forhold eller livskriser. Da står de på egne ben og dersom de lykkes i rollen som mor er det som regel det som betyr mest for å ha et godt liv.

Forbilder

Å se opp til andre mennesker trenger ikke å være at de ønsker å bli akkurat som dem, men at de har noen egenskaper eller ferdigheter som man beundrer. Det trenger ikke å være

offentlige personer, men flere av kvinnene jeg snakket med nevnte sine egne mødre som sterke forbilder som de beundret og lærte mye av.

«Luna» drømte om å være som frihetskjemperen Juana Azurduy for å få kjøtt til middag av tanten sin. Azurduy er kjent for sitt mot og hennes evne til å lede grupper i krig (Ministerio de Cultura Argentina, 2020). «Paola» har et ønske om jobb innen internasjonal juss, og drømmer om å reise til Colombia eller Spania. Siden resten av familien hennes studerer medisin eller jobber innen helsesektoren, føler hun selv at hun har valgt noe annerledes enn det som var forventet av henne. Hun ønsker å bo i et annet land siden hun ikke ser for seg at barn har en god fremtid i Bolivia. «Paola» sier at hun alltid har vært opptatt av å forsvare seg selv og andre, og at hun lenge har ønsket å bli som Ana Maria Polo, en kjent advokat på TV. Dr. Ana Maria Polo har hatt stor suksess som TV-personlighet over hele Latin-Amerika og USA med tv-serien «Caso Cerrado» [«Saken er avsluttet»] helt siden tidlig 2000-tallet, da under navnet «Sala de parejas» [«Rom for par»] (Telemundo, 2020). Forbilder kan ha en innvirkning på kvinnenes liv og deres vendepunkt gjennom at de er med på å endre vilkårene for valgene kvinnene står ovenfor.

Analysen av det kvinnene forteller viser at kvinnene har muligheter til å lykkes i studier og arbeidsliv slik som «Luna» gjorde, «Paola» ønsker å få til og «Alejandra» tidlig bestemte seg for til tross for skepsisen fra venner og familie. «Luna» har jobbet mye frivillig og ikke latt seg knekke av at hun mistet jobben. «Paola» er i utdanning og har som mål å forlate Bolivia for å bedre sine sjanser innen arbeidslivet og levestandard. «Alejandra» opplevde at bekjente og hennes egen far ikke forsto eller hadde tro på at hun kunne få en god jobbstilling etter å ha utdannet seg som miljøingenør. «Sofía» har klart å bygge opp sin egen restaurant og alltid hatt interesse for matlaging. «Rosa» har på sin side i lang tid arbeidet med jordbruk og slitt for at barna skal få utdanning og flere muligheter enn det hun selv har hatt i livet. Selv om kvinnene klarer seg i arbeidslivet er det noe i samfunnet eller tradisjonelle kjønnsnormer som forteller dem at deres hovedansvar er hjemmet og barna. Det er slik jeg forstår det når flere av kvinnene forteller meg at de jobber døgnet rundt siden de bruker mye tid på jobb men også må være til stede for barna helt på egen hånd. De samme forventningene ligger ikke til grunn for at mennene skal bidra hjemme eller med barna. Ulike kjønnsperspektiv kan bidra til å utfordre stereotyper og utvide forståelsen av hva kjønn betyr (Korsvik og Rugstad, 2018, s.52-53).

Endring i familieansvar og forventninger

En familie i Latin-Amerika viser ofte velferd og ære hvor det legges vekt på gruppe fremfor individ (McGoldrick, Giordano, & Garcia-Preto, 2005, s.162). Videre blir forpliktelse og ansvar viktig ovenfor familien (McGoldrick, Giordano, & Garcia-Preto, 2005, s.162).

Kvinnene føler en forpliktelse til familien sin og har ansvaret for alle sammen, mannen og barna. Det er et stor ansvar som krever mye av dem, for å få et rent hjem, måltider til alle og oppdragelse av barna. Uten kvinnene hjemme så vil ikke familien samles på samme måte. Dette er noe jeg ser igjen hos flere av kvinnene jeg snakker med. Blant annet «Rosa» og «Alejandra» som begge føler de har et stort ansvar for familiene sine, spesielt barna. «Rosa» ønsker å gi like mye kjærlighet til begge barna og alle barnebarna sine, og hun sier at alt hun har gjort i livet har vært for barnas skyld. «Alejandra» vurderer å gi opp karrieren sin for å få mer tid sammen med barna sine. Det kan se ut som det er forventninger om at familien skal gå foran alt annet hos kvinnene og at dette setter begrensninger for kvinners muligheter i Bolivia. De føler seg forpliktet til å ta ansvaret som mor og for å skape et trygt og rent hjem, men å kombinere dette med et arbeid utenfor hjemmet blir for mange utfordrende. For de aller fleste vil det samtidig være nødvendig at kvinnen også bidrar økonomisk, siden den økonomiske situasjonen i landet er blitt dyrere enn før. Latinamerikansk feminisme har fokusert på sammenhengen mellom kjønn og sosiale og økonomiske rettigheter, arbeidsvilkår, lønn, utdanning, helsehjelp og annerkjennelse av familieomsorg og husarbeid (Maier, 2010, s.35-36). Kvinnelige arbeidere i Bolivia tjente i 2010 rundt 30 % mindre enn det menn gjorde for å utføre den samme jobben, selv om lover om minimumslønn skal garantere for likestilling (Putzi, 2009, s.40). Kvinnene i denne studien oppgir at de arbeider fordi de trives med å være uavhengige, selvstendige og er ansvarlige for å gjøre en god jobb. Utviklingen i Bolivia fører til at husholdsøkonomien også endrer seg, slik at det ikke er nok for en familie å leve på mannens inntekt. Hvis kvinnene er alenemødre er det helt nødvendig at de som mødre arbeider for å kunne gi barna sine utdanning og det de trenger for å sikre deres fremtid. Som mødre må de kombinere arbeidet med familielivet, men da ofrer de også mye av tiden sin sammen med barna og deres tette oppfølging. En generell respons jeg får fra alle kvinnene jeg snakker med er at det er krevende å kombinere familie og arbeid for alle sammen. Dette ser jeg i varierende grad, men generelt gir livshistoriene et tydelig bilde på familiens betydning i det bolivianske samfunnet.

Det finnes fortsatt hjemmeværende mødre i Bolivia, men mange har ikke mulighet til det. Kvinner med lav utdanning kan ha vanskeligheter med å finne jobb. De søker ofte til jobb innen den uformelle økonomien hvor de bestemmer sin egen arbeidstid og kan ha barna med seg. Større barn kan ofte hjelpe til, og mange små butikker eller restauranter ender ofte opp med å bli et sted hvor hele familien bidrar for å tjene penger.

Ikke alle har andre til å hjelpe til med å ivareta barna mens mødrene arbeider. Derfor vil det være vanskelig for mange å få mulighet til å få en utdanning og en godt betalt jobb. Som «Sofia» forteller brukte hennes egen mor så mye tid på å ha flere jobber, slik at barna var mye alene og måtte finne ut av ting på egenhånd. Når moren følte hun mistet kontroll over datteren ble «Sofia» som tenåring sendt bort for å bo på et internat i to år.

«Det er først nå i ettertid som jeg selv har blitt mor, at jeg forstår hvorfor min egen mor sendte meg bort. (...) Hun var bekymret for meg, for at jeg skulle bli gravid eller møte gutter. Hun hadde ikke familie eller noen andre til å hjelpe henne, og hun visste ikke hva hun skulle gjøre» - («Sofia», 2019)

I Bolivia opplevde jeg at familien var en viktig faktor som påvirker vendepunkt, siden familien virket viktigere enn individuelle behov. Kvinnene er så fokusert på familien og hjemmet at det fortsatt er vanskelig for mange kvinner å forlate huset. Om det ikke er en annen utvei så ser kvinnene på det som nødvendig at de har noen til å være der for barna. Det må være en noen fra familien eller en annen nær person, som bidrar med den tette oppfølgingen av barna ved å være til stede.

I møte med en gruppe bestående av fem kvinner som lever av kaffeproduksjon på landsbygda, forteller de meg at respekten for de eldre ikke er som tidligere. Disse «kaffekvinnene» forteller lite fra sine egne liv, men ser en mer generell utvikling i samfunnet. Kvinnene diskuterer situasjonen for bolivianske kvinner og kommer frem til en felles mening som kvinnene gir uttrykk for å være enige om.

«Situasjonen har endret seg ganske mye for kvinnen, tidligere var kvinnen veldig konsentrert i hjemmet hvor hun dedikerte de seg bare til barna og til familien for å tjene mannen. Sånn burde det ikke være. Både menn og kvinner har rett til å jobbe, og vi er begge nødt til å delta i hjemmet og gjøre ting i huset, mannen kan lage mat og kvinnen vasker klær. Før var alle oppgaver i huset til kvinnen og mannen var bare

dedikert til arbeid. Vi tror ikke alle tenker på den måten i dag. Kvinnen kunne egentlig ikke gå utenfor huset, mange ektemenn låste dem inn hjemme slik at de ikke kunne gå ut» – («Kaffekvinnene», 2019)

Denne gruppen kvinner viser at noe er i endring fra slik samfunnet var tidligere. De er uenige i at kvinnen kun skal oppholde seg hjemme. Sammen er de enige om at kvinner har fått flere muligheter, og både mannen og kvinnen har rett til å fordele arbeidsoppgaver i huset slik at også kvinnene kan arbeide og tjene penger til familien. Videre forteller de:

«Vi jobber med kaffe på landsbygda og er ute hver dag for å jobbe med mennene våre. Sakte men sikkert så blir vi kvinner mer selvstendige. (...) Før var det flere verdier som man respekterte mer, menn og kvinner holdt sammen nesten livet ut, men nå er det ikke sånn. Teknologi har lært oss mange gode ting, men vi ser også at det negative ikke lenger er direkte kontakt mellom mennesker. En annen ting som har endret seg at unge mennesker ikke lenger viser respekt for eldre og nesten ingen hilser på hverandre. De unge er mye mer liberale nå» – («Kaffekvinnene», 2019)

Det kan virke som det er store variasjoner innad i hver enkelt familie når det kommer til fordeling av arbeidsoppgaver i hjemmet og utenfor hjemmet. Kvinnene tar vare på familien og huset, men det kan være at mulighetene for et samarbeid mellom menn og kvinner er større på bakgrunn av åpenheten rundt likestilling. «Kaffekvinnene» har lange arbeidsdager ute på jordene, ofte sammen med mennene. At kvinner og menn arbeider sammen observerer jeg at er noe mer vanlig på landsbygda enn i byene. «Kaffekvinnene» forteller om et generasjonsskifte hvor de unge ikke respekterer de eldre på samme måte som tidligere. Spesielt kvinner fremstår som mer selvstendige, og har større frihet. Likevel tolker jeg det som at denne friheten er innenfor visse grenser av forventninger, familie, økonomi og personlige verdier.

Situasjonen for bolivianske kvinner er i endring ved at ulike faktorer rundt dem bidrar til å skape en endring gjennom ytre påvirkning. «Rosa» er en afrobolivianer og en «Cholita». Hun forteller om det tøffe livet på landsbygda, at de tidligere dyrket masse kaffe men at markedet og etterspørselen endret seg. Nå dyrker de aller fleste coca, og jorden er av dårligere kvalitet. Det finnes flere forventninger til kvinner i Bolivia, spesielt med tanke på at de aller fleste fortsatt er ansvarlig for hjemmet, matlagning og barna. Flere av kvinnene er alenemødre, noe

«Paola» forklarer med at menn lett kan forlate gravide kvinner til fordel for andre kvinner. «Rosa» ble enke for flere år siden, og hun bekrefter at mange kvinner oppdrar barna sine helt på egen hånd. Det krever mye av kvinnene å kombinere arbeid og familie. For «Rosa» sin del er hun opptatt av at hun kan besøke begge barna sine like mye.

Oppsummering

Vendepunkt i livet avhenger av at det skjer endringer som gir nye muligheter og påvirker kvinnenes handlingsrom. Livshistoriene til «Sofia», «Rosa», «Luna» og «Alejandra» beskriver i hovedsak personlige vendepunkt og reaksjoner fra andre. Dermed viser analysen at familie, kvinnefellesskap og forbilder påvirker kvinnene og endrede handlingsrom har betydning for muligheter og valg. Livshistoriene har vært viktig slik at kvinnene kunne beskrive hvor de er i dag, og hvordan de er kommet dit (Fossland og Thorsen, 2010, s.14). «Kaffekvinnene» er tydelige på at situasjonen for kvinner har endret seg positivt ved at kvinner får forlate hjemmet for å arbeide og blitt mer selvstendige. På en annen side mener de teknologi er grunnen til mindre direkte kontakt mellom mennesker og at unge mennesker viser mindre respekt for eldre. *Machismo* beskrives som grunnlag og forklaring på de eksisterende kjønnsrollene og forventningene, mens *marianismo* ikke nevnes og oppleves som et teoretisk begrep som finnes i faglitteraturen.

Familie og barnas fremtid er viktig for kvinnene, og de ønsker å tilbringe så mye tid som mulig sammen med barna. Kvinnenes handlingsrom avhenger i denne analysen av blant annet etnisitet, alder og om de lever i byen eller på landsbygda. Fellesskapet gjennom å møte andre kvinner i lignende livssituasjoner er viktig for å dele erfaringer og gi råd til hverandre, samtidig som de blir mer bevisst på sin egen situasjon. Ved å styrke kvinnenes selvtillit og øke beslutningsmyndighet kan kvinnene selv bidra til endringer. Både familie, venner og andre rollemodeller kan påvirke livsvilkår og fremtidshåp selv i de vanskeligste situasjoner. Ytre faktorer som samfunnsendringer i Bolivia har over tid også påvirket kvinnenes muligheter blant annet innen utdanning og arbeidsliv.

«Cholita» Wrestling

En måte urfolkskvinnene i Bolivia uttrykker seg på er gjennom bryting. «Cholita» wrestling vil si at urfolkskvinner («Cholitas») driver med bryting i tradisjonelle klesdrakter med store skjørt, flate sko, lange fletter, sjal og bowlerhatt. Wrestlingen har nådd Bolivia og andre latinamerikanske land fra mexicanske tradisjoner, hvor mange har hentet sine forbilder fra (Haynes, 2013, s.21). «Cholita» wrestlingen skal ha begynt som en type reaksjon på den undertrykkelsen urfolkskvinnene følte fra *machismo*, referert til kulturelle forventninger hvor menn dominerer (Collyns, 2016). Informantene forteller at «Cholita» wrestling i løpet av de siste 10-12 årene har blitt veldig populært, med ukentlige kamper på El Alto utenfor La Paz. Det er også mulig for turister å dra på guidede turer til disse kampene. I dette kapittelet diskuterer jeg hva som får kvinner i Bolivia til å velge «Cholita» wrestling, og hvordan opplever de responsen fra omgivelsene?

Grunnen til at «Cholita» wrestling er relevant å studere i denne studien er at det skiller seg ut fra tradisjonelle kjønnsroller, og er noe som kan bidra til en endring i situasjonen for kvinner i Bolivia. Det er en form for grenseoverskridelse med kvinnelige brytere i urfolksdrakter som opptrer for et publikum, som også kan påvirke deres kjønnsidentitet. Jeg reiste til Bolivia med et ønske om å finne ut om denne uttrykksformen kun eksisterer som underholdning nå, eller hvis utøverne fortsatt reflekterer over den opprinnelige betydningen? Kvinnene trener flere dager i uken, før de mot slutten av uken åpner opp og opptrer for publikum. Når «Las Cholitas» entrer ringen, starter showet og kampen med det gode mot det onde (Jobrani, 2006). Ifølge den prisvinnende dokumentaren «The Fighting Cholitas» fra 2006 viser det seg at både kvinner, menn og barn kommer for å se på «Cholita Wrestling» hver søndag på høyplatået i El Alto (Jobrani, 2006). Gjennom mitt møte med miljøet flere år senere lærte jeg at det nå er blitt enda større, og wrestlingkampene presenteres for publikum i La Paz hver tirsdag og torsdag, mens de fortsatt har show på El Alto på søndager.

Lazar (2008) analyserer forholdet mellom staten og innbyggerne på El Alto. El Alto har bygd opp sin identitet som en «urbefolkningsby», hvor 74 % av befolkningen identifiserer seg selv som Aymara, en av de største urfolksgruppene i hele Bolivia (Lazar, 2008, s.2). I områdene La Paz og El Alto kan man høre urfolkskvinner som har hatt stor suksess innen handel gå under navnet *Gran chola Paceña* [Den flotte *chola* fra La Paz] (Lazar, 2008, s.18). «Cholita» er en diminutiv form for *chola*, som er oftere brukt i dagligtalen. Gjennom mine

observasjoner og intervju ble urfolkskvinnene i Bolivia omtalt som «Cholitas» eller *mujeres de pollera* [Kvinner med *polleras*]. De tradisjonelle draktene kvinnene bruker består av store skjørt med underskjørt, kalt *pollera*. I tillegg bruker de pene bluser og store sjal kalt *manta*. At kvinner skal drive med wrestling skiller seg fra den type bryting de fleste kjenner til. Misje har skrevet om wrestling i USA, og hun mener at en wrestlingkamp består av både akrobatikk og skuespillerkunst, hvor hensikten er at det skal se realistisk ut (Misje, 1995). Misje (1995) fokuserer på mannlige wrestlere, og skiller mellom bryting i moderne form som enten gresk-romersk bryting eller fribryting. Profesjonell fribryting kalles det når alt er tillatt og det ikke er noen regler (Misje, 1995). Det er dette jeg vil kalle wrestling, og det som skjer i Bolivia når «Las Cholitas» entrer ringen.

Jeg ønsker i dette kapittelet å drøfte «Cholita» wrestling opp mot problemstilling og ulike teorier fra wrestling i USA og Bolivia, i tillegg til interseksjonalitet og tradisjonelle kjønnsroller. Først vil jeg beskrive mitt eget materiale gjennom observasjoner av et wrestlingshow i La Paz, og intervju gjennomført med «Cholita» wrestlerne som opptrådte for et publikum som jeg var en del av. Deretter vil jeg diskutere kjønnsrollene i Bolivia ved hjelp av intervjuer gjennomført med «Cholita» wrestlerne, og annen forskning som fremstiller «Cholita» wrestling både på El Alto og i La Paz. I diskusjonen trekker jeg frem kvinnesyn, wrestling som kulturelt uttrykk, interseksjonalitet og tradisjonelle kjønnsroller i det bolivianske samfunnet.

Beskrivelse av wrestlingkampen

Jeg møtte opp i sentrum av La Paz, en tirsdag ettermiddag i juni 2019. Jeg hadde problemer med å finne frem til tross for at jeg hadde fått beskjed om å møte opp ved et gatehjørne. Plutselig fikk jeg øye på en typisk «Cholita», i tradisjonelle klær, bowlerhatt og med lange fletter. Likevel skilte hun seg ut ved å være ekstra pyntet, med smykker, brosjer og et dekorativt sjal. Jeg forsto at hun skulle være med å opptre i showet, og fulgte med i en sal som lå plassert under et hotell. Det var nedslitt og litt mørkt, med tribuner av tre langs veggene bestående av planker som publikum kunne sitte på- de var ukomfortable å sitte på lenge. Det var ingen skilt eller plakater som fortalte hva som skulle foregå der. Dette fikk meg til å lure på om hvor mange som egentlig vet hva som foregår her. Jeg sa at jeg hadde en avtale med en kvinne og fikk beskjed om at hun skulle dukke opp om ikke så lenge. Jeg betalte en inngangsbillett og fikk beskjed om at drikke, snacks og noen suvenirer var inkludert

i prisen. Det var ikke kommet så mange mennesker enda selv om showet skulle starte innen kort tid. Midt i rommet var det plassert en stor blå «boksering» med en madrass som var ganske tynn, akkurat som man skulle på hvilken som helst vanlig boksekamp. Alle fikk hente seg brus eller vann og en pose med popcorn hver. Jeg begynte å lure på hva som egentlig skulle skje og fikk en følelse av at jeg plutselig skulle på kino, siden jeg satt der med en brus og en pose popcorn i fanget og ventet. Tre menn kom ut i bokseringen og begynte å sloss. Etter at kampene var i gang kom kvinnen jeg hadde vært i kontakt med på telefon bort til meg og sa jeg kunne ta kontakt med henne etter showet. Det var mye rop og annet bråk hele tiden, både fra publikum og wrestlerne. Det var tre unge menn kledd i noe som lignet treningstøy. De hadde t-skjorter med en logo hvor det sto *LIDER* [Leder] med store bokstaver. Dette er noe jeg senere har funnet ut at er navnet på en gruppe med både kvinnelige og mannlige wrestlere (Haynes, 2013). Kun en av mennene var kledd i noe som kunne ligne et wrestlingkostyme, med hvit maske og dekorative hvite støvler med frynser. Mennene hadde sitt eget oppvarmingsshow hvor de fikk vist seg frem. Publikum fikk ikke vite noe på forhånd. Alt foregikk på spansk, selv om publikum i hovedsak besto av turister. Jeg undret meg over om det bare var jeg som lurte på hvor kvinnene ble av. Mennene slo hverandre med flate håndflater som klasket likt et slag og kastet hverandre hardt i bakken. Når de hadde holdt på en timinutters tid, begynte en annen eldre mann i hjørnet å rope i en mikrofon om at det var på tide å ta imot «Las Cholitas». Bak bokseringen midt i rommet var det satt opp en vegg dekorert i farger og med en stor stjerne. Det var her «Cholita» wrestlerne steg ut «på scenen» når veggen åpnet seg. Ut kom en «Cholita», pyntet i en tradisjonell drakt med smykker og en bowlerhatt på hodet. Hun hadde et stort smil om munnen, klappet og danset foran publikum. Hun tok en runde foran alle tilskuerne før hun entret bokseringen. Så ropte mannen med mikrofonen, og motstanderen kom ut gjennom veggen med den store stjernen. Hun tok akkurat den samme runden for å vise seg frem. Deretter entret hun også bokseringen, og en av mennene som hadde fungert som oppvarming stilte seg imellom dem. Han gikk da over i rollen som dommer av wrestlingkampen. «Cholita» wrestlerne stilte seg opp i hvert sitt hjørne på skrå ovenfor hverandre. De tok av seg smykker, sjal og hatt og gjorde seg dermed klar til kamp. Dommeren gikk frem til hver og en av kvinnene og kikket under skoene deres. Det kom aldri frem hvorfor dette skjedde før hver kamp, men jeg oppfattet det som ren rutine, muligens for å sjekke om de hadde noe gjemt et sted. Kvinnene hadde på seg flate ballerinaslikt Aymara-urfolkskvinner tradisjonelt bruker. Hvis de hadde glemt å ta av seg noen smykker eller noe som kan sette seg fast i kamp, ba dommeren dem om å ta det av.

Kampen var i gang, og kvinnene gikk løs på hverandre. En ble kastet rundt og slått hardt i bakken. Kvinnene dro hverandre i flettene, sparket og slo. Jeg kunne se at noe var innøvd og skuespill. Kvinnene dro og holdt hverandre nede. Dommeren slo hånden flere ganger i bakken mens mannen med mikrofonen begynte å telle. Kvinnen som lå i bakken klarte etterhvert å komme seg løs fra det faste grepet til motstanderen, og kampen fortsatte. På et tidspunkt ble mannen som opprinnelig var dommer med i slåsskampen. Det var ofte to mot en. En av kvinnene ble et offer som ble dyttet ut av bokseringen, og falt ned rett foran publikum. De andre to hoppet ned over henne og begynte å slå. Slåssingen foregikk ved at de slo hverandre med hendene nære ansikt og på kroppen. Det kom en stor klaskelyd slik at det så og hørtes ut som et virkelig slag, også ved at de dunket i hverandre og skrek høylytt. På et tidspunkt tok en av kvinnene en vannflaske fra tribunen og slo den i ansiktet på motstanderen så vannet sprutet i alle retninger. De brukte også tomme ølbokser og slo dem i ansiktene til hverandre. En av kvinnene ble lagt i bakken og mannen med mikrofonen begynte å telle. Plutselig endrer alt seg, kvinnen som ligger nede kommer seg løs, klatrer opp i gjerdet rundt bokseringen og kaster seg over motstanderen. Iblant når de fikk inn et 'godt slag' eller fikk lagt motstanderen i bakken, hoppet kvinnen opp på tauet som omringet bokseringen, bukket og slo seg selv på brystet. Det var som hun var klar for å motta publikum sin respons. Styrke og seiere i kampene ble hyllet av publikum i stor stil. Kampene var voldsomme og endret seg raskt. Med flere «Cholita» wrestlere i fargesterke, pene drakter, gjentok dette seg igjen og igjen. Under en av kampene ble en kvinne dratt i flettene og ført utenfor bokseringen, og bort til stålporten hvor inngangen til salen var. Porten var lukket, og motstanderen smelte hodet til den stakkars kvinnen i døren og jeg hørte et høyt smell. Så ble kvinnen kastet ut av salen av motstanderen og dommeren, som da hadde deltatt i slåsskampen. Da var det igjen viktig med jubel og respons fra publikum. Jeg la merke til at noen av turistene i publikum moret seg ved å være imot «Cholita» wrestleren som ropte høyest og krevde mest oppmerksomhet. Noen publikummere kom etter at kampene var i gang, men ingen lot til å bli forstyrret av dette og de fant seg en ledig plass på tribunen.

Det virker ikke som om det er noen spesielle regler. Jeg oppfattet det hele som en blanding av avtalt spill, noe skuespill, men også veldig voldsomt og med stor sannsynlighet for å skade hverandre. Av det jeg kunne se var det nesten bare turister til stede blant publikum, unge og eldre men ingen barn. Publikum hadde mulighet for å kjøpe alkoholholdig drikke, og flere bolivianere gikk rundt foran tribunen for å samle inn tomflasker og selge alkohol. Jeg observerte en god blanding av kvinner og menn. Jeg ble fortalt at kampene nede i byen som

oftest kun var for turister, mens hver søndag foregikk kampene på El Alto, i et større lokale hvor også noen lokale kom for å se showet. Jeg fikk ikke inntrykk av at noen familiemedlemmer eller andre bekjente av «Cholita» wrestlerne var til stede.

Kvinnesyn og «Cholita» wrestling

Etter kampene stilte «Cholita» wrestlerne opp til fotografering. Publikum kunne komme opp i bokseringen og ta bilde sammen med wrestlerne. Jeg gikk bort til kvinnen jeg hadde vært i kontakt med i forkant. Hun ba meg vente et øyeblikk, før vi sammen gikk «backstage» bak veggene med den store stjernen. Der snakket hun med den eldre mannen som hadde ropt i mikrofonen under showet. Deretter kom flere av «Cholita» wrestlerne ut, og jeg fikk lov å presentere meg for alle. Så fortalte jeg om hensikten med prosjektet samt litt om hva spørsmålene ville handle om. Jeg opplevde at kvinnene virket interesserte i prosjektet mitt, og de lurte på om jeg ville snakke med alle samtidig eller en og en. Etter at alle tilskuerne hadde forlatt lokalet satt jeg meg ned på tribunen med en av «Cholita» wrestlerne. «Victoria» var kledd i de fargerike tradisjonelle klesdraktene med en stor brosjé som holdt det vakre sjalet på plass over skuldrene hennes. Hun smilte vennlig til meg og snakket gjerne om endringen i situasjonen for kvinner i Bolivia. I hovedsak trakk hun frem *mujer de pollera*, urfolkskvinner som seg selv i tradisjonelle drakter. Med flate sko, lange fletter og en bowlerhatt på hodet, blir de regnet for å være «Cholitas» eller *mujer de pollera*. Slike betegnelser brukes om de bolivianske kvinnene som til daglig er iført denne bekledningen med store skjørt (Haynes, 2013, s.116). «Victoria» mener det har skjedd en stor forandring i situasjonen for kvinner, og trekker frem eksempler fra politikken hvor kvinner nå kan uttrykke sine meninger. I tillegg ble hun sint når hun hørte folk som sa at kvinner ikke kunne studere eller gjøre andre ting, de skulle bare være hjemmeværende husmødre. De kunne ikke gjøre det de ønsket og ville gjøre, eller hvordan de ville gjøre ting, ifølge «Victoria». Hun forteller at det tidligere var forbudt for kvinner å delta i politiske valg, da spesielt med tanke på blant annet *mujer de pollera*. Dette kan tolkes på ulike måter. Hun kan tenke på at mange bolivianske kvinner tidligere ikke hadde stemmerett eller mulighet til å være politisk aktiv (UNDP, 2014; Pape, 2008). Utfra det «Victoria» snakker om, forstår jeg at hun skal frem til at mange urfolkskvinner ikke hadde sterke politiske posisjoner i samfunnet tidligere. I 2004 fikk også urfolksgrupper lov til å stille til politiske valg, og det ble innført kjønnskvaler (Yañes-Pagans, 2014, s.7).

«Victoria» forteller videre om at hun er lært opp til at det ikke finnes noe som heter «nei» eller «jeg kan ikke/jeg klarer ikke». For henne eksisterer ikke disse ordene. Hun begynte med bryting som 13-åring da hun oppsøkte en lite gruppe som drev med *Lucha Libre* [fri kamp], som de selv kaller «Cholita» wrestlingen for. Da tenkte hun at de kunne lære henne selvforsvar, og har siden holdt på i rundt 20 år. Hun har ingen planer om å gi seg med wrestlingen, og sier at det er noe hun ikke tror hun kan klare å slutte med. Det er utrolig viktig for henne å vise at kvinner også kan!

«Det er som den luften jeg puster inn, jeg kan ikke leve uten» – («Victoria», 2019)

Kvinnene snakket om hvor viktig denne sporten/aktiviteten er for dem. Det har stor betydning for dem siden det har blitt sagt at kvinner ikke kan slåss på denne måten, særlig siden de er iført store skjørt med flere lag og flate sko. Derfor er det viktig for wrestlingkvinnene å vise både besøkende og andre at de får det til. En av kvinnene forteller at det flere ganger har kommet kvinner bort til henne etter et show og fortalt at det de gjør har vært til stor hjelp for dem. Å være en «Cholita» wrestler er en betalt jobb (Jobrani, 2006). Flere av utøverne har en annen jobb eller studerer ved siden av. «Gabriela» er rundt 20 år, og forteller at hun i tillegg til å være «Cholita» wrestler også studerer for å bli førskolelærer. Hun begynte med wrestling for seks år siden, og trives veldig godt med å opptre for publikum. «Clara» på sin side er hjemmeværende den tiden hun ikke er på treninger eller deltar i show. Hun forteller at de har treninger og opptredener veldig ofte, hver søndag, tirsdag og torsdag, men også noen ganger på fredager og lørdager. Det er trist og vanskelig for «Clara» å få så lite tid med familien. Hun føler et stort ansvar for å ta vare på familien sin. «Clara» er tydelig på at wrestling ikke er tradisjonelt, og noe som ikke så mange holder på med: «Vi har valgt noe annerledes i Bolivia. Denne sporten er ikke for alle. Vi er sterke og beundres av mange kvinner» - («Clara», 2019)

Noen opplever at applausen, interessen, engasjementet og energien fra publikum som viktig. Det gir «Cholita» wrestlerne mye glede og selvtillit, slik «Clara» sitt utsagn ovenfor gir uttrykk for. En annen av kvinnene jeg snakket med var ganske tydelig på at hun har to ulike personligheter, og er to helt ulike personer. Den ene er i bokseringen og kjemper, mens hun er en helt annen når hun går ute på gaten. Min oppfatning er at wrestlingen er noe viktig for dem, og at de ønsker å fortsette med dette til tross for at det skjer ulykker og at flere skader seg. I tillegg observerer jeg at samholdet kvinnene imellom er viktig, det ser nemlig ikke ut som de er uvenner eller fiender når showet er over. De snakker og ler sammen, men flere er naturlig nok slitne.

I dokumentarfilmen «The Fighting Cholitas» (Jobrani, 2006) får vi et lite innblikk i hvordan kampene hver søndag på El Alto foregår. Vi møter flere kvinner som er «Cholita» wrestlere. De forteller at urfolkidentiteten deres uttrykkes gjennom måten de kler seg på, og at de er stolte av dette. Kampene foregår i en stor sal, og det er plass til et stort antall publikum. «Cholita» wrestlerne går inn i ulike roller, hvor det viktige er å få publikum med seg, men også å vinne over motstanderen. Vi får følge med «Cholita» wrestlerne på trening, under show for publikum, og hjem til familiene. Treneren nevner i filmen at han spurte «Las Cholitas» om å komme til arenaen «Multifunctional Coliseum» på El Alto ettersom mennesker hadde sluttet å komme dit (Jobrani, 2006). Folk ble dermed nysgjerrige på å se hvordan han hadde trent opp «Las Cholitas», og om de faktisk kunne slåss. Derfor kjøpte de inngangsbilletter. En av kvinnene som jeg kaller «Ana» uttrykker at hun er en kjærlig person helt til hun entrer bokseringen, da forvandles hun til et villdyr. De skiller rollene fra det gode mot det onde, og kaller de gode for Las Técnicas, som viser mye teknikker, mens de onde kalles for Las Rudas, som bruker mye rå makt (Jobrani, 2006). Kvinnene i dokumentarfilmen er en del av gruppen Titanes en el Ring, som består av både kvinnelige og mannlige wrestlere. Denne gruppen skal ha vært den første til å møte turistene, gjennom et turistbyrå (Haneys, 2013, s.26). En av kvinnene vi møter i dokumentarfilmen er ganske tydelig på at hun ikke driver med wrestling for pengenes skyld, siden hun har en jobb ved siden av (Jobrani, 2006). Vi får også høre en ektemanns meninger ved at hans kone får tillatelse til å drive med wrestling så lenge hun trives med det, og at ingen kan nekte henne det. Likevel er faren for at hun skal skade seg alvorlig noe som bekymrer ektemannen. Det er viktig for kvinnene å uttrykke seg, og de føler at de blir en annen person eller en annen versjon av seg selv når de wrestler (Jobrani, 2006). Dette er noe som stemmer overens med det «Ana» forteller meg om at hun føler seg som to ulike personer, en i ringen og en annen når hun går ute på gaten. «Ana» er en av de siste jeg snakker med før jeg forlater arenaen, hun svarer kort og ser sliten ut. Hun begynte med wrestling når hun var ti år gammel, gjennom sin bror som også drev med det. Det samme forteller en av wrestlerne i dokumentarfilmen, hvor far og bror drev med wrestling, så hun «hadde det i blodet å bli wrestler» (Jobrani, 2006). Familiemedlemmer har en påvirkningskraft på at noen av kvinnene har begynt å trene og senere finner ut at de ville bli profesjonelle brytere. «Cholita» wrestling kan være et uttrykk for kultur og identitet på en ny måte.

Wrestling som kulturelt uttrykk

Det kan også diskuteres om wrestling er en blanding av sport og teater (Misje, 1995). Gjennom både dokumentarfilmen og mine samtaler med «Cholita» wrestlere er det tydelig at kvinnene går inn i en rolle når de opptrer for et publikum. Siden publikum ikke får noe informasjon på forhånd, virker det som det skal tas for gitt at man skal forstå at det også er et skuespill. Noe av det som kan bryte med de tradisjonelle kjønnsrollene er kvinnenes uttrykk for aggresjon i kampene. Kampene er voldelige hvor både menn og kvinner går til angrep på hverandre. Likevel opplever jeg at mennene har en mer passiv rolle, og at det er kvinnene som er i sentrum. Kvinnene viser ingen redsel, og ønsker kontakt med publikum hele tiden. Av kvinnene jeg snakket med får jeg inntrykk av at kvinner i Bolivia står ovenfor mange utfordringer, men at «Cholita» wrestlerne er glad for at de kan kjempe og vise makt i bokseringen. Wrestling er et drama hvor handlingen hele tiden drives frem via en dialog mellom aktørene på scenen, og publikum ute i salen» (Misje, 1995, s.65). «Cholita» wrestlere jeg møtte i Bolivia hadde hele tiden kontakt med hverandre og med publikum som var til stede. At det ikke var noe skilt om at de skulle opptre i nærområdet, fikk meg til å tenke over om «Cholita» wrestlingen skjer litt i det skjulte fra resten av samfunnet. Fra dokumentarfilmen var det også en kvinne som opplevde å bli skadet (Jobrani, 2006). Når familien ble bekymret og ikke ville at hun skulle gå på treninger, fortalte hun noen ganger at hun gikk for å handle, mens hun egentlig gikk på treninger. Når familien senere spurte hvor hun hadde vært, fortalte hun motvillig at hun hadde gått på trening. Da hadde hun allerede vært der og ingen kunne stoppe henne eller si noe (Jobrani, 2006).

Ifølge Misje (1995) er wrestling noe man finner ulike former for i land som Japan, Canada, Frankrike og i de latinamerikanske landene, selv om det i USA nok er mest populært. Hun nevner samtidig at kvinnebryting også er utbredt, selv om hun velger å diskutere wrestling blant menn. «En som driver med wrestling bruker ingen andre hjelpemidler enn egen kropp, derfor blir kroppen et verktøy i seg selv» (Misje, 1995, s.29). «Cholita» wrestlerne har tett kroppskontakt, men slår også vannflasker eller ølbokser mot hverandre. Ved et par anledninger observerte jeg at kvinnene smelte den tomme ølboksen mot sitt eget hode og skrek til, og jeg oppfattet dette som en måte å vise styrke på. Jeg får også høre at det som etter all sannsynlighet startet med «Cholita» wrestling, har påvirket andre «Cholitas» til å begynne med andre aktiviteter. I Bolivia i dag klarer jeg å finne grupper med «Cholitas» som sykler, spiller fotball og klatrer i høye fjell.

Wrestling forstår jeg som en kulturell uttrykksform, hvor publikum trekkes inn i fortellingen. Alle som ser på skal kunne delta og føle seg som en del av det som skjer selv om de står på utsiden. Det som skjer i ringen fungerer som en dramatisering av samfunnsproblemer hvor tilskuerne kan engasjere seg ved å gi uttrykk for hvilken side de står på. Wrestlingen skal provosere og underholde, men har ikke et tydelig budskap. Utfra showet jeg så i Bolivia er det vanskelig å forstå hvis man ikke har noe kunnskap om wrestling fra tidligere. Wrestling fungerer som et regissert drama, hvor utøverne gjør kast, sprang, grep og lærer fallteknikker, noe som er med på å gjøre det til en sportslig aktivitet (Misje, 1995, s.66). «Cholita» wrestlerne er atletiske, hvor de kaster hverandre rundt og hopper opp på gjerdet rundt bokseringen før de tar et godt grep om motstanderen. De faller hardt i bakken, også ned utenfor ringen. Den store diskusjonen om hva wrestling handler om, går ofte på hvor mye som er ekte og hvor mye som er skuespill (Misje, 1995; Haynes, 2013). Det som er likt mellom «Cholita» wrestlingen og annen type wrestling er kampen. For meg ble det ikke så tydelig i det showet jeg så i La Paz, hvem som var de gode og hvem som var de onde. Likevel observerte jeg at en kamp ikke var over før det ble kåret en vinner, akkurat som i andre wrestlingkamper. For publikum har både wrestling fra Mexico og USA vært med på å gjøre det mer populært i andre land som Bolivia (Haynes, 2013, s.103). Fra det publikummet jeg var en del av i La Paz, var det tydelig at showet var for turister. Alle måtte betale inngangspenger som ikke var billige, og wrestlerne spilte på humor og mye underholdning som skulle være lett å oppfatte. Både på inngangsbillettene og suvenirene som er nøkkelringer og postkort alle i publikum får, ser vi humoristiske tegninger av «Cholita» wrestlerne i ringen. De er tydelig sinte og aggressive, og viser kvinner som kjemper. Wrestling kan minne om folkelige karneval (Misje, 1995, s.114). Jeg vil heller kalle det en dramatisering hvor mye er regissert og trent på, siden «Cholita» wrestlerne trer inn i ulike roller.

«Cholita» wrestling i interseksjonelt perspektiv

Gjennom å diskutere «Cholita» wrestling interseksjonelt, ser jeg på hvordan ulike kulturelle og sosiale kategoriseringer som etnisitet, kjønn og klasse kan forme kjønnsroller og føre til dobbel diskriminering. Med fargede kvinner i USA som utgangspunkt, blir det tydelig for Crenshaw (1989, s.140) at interseksjonalitet er med på å skape ulikheter, og gjør det tydeligere at kvinner er spesielt sårbare eller utsatte for å oppleve undertrykkelse. Kvinner i mange land har i lang tid måttet kjempe for like rettigheter og muligheter som menn. I

sammenheng med «Cholita» wrestlingen kan interseksjonalitet være med på å forstå betydningen av kjønn i denne type sport eller skuespill, og hvordan ulikhetene kommer tydelige frem, former kjønnsrollene og dermed kan oppfattes som noe utradisjonelt i det bolivianske samfunnet. I forhold til begrepet interseksjonalitet kan kvinner være en kategori, mens urbefolkningen er en annen gruppe. Jeg ser på «Cholita» wrestling som noe tradisjonelt og utradisjonelt på samme tid, hvor kvinnene kler seg i tradisjonelle klær mens de utfører en utradisjonell aktivitet. Dette kan bryte med tradisjonelt kjønnsmonster i Bolivia ved at kvinner viser styrke, sloss med hverandre og med menn, skriker, og fremstår aggressive. Siden flere kombinerer wrestlingen med studier, jobb og familie, kan det også oppfattes som en hobby de liker å holde på med. Men det er tydelig noe flere lever av og tjener penger på. Å velge wrestling kan være en vei ut av fattigdom for flere av kvinnene. De får mulighet til å forsørge seg selv og sin familie, dermed kan de endre sin posisjon i samfunnet. Klasse kan være en annen kategori som skaper ulikheter. Flere av «Cholita» wrestlerne selv omtaler wrestlingen som en jobb, men de snakker ikke om pengene de tjener. Det kan være en jobb og en livsstil, som mange har holdt på med siden de var veldig unge. Derfor vet de kanskje ikke hvordan livet er uten, og de vil ikke gi opp samholdet og energien de får fra publikum. Ingen av kvinnene jeg snakker med nevner noe om hvilken klasse de tilhører eller om de økonomiske fordelene. Ved å velge «Cholita» wrestling kan kvinnene fremstå som forbilder, rollemodeller og et alternativ til en trygg fremtid for andre urfolkskvinner. Kvinnene blir både hyllet og kritisert for å sloss i de tradisjonelle draktene. Noen kan mene at de ikke klarer det og at de viser for mye ved å kle av seg sjalene og kaste hverandre rundt (Jobrani, 2006). Men skjørtene har flere lag og samtidig så er draktene en del av kvinnes urfolksidentitet. Jeg vil helt klart si at «Cholita» wrestlingen ikke hadde hatt samme effekt på publikum eller fått like mye oppmerksomhet hvis kvinnene hadde hatt på seg kostymer. Det jeg ser er stolte og sterke kvinner som er komfortable i det de går kledd i. «Cholita» wrestlerne uttrykker sin urfolksidentitet gjennom klærne, bevegelser, språk og musikk (Haynes, 2013, s.114). Jeg så de naturlige bevegelsene og hørte den tradisjonelle musikken som spilte når de kvinnelige wrestlerne danset og klappet foran publikum før de entret ringen. Mange kommer på showene bare for å se om de faktisk klarer å slåss i de tradisjonelle klærne, ifølge det en av «Cholita» wrestlerne forteller meg:

«Hvordan klarer de («Las Cholitas») å slåss i *polleras*? (...) De skal jo bare danse i sjalene og med øredobbene. Det trekker mye oppmerksomhet når folk hører om «Cholitas luchadoras» Hva er det? Det er noe mange vil se. Det er noe som folk

ønsker å oppleve, hvordan dette skjer, fordi det er kvinner i skjørt som sloss her i Bolivia» - («Gabriela», 2019)

Kvinnene skiller seg tydelig ut og får mye oppmerksomhet både nasjonalt og internasjonalt. De kan ikke ta av seg de store skjørtene, men må sloss slik som de er- som «Cholitas» (Jobrani, 2006). De kan representere også andre enn seg selv, slik at kvinner kan identifisere seg med dem. Dette gjør at «Cholita» wrestlingen kan få en mer symbolsk betydning i det bolivianske samfunnet, noe også Misje (1995) diskuterer i forbindelse med wrestling i USA. I Bolivia vil det være viktig å studere interseksjonalitet hvor ulike vilkår bidrar til at det oppstår former for marginalisering, undertrykkelse og systematisk sosial ulikhet (Ytrehus, 2013). «Cholita» wrestlerne skiller seg ut ved at de er kvinner, de er urfolkskvinner som utfører en aktivitet som mange vil forbinde med store, sterke menn. Måten mennesker velger å kle seg på vil være et av flere uttrykk for identitet, ikke bare i Bolivia men også andre steder i verden. Ved å ikle seg de store skjørtene, er *polleras* noe som skiller seg ut fra andre klesdrakter, det er en stor del og er et tydelig uttrykk for urfolksidentiteten til bolivianske kvinner (Haynes, 2013). Det er dermed ikke kun kjønn kvinner i Latin-Amerika defineres utfra, men også andre kategorier som klasse og etnisitet (Fjeld, 2010, s.25). Dermed er interseksjonalitet noe som diskuteres ikke bare i forbindelse med «Cholita» wrestling, men også flere aspekter ved kvinnenens situasjon i Bolivia. Fra dokumentarfilmen (Jobrani, 2006) får vi høre at mange kvinner ikke taklet treningene og ble redde. Derfor sluttet de å komme. Mange liker ikke at det er så voldelig, og unngår derfor å delta som utøver eller publikummer (Haynes, 2013, s.85). Kvinnene jeg snakket med er alle tydelige på at det skjer mange ulykker, og at flere blir skadet. De trener mye for å unngå dette og tar godt vare på hverandre. For meg oppleves kvinnene som uredde, med et sterkt ønske om å påvirke andre. Dette vil dermed kunne være med på å føre til forandring. De er urfolkskvinner som lever «vanlige» liv i det bolivianske samfunnet, hvor de selv har tatt et valg der de kan utfordre patriarkatet.

«Cholita» wrestling og tradisjonelle kjønnsroller

I et land som generelt blir sett på som et patriarkat og *machista* slik som Bolivia, vil kvinner som identifiserer seg eller er kategorisert som urfolk møte andre utfordringer enn menn eller andre grupper kvinner (Haynes, 2013, s.6). Oppfattelsen av Bolivia som et patriarkat er noe flere av «Cholita» wrestlerne forteller meg når de beskriver hvordan de mener situasjonen for kvinner har endret seg i Bolivia. Tradisjonelt sett har ikke kvinnene arbeidet i like stor grad

som menn, men hatt ansvar for hjem og barn. Dette er et tema hvor alle jeg snakket med deler mange av de samme meningene. Kvinnene har kjent på å ha mindre verdi som menneske og blitt kjønnsdiskriminert, forteller «Gabriela». «Victoria» legger til at foreldrene fortalte henne at kvinner ikke skulle studere, men bare være hjemmeværende husmødre. Dette var noe som gjorde henne sint. Clara» snakker om at kvinner tidligere ikke var likestilte, og at de ble fortalt at de ikke kunne gjøre det samme som mennene. Kvinnen skulle bare stå ved mannens side som selskap og ingenting mer, forteller «Clara». En annen av «Cholita» wrestlerne uttrykker kvinners mindreverd slik: «Kvinner vokser opp sammen med menn som har en ide om at kvinner er svake» – («Victoria», 2019)

Wrestling er en måte å formidle tradisjonelle tema på en ny måte (Misje, 1995, s.149). I senere tid og med mer oppmerksomhet fra flere steder har «Cholita» wrestlingen fått en ny betydning for mange. I kampene observerer jeg tydelig hvordan kvinnen blir holdt nede og tilbake, før de med kraft og skrik bryter seg løs. Forestillingen om at kvinner er svake, stille og passive forsterker dermed «Cholita» wrestling som noe grenseoverskridende. Ofte skjer det at en wrestler henter styrke fra publikum til å komme seg på beinene igjen (Misje, 1995, s.138). Dette kjenner jeg igjen i wrestlingkampene i Bolivia hvor publikum heier og applauderer. Det stilles forventninger til at publikum skal være deltagende i det som skjer, og det stilles forventninger om at «Cholita» wrestlerne ikke skal gi seg, men kjempe videre.

Noen vil kunne mene at «Cholita» wrestling ikke fokuserer i stor grad på kjønn og etnisitet, men heller økonomiske grenser, hvor klasse og status er blitt viktigere (Haynes, 2013, s.178). Kvinnene har fått mye større oppmerksomhet internasjonalt enn de mannlige wrestlerne i Bolivia, og skiller seg dermed ut som noe utradisjonelt. «Cholitas» kunne tidligere ikke arbeide innen bygg- og konstruksjonsarbeid eller i bankene, ifølge «Victoria». Men situasjonen har endret seg og nå mener hun at kvinner kan oppholde seg på steder og arbeidsplasser som tidligere var forbudt for urfolkskvinner. Gjennom wrestlingen kan bolivianske kvinner vise at de er selvstendige og sterke, og at de ikke trenger mye av mennene for å leve gode liv. Dette skiller seg ut fra de tradisjonelle kjønnsrollene i Bolivia hvor kvinnene er hjemmeværende og på mange måter avhengig av sin ektemann. Flere av «Cholita» wrestlerne snakker om hvor viktige treningene og showene for publikum er for dem personlig:

«Kampene er noe veldig emosjonelt for meg. Jeg føler meg friere, jobben er min interesse, og jeg kan vise samfunnet at jeg kan passe på meg selv» – («Gabriela», 2019)

Mens wrestlingen symboliserer noe emosjonelt for «Gabriela», påvirker wrestlingen livet til «Ana» på en annen måte:

«Jeg glemmer stresset. Hvis det er noe som er utfordrende eller går galt i arbeidet mitt, så kommer jeg på trening og glemmer alle problemene mine» - («Ana», 2019)

«Ana» forteller videre at hun ikke har en egen familie og liker godt at hun kan bruke mye tid på wrestling. De andre kvinnene er nødt til å kombinere dette livet med familielivet hjemme, jobb eller studier. Dermed er det flere av «Cholita» wrestlerne som forteller meg at det er veldig vanskelig å gjøre begge deler, siden de tradisjonelt sett har hovedansvaret for matlaging, rengjøring, barn, og alt dette innebærer. Med et moderne karrierevalg som «Cholita» wrestling er, kan det skapes nye former for tradisjon (Haynes, 2013, s.214). «Cholita» wrestling som en kulturell uttrykksform for urfolkskvinner i Bolivia kan være viktig for mange. Jeg oppfatter at «Cholita» wrestlerne er innenfor de tradisjonelle kjønnsrollene i det bolivianske samfunnet, hvor flere av kvinnene er mødre og ektefeller, og bruker mye tid på å ta ansvar for familien. Samtidig så bryter de kjønnsrollene ved å bruke den tiden de er utenfor hjemmet på trening og wrestling-show. Selv med jobb eller studier ved siden av, blir opptredenene for publikum en viktig inntektskilde for kvinnene. De har mulighet til å kjøpe de fargesterke tradisjonelle draktene i eksklusive materialer og overdådige smykker. Det er et alternativ og en måte for kvinnene å vise at de kan klare seg, vise styrke og aggresjon samt bidra økonomisk til familien. De er nødt til å trene hardt og bruke mye tid for å bli gode nok til å delta i show for publikum. Gjennom wrestlingen kan de provosere og få ut følelser, som gjør det til en uttrykksform hvor kvinnene også kan uttrykke sin identitet som urfolkskvinner i Bolivia.

Kvinnene er opptatt av å vise hvem de er og hva de mestrer. Wrestlingen vil også kunne oppfattes som en reaksjon på forventninger på hvordan kvinner skal oppføre seg og fremstå i samfunnet. Det kan bli sett på som noe grenseoverskridende, som gir kvinnene en uttrykksform for urfolksidentiteten som mange beundrer og ser opp til. Aksepten fra venner og familie er viktig siden kvinnene har fått mulighet til å trene seg opp slik at de kan tjene

penger til familien gjennom profesjonell wrestling. Fra et interseksjonelt perspektiv vil «Cholita» wrestling være en mulighet for de kvinnene som identifiserer seg som en del av urbefolkningen til å finne en vei ut av fattigdom. Det er fortsatt usikkert hvor mange dette gjelder, men populariteten øker i takt med at kvinnene og idretten blir synlig i det bolivianske samfunnet, og ikke minst økt internasjonal oppmerksomhet.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg diskutert hva som får kvinner i Bolivia til å velge «Cholita» wrestling, og hvordan de opplevde responsen fra omgivelsene. Utfra mine observasjoner og intervju med «Cholita» wrestlerne forteller flere av kvinnene at de velger å bruke mye tid på wrestlingen, både på treninger og show for publikum. De gjør dette fordi det gir dem en følelse av god selvtillit, respekt, selvstendighet og styrke. «Cholita» wrestlerne opplever mye oppmerksomhet fra publikum som ser på, både turister, lokalbefolkningen og andre. Interessen for «Cholita» wrestling har spredd seg til flere land og fått økende popularitet. Jeg ser «Cholita» wrestling som noe utradisjonelt og tradisjonelt på samme tid. Kvinnene henter mye kraft fra publikum, og beundres av mange siden de entrer bokseringen og sloss i tradisjonelle drakter og lange fletter. Det er brutalt når kvinnene skriker, kaster hverandre rundt og opptrer aggressive. Flere har en annen jobb eller studier og familie ved siden av. Kvinnene har i stor grad tradisjonelle ansvarsoppgaver for familien og i hjemmet, men føler samtidig at situasjonen for kvinner i Bolivia har endret seg. Støtten fra menneskene rundt er viktig fordi flere av kvinnene begynte med «Cholita» wrestling i ung alder og ønsker å fortsette med det så lenge som mulig. De er stolte over det de utretter og glade dersom «Cholita» wrestling er med på å skape en endring i Bolivia.

Konklusjon

Formålet med denne masteroppgaven har vært å undersøke hva som kjennetegner kjønnsidentitet for kvinner i Bolivia. Ved å diskutere og analysere handlingsrom og hvilke vilkår som påvirker dette, blir det mulig å studere hvordan deres kjønnsidentitet, muligheter og selvforståelse har endret seg over tid, og hvilke faktorer som forble uendret. Morales' tiltak skal ha bedret situasjonen til kvinner og deres muligheter innen jobb og utdanning. Funnene i denne studien viser at flere kvinner direkte eller indirekte refererte til at det har skjedd store endringer i situasjonen til kvinner i løpet av Morales' regjeringstid. Under feltarbeidet undersøkte jeg om det hadde skjedd endringer i kvinners kjønnsroller. Dette gjorde jeg gjennom å studere holdninger og erfaringer knyttet til kjønnsroller og kjønnsidentitet hos et utvalg kvinner i Bolivia. Opprinnelig var planen å ta utgangspunkt i kvinner som tar utradisjonelle og grenseoverskridende valg. Derfor var den opprinnelige problemstillingen for feltarbeidet følgende: Hva er det som får bolivianske kvinner til å velge annerledes, og hvilke reaksjoner opplever de fra andre i samfunnet?

Gjennom feltarbeidet oppdaget jeg hvor viktig det var å forstå hvordan kvinnene selv erfarte og beskrev sin kjønnsidentitet. Kvinnene beskrev også hvordan de opplevde sin egen situasjon, hva som påvirket dem når det gjaldt jobb, familie og personlige liv. Samtidig avdekket feltarbeidet at det var få kvinner som selv mente at de hadde valgt utradisjonelt. Det viste seg å være vanskelig og finne ut nøyaktig hva utradisjonelle valg besto i og hva som kjennetegnet utradisjonelle og tradisjonelle kjønnsroller og kjønnsidentiteter i Bolivia. Dette kan handle om kvinnenenes egne beskrivelser og opplevelser av egen livssituasjon og posisjon i samfunnet, men også frykt for negative reaksjoner fra andre i samfunnet. For å unngå sanksjoner kunne kvinnene være forsiktige med å uttrykke at de gjorde noe annerledes eller utradisjonelt. Jeg valgte likevel å stille de samme spørsmålene som opprinnelig planlagt i intervjuene, med spesielt vekt på bolivianske kvinners beskrivelser samt de utfordringer og muligheter kvinnene erfarte i det bolivianske samfunnet.

Denne oppgaven har besvart forskningsspørsmålet om hva som kjennetegner kjønnsidentitet for kvinner i Bolivia, kvinnenenes handlingsrom og om dette har endret seg de siste årene. I det følgende skal jeg konkret besvare denne problemstillingen og presentere mine funn. Jeg strukturerer konklusjonen etter de underordnede spørsmålene som handler om handlingsrom, vilkår for kjønnsidentitet og hvilke begrensninger som forblir uendret. Til slutt vil jeg i

avslutningen diskutere mitt eget forskningsbidrag samt styrker og svakheter ved dette forskningsprosjektet.

Hvilke handlingsrom finnes?

I denne studien viser kjønnsidentiteten til de bolivianske kvinnene jeg var i kontakt med at kvinnene har flere muligheter, samtidig som de hadde mye ansvar og forpliktelser. Kvinnene henviser til oppnådde muligheter til å ta høyere utdanning og arbeid utenfor hjemmet. For kvinnene som ble intervjuet i denne studien har det vært viktig å fremstå som eller være gode forbilder for sine barn og bidra økonomisk til familieinntekten.

Basert på intervjudataene mine har jeg grunnlag for å hevde at kvinnene inntar nye roller og har større handlingsrom i det bolivianske samfunnet enn det som har vært vanlig tidligere. Nå har kvinnene mer ansvar som gjør dem selvstendige og på mange måter sterkere. Denne studien viser at kvinnerollen har utvidet seg i forhold til tradisjonelle kjønnsbegrep som *marianismo*, ved at kvinnene i Bolivia står opp for seg selv og for hverandre. De har fått utvidet sine handlingsrom gjennom å bli mer aktive både politisk og som synlige forbilder i det offentlige rom. Et eksempel på det siste er «Cholita» wrestlerne som er synlige og får mye oppmerksomhet nasjonalt så vel som fra hele verden. Samtidig viser studiet at kvinnene har begrensede handlingsrom- de kjemper mot urettferdighet, undertrykkelse og diskriminering. I tillegg har det betydning at myndighetene nå retter mer oppmerksomhet på kvinnes kamp mot familievold, og at de skal få rettslig beskyttelse. Både urfolk og kvinner har fått flere juridiske rettigheter under Evo Morales regjeringstid, som formelt har gitt de større handlingsrom men ikke nødvendigvis i hverdagslivet.

Hvilke vilkår påvirker kvinnes kjønnsidentitet, muligheter og selvforståelse?

Det er, som jeg har vist i denne oppgaven, flere vilkår som påvirker kvinnes kjønnsidentitet i Bolivia. Kjønnsrollene og forventningene som stilles fører til at kvinnene ser færre muligheter og opplever et forventningspress. For kvinnene er vilkårene de har innen familien fortsatt viktig og noe som de gjør med glede og mye kjærlighet. Nye vilkår innebærer kombinasjonen av arbeid utenfor hjemmet og i familien. Dette oppleves som utfordrende for de aller fleste, og samtidig nødvendig hvis familieinntekten skal sikres. Dersom kvinnene hadde hatt bedre økonomi ville de hatt andre vilkår, og muligheten til å velge og bruke mer tid hjemme med barna sine. De nye vilkårene for kvinnene for deltakelse i arbeidslivet og i det

offentlige liv endrer i liten grad forventningene om at menns bidrag til husarbeid eller andre oppgaver tilknyttet hjemmet. Menn forventes heller ikke til mer aktiv deltakelse i oppdragelsen, spesielt ikke av jentene.

Jeg har i denne oppgaven vist hvordan kvinnene som har stått i fokus opplevde nye vilkår på grunn av en positiv endring i det bolivianske samfunnet som innebar at kvinner generelt har fått flere rettigheter og muligheter, spesielt innen utdanning og arbeid. Dette gir kvinnene nye premisser og ny bevissthet om egne forventinger til kjønnsroller og kjønnsidentitet. Hjemmet er fortsatt i stor grad kvinnes domene, selv om dette for noen også er i ferd med å endre seg som en følge av flere kvinners inntreden i arbeidslivet. Som jeg har vist, opplever kvinnene nye vilkår og har et stort fokus på endring, samtidig som de erfarer utfordringer som dobbeltarbeid. Kvinnene beskriver at situasjonen for den kvinnelige delen av befolkningen er i en positiv utvikling og endringsprosess, hvor de har flere muligheter sammenlignet med tidligere generasjoner. Samtidig opplever kvinnene at de begrenses av sturkuren knyttet til *machismo* og dens dominans i samfunnet. Det er mulig å ha sin identitet tilknyttet en bestemt kultur uten at man behøver å være enig i alt som offisielt er riktig å tenke, føle og gjøre innenfor denne kulturen (Magelssen, 2008, s.71). Kvinnene i denne studien gir uttrykk for at de ikke er enige i alt som forventes fra samfunnet og den mannlige delen av befolkningen, og sier de er blitt mer selvstendige enn tidligere.

I teorikapittelet diskuterte jeg ulike teoretiske perspektiver på begrepet kjønn og kjønnsanalyse som var relevant for denne studien. Arbeidsdeling mellom kvinner og menn relatert til familie og jobb viste seg å være en viktig kvinnekamp i Bolivia. Når kvinnene i Bolivia kjemper for det som i den vestlige verden forbindes med likestilling, handler kampen i Bolivia mer om kjønnsrettferdighet. Dette handler ikke om at menn og kvinner skal måtte behandles som likeverdige, men at kjønnene ikke behandles urettferdig. I analysen har denne studien demonstrert hvilke endringer, utvikling og bevisstgjøring som skjer hos bolivianske kvinner og hvilken kamp de kjemper i forhold til kjønnsroller og kjønnsidentitet. Tilknytningen til barn og nærmeste familie har stor betydning for kvinnes selvbilde, selvtillit og kjønnsidentitet. Noen blir også påvirket av forbilder og rollemodeller, som jeg viste i kapittelet om vendepunkt. Temaene som går igjen i kvinnes historier og vendepunkt som skjer, handler om kvinneundertrykking, diskriminering, vold og andre former for hersketeknikker slik Ås (1981, s.42-68) beskrev dem. Analysen viser utfordringer og

hindringer for kvinnes mulighet for frigjøring og få styrket sine posisjoner.

Interseksjonalitet brukes gjennomgående i de tre empiriske kapitlene som et analyseverktøy for å forstå sammenhenger i kvinnes livsvilkår. Som vi har sett er fattige kvinner med urfolksbakgrunn mest utsatt når det gjelder kjønnskampen og kampen for kjønnsrettferdighet. I kapitlet som tok for seg frigjøring og hindringer så vi hvordan flere faktorer påvirker kvinnes muligheter for selvstendighet og opplevelse av kjønnsrettferdighet.

Kvinnefelleskap er en slik faktor som er viktig både for å styrke seg selv men også for å styrke hverandre. Kvinnefelleskapene er viktige for kvinnene i Bolivia, og noe som fører til at de oppnår nye *agencies* i det bolivianske samfunnet (Giddens, 1993, s.76-80).

Sosialiseringen ved å dele erfaringer og finne støtte i hverandre bidrar til større handlingsrom siden de føler selv at de har flere nye valg og muligheter. Kvinnene i Bolivia på det tidspunktet feltarbeidet ble gjennomført, opplevde ulike vilkår. Dette handlet om at kvinnene hadde ulike bakgrunn, var i ulik alder og kom fra forskjellige steder fra i landet.

I kapitlet om livshistorier og vendepunkt framgikk det at livshistoriene endret seg. Yngre kvinner opplevde et utvidet handlingsrom sammenlignet med mødre, tanter og bestemødrenes generasjoner. Venner, familie og tydelige forbilder kan få kvinnene til å se muligheter for endring av egen kjønnsidentitet. Dette medfører til at de går nye veier og endrer sine kjønnsroller. De blir mødre, oppnår nye karrierer i arbeidslivet og kjemper en kamp for å få det bedre.

Hvilke begrensninger forblir uendret?

Denne studien gir en deskriptiv fremstilling av hvordan kvinnene ser på seg selv, på andre kvinner og på kvinnes situasjon i det bolivianske samfunnet. Dette har jeg sett i sammenheng med strukturelle forhold som kjønns sosialisering og kjønnsroller (Kvande & Rasmussen, 1996, s.33). Alle mennesker vil ikke ha de samme forutsetningene eller forståelse av hverandres livssituasjon, noe som gjør at det er viktig med en interkulturell forståelse. Det har vært viktig å sette kvinnene i fokus, fremme deres stemme og samtidig se situasjonen utenfra. Feminismen og kjønnsforskning har i stor grad fokusert på kvinnes stilling, og denne studien bidrar med perspektiv og analyser til andre kulturelle kontekster enn Europa og Skandinavia. Med utgangspunkt i et interkulturelt perspektiv gir denne studien en utvidet forståelse av variasjonen i den bolivianske kvinnekulturen, og det å være kvinne i Bolivia i dag.

På tross av endringer er det noen forhold som ikke i like stor grad har endret seg. Dette gjelder ikke minst måten eliten i Latin-Amerika opererer på. Som regel har de med høyest utdanning og god økonomi mest innflytelse og styrer både kirken og den politiske situasjonen (Fuentes, 1992). Dette bidrar til å forklare at tradisjonelle kjønnsroller fortsatt dominerer flere steder (Fuentes, 1992). I et multikulturelt land som Bolivia påvirkes situasjonen til kvinner av at det finnes store variasjoner innad og mellom ulike grupper i samfunnet, mellom urfolk eller ikke-urfolk, og mellom landsbygdene og byene. Slike variasjoner skaper ulikhet i forhold til kvinners handlingsrom og forblir upåvirket av enkelte kvinners mulighet til å studere for å oppnå høyere utdanning og valg i yrkeslivet. Blant utvalget i denne studien kommer det ikke alltid tydelig frem hvilken klasse kvinnene anser at de tilhører, selv om det er vanlig å karakterisere Bolivia som et samfunn med et tydelig klasseskille i befolkningen. Dette kan tyde på at kvinnene ikke er så opptatt av klasseskille, eller at de som har valgt å delta i stor grad representerer en del av de kvinnene som ikke identifiserer seg som det ene eller det andre, men har andre identitetsmarkører og identifiseringer. Det ble viktig å gi en stemme til de kvinnene som ikke nødvendigvis blir lagt merke til eller som hverken tilhører den rikeste eller fattigste delen av befolkningen.

Jeg har belyst måten kvinnene reflekterer over sin egen posisjon, sine muligheter og valg. Kvinnenes kjønnsidentitet bygger i stor grad på en kollektivistisk orientering hvor familien står i fokus. Det er gjennom familien at kvinnene finner sin kjønnsidentitet og familien påvirker dem også gjennom livet. Enkelte kvinner har opplevd undertrykkelsen ved å innta en passiv rolle i hjemmet hvor de lever et liv i taushet. Siden mange kvinner i lang tid har holdt seg innenfor husets fire vegger har de vært opptatt av å holde familien samlet ved å gi kjærlighet og trygghet. Dette er fortsatt det mest sentrale i kvinnenens liv. I og med at flere er nødt til å arbeide utenfor hjemmet kan de bidra økonomisk til familien og styrke troen på seg selv. De opplever flere muligheter i dagens bolivianske samfunn og ønsker å frigjøre seg fra kulturelle og stereotypiske kjønnsroller som *machismo* og *marianismo*. Jeg opplever sterke kvinner som lett setter andres behov foran sine egne, og at de er håpefulle og ønsker flere endringer for kvinnene i Bolivia i fremtiden. Gjennom å forlate hjemmet kommer flere også i kontakt med andre kvinner slik at de kan dele erfaringer og snakke mer åpent om de utfordringene og hindringene som kvinnene opplever at de står ovenfor.

Det er forskjeller i ulike samfunn mellom kvinner og menn sine ansvarsområder, tilgang til og kontroll over ressurser, men også over beslutningsmuligheter (EIGE, 2020). Noe forskning beskriver Bolivia som et patriarkalsk system som tildeler tradisjonelle kjønnsroller til kvinner og menn, preget av *machismo* og at kvinnene er underordnet menn (Orgill og Heaton, 2005, s.24). Delvis bekreftes dette av informantene i denne studien når kvinnene oppgir opplevelse av undertrykkelse og mindreverd innen familien og i arbeidslivet. Et patriarkalsk samfunn hindrer kvinnene i å gjøre som de selv ønsker, ta selvstendige valg og frigjøre seg fra tradisjonelle kjønnsroller. Delvis bekrefter mine funn at kvinnene relaterer status og handlinger til andre kjønnsforståelser enn det som er vanlige å finne i vestlige samfunn. Selv om flere kvinner er i arbeid i Bolivia i dag, så har de fortsatt hovedansvar for hjemmet og familien.

Større fokus på kjønnsrettferdighet mellom kvinner og menn i samfunnet har betydning for bolivianske kvinner. Samtidig beskriver kvinnene en realitet hvor mye er uforandret. Kvinnene beskriver at vold mot kvinner utgjør et stort problem, samt at innen de fleste familier ivaretar kvinnene tradisjonelle kjønnsroller på den måten at kvinnene skal ha hovedansvaret for hjemmet og barna. Slike tradisjonelle kjønnsroller i familien bekreftes i flere av intervjuene å fortsatt eksistere i Bolivia som samfunn. Funnene i studien angir også at den økonomiske situasjonen i landet var i endring, og at det derfor har blitt mer nødvendig for flere kvinner å arbeide. Dette gjelder spesielt for kvinner som kommer fra de lavere samfunnslag hvor familien ikke kan overleve bare på mannens inntekt. Det er tydelig vanskelig å kombinere arbeid og familie, siden kvinnene forventes og føler seg forpliktet til å klare begge deler på egen hånd. Dermed blir dobbeltarbeid en realitet for mange kvinner i det moderne Bolivia. På den måten vil situasjonen til dagens bolivianske kvinner kjennetegnes av at kvinner lett havner i en konflikt mellom et mer tradisjonelt og det mer moderne samfunnssystem hvor kjønnsforventninger som *machismo/marianismo* eksisterer parallelt med forventninger om en mer individualistisk tilværelse med egne muligheter, valg og rettigheter.

Avslutning

Utviklingsland vil ifølge Orgill og Heaton (2005, s.23) sannsynligvis kunne oppleve dramatiske sosiale endringer som påvirker familiens organisering av kjønnsroller. Denne studien viser at det er store variasjoner i forhold til kvinnenes muligheter for en jobb og

karriere som gir status. Noen kvinner øker sin status i arbeidsliv og karriere gjennom utdanning eller å påta seg arbeid utenfor hjemmet, mens for andre blir det å få barn et mål som gir økt status. Kjønnssrollene er i endring ved at flere kvinner får muligheter til å arbeide utenfor hjemmet til å bidra økonomisk til seg selv og familien. Kvinnene oppgir å ha en sterk tilknytning til familien som gjør familie spesielt viktig for kjønnsidentiteten. De fleste valg og beslutninger tar kvinnene med hensyn til familien og det gjelder særlig valg som er knyttet til barnas fremtid. Kvinnene i denne studien viser en oppofrende holdning hvor de setter barn og familien foran seg selv, uten at de nødvendigvis selv føler at de ofrer noe. Likevel er også noen kvinner tydelige på at bolivianske kvinner ofrer mye for å lykkes og leve opp til alle forventningene. Ønsket om å bedre levevilkårene og livskvaliteten til egne barn gjør at kvinnene i stor grad styrker sin økonomiske posisjon, og at det er vanskeligere å følge opp barna like tett i motsetning til hjemmeværende husmødre. Dersom barna i ung alder må klare seg selv eller forventes å gjøre mer husarbeid og matlaging kan det sette begrensninger for dem. Dette ser ut til å gjelde spesielt unge døtre hvor mødrene har lange arbeidsdager og legger ekstra ansvar på døtrene. Som mødre er de takknemlige for hjelp og samtidig anser de ikke at det kan hindre de unge jentene fra å klare skolegangen og høyere utdanning, når de parallelt tar ansvaret for hjemmet.

Samfunnsstrukturer setter begrensninger for kvinnenenes muligheter og framstår som urettferdige mot bolivianske kvinner på mange områder. Strukturene innebærer at det skjer lovendringer og påvirkning fra vestlig feministiske hold som i teorien skal bidra til økt frigjøring for kvinner i dagens samfunn. Men allikevel er ikke samfunnet endret på en slik måte at kvinnene kan nyttiggjøre seg av disse strukturene. Dessuten er samfunnsstrukturene i Bolivia annerledes enn i vestlige land hvor feminismen har påvirket utviklingen i større grad. Urbefolkning har vært særlig utsatt som en sårbar gruppe, og disse har i senere år fått økt søkelys i samfunnsstrukturen, hvor også urfolkskvinnene sin inntreden i offentligheten har bemerket seg gjennom blant annet «Cholita» wrestling. Urfolkskvinner har opplevd diskriminering på grunnlag av at de er kvinner og deres urfolksbakgrunn (Lundvall mfl., 2015, s.4). «Cholita» wrestlerne uttrykker og forstår at de har valgt noe utradisjonelt. For disse kvinnene er det viktig å vise styrke og fremstå som sterke med utgangspunkt i sine urfolkstradisjoner, samtidig som de utøver en konkurrerende virksomhet som tradisjonelt har vært dominert av menn og med vestlige idealer, ikke urfolksidealene. Det er spesielt fattige kvinner med urfolksbakgrunn som erfarer kollektive kvinnefellesskap som viktige. Slike

felleskap er knyttet til felles aktiviteter gjennom for eksempel wrestling eller at de har et felles lån i banken for å utvikle sine egne bedrifter (*Banca Comunal*).

For et hvilket som helst samfunn vil økonomisk og sosial skjevhet ha betydning for befolkningen. Der er stor forskjell mellom fattige og rike, og i samfunn med høy grad av sosial urettferdighet kan vi finne mer vold enn i samfunn med jevnere fordeling (Isdal, 2000, s.79). Basert på analyse av data fra informantene og egne observasjoner i denne studien, framstår Bolivia å være et land med store forskjeller mellom fattige og rike mennesker. Dette diskuteres det også i andre studier (Vargas og Garriga, 2015). Om det er store forskjeller mellom urfolkskvinner og ikke-urfolk, viser denne analysen ingen klar konklusjon på. Vold mot kvinner og barn hevdes å være et stort samfunnsproblem i Bolivia, og et tema som flere av kvinnene kommer inn på som en utfordring og hindring for mange kvinner. «Cholita» wrestling er for utøverne et tydelig uttrykk for noe som gir urfolkskvinnene styrke og selvtillit. De føler seg respektert og beundret av andre kvinner og dette er viktig for dem. Etterhvert som kvinner får flere muligheter til utdanning, og til å styrke sin posisjon i det offentlige, vil de føle seg respektert og verdsatt som enkeltpersoner. Dette vil sannsynligvis også føre til å gi kvinner økende forventninger om å være likeverdige i ekteskapet og som foreldre (Orgill og Heaton, 2005, s.34). Å lykkes i rollen som ektefelle og mor gir kvinnene økt selvtillit ved at de får anerkjennelse for sin sterke omsorg for familien, og deres ansvarsrolle for husarbeid og matlaging.

Kvinnene opplevde sin egen situasjon som utfordrende, og samtidig opplevde de å få flere rettigheter, muligheter og forbedringer sammenlignet med tidligere. Noen kvinner beskriver slike endringer gjennom å henvise til egne livshistorier og samfunnsforhold fra når de var yngre, mens andre forteller om deres egne mødre og hvilke valg som preget dem. Alt dette handler om å beskrive hvordan Bolivia har endret seg økonomisk og politisk sett i et historisk perspektiv. Kvinnene står i endringsprosesser hvor hverdagslivet er i gradvis forandring, som påvirker alle deler av samfunnet. Familiesituasjonen endrer seg for mange som kan gjøre barna mer overlatt til seg selv, og menn kan føle på avmakt og mindre beslutningsmyndighet.

Forbilder og helter påvirker noen av kvinnene gjennom at de blir bevisste på sine muligheter og identifiserer seg med andre kvinner som har oppnådd noe de selv ønsker. Med egne rollemodeller finner kvinnene egenskaper hos andre som de verdsetter og påvirkes til å bidra til endring. Mange kvinner ønsker flere endringer i det bolivianske samfunnet, og de har håp

for fremtiden og fremtidige generasjoner. Samtidig oppgir kvinnene i denne studien at samfunnet oppfattes som patriarkalsk, hvor både kvinner og menn viderefremidler kjønnsforventninger som *machismo* som er svært tilstedeværende i mange kvinners hverdagsliv. Kvinnene sosialiseres også inn i kjønnsroller hvor kvinner skal oppholde seg på kjøkkenet mens menn ikke skal ha adgang.

Når kvinner ser i praksis at flere kvinner får rett til de samme mulighetene som menn, så gir det kvinnene kampvilje og et sterkt ønske om å kjempe for mer kjønnsrettferdighet hvor kvinner ikke skal diskrimineres for sine valg og meninger. Kjønnsrettferdighet viser til at kvinnene er mest opptatt av å være likeverdige med mannen fremfor likestilte, slik *Chachawarmi*-begrepet for Aymarabefolkningen skaper en enhet om mann og kvinne som like mye verdt. Flere arbeider for å styrke egen og andres selvtillit og likeverd, slik at organisering og muligheten for å møte andre kvinner og dele erfaringer ser ut til være viktig for mange. Kvinner blir gradvis mer selvstendige, men glemmer ikke kjønnsforventninger og forpliktelser de har innhentet og lært gjennom å se kvinner i en kollektivistisk kultur. Det er viktig for kvinnene å ikke bli ignorert eller usynliggjort. Dette kan kobles til teorier om hersketeknikker som kontrollerer og undertrykker kvinner (Ås, 1981). Kvinnene er opptatt av å bli sett, respektert og verdsatt for den de er og det de gjør. Det er fortsatt en kamp hvor kvinnene prøver å bekjempe undertrykkelse og diskriminering, og gir uttrykk for at flere kvinners situasjonen er i endring mot mer likestilling sammenlignet med tidligere. Menn har på tvers av klasser, institusjoner og hudfarge alliert seg med hverandre i kvinneundertrykkelsen. Det er derfor viktig at bevisstgjøringen fortsetter ut over familierammer og over i andre institusjoner (Ås, 1981, s.67). Det er viktig for kvinnene å alliere seg med hverandre for å styrke samholdet når de opplever forskjellsbehandling. Dette opplever flere at gjør dem mer bevisste over sin egen situasjon, og ser både fordeler og ulemper ved å være en boliviansk kvinne. De fleste har lite kunnskap om hvordan det er andre steder i verden, men ser på typiske bolivianske kvinner som arbeidsomme kvinner (*trabajadoras*), med mye ansvar både i og utenfor hjemmet.

Bidrag til eksisterende feministisk forskning

I denne studien bidrar jeg til eksisterende kjønnsforskning og feministisk forskning gjennom å studere kjønnsidentitet i en latinamerikansk kultur som er preget av urfolkstematikker. Kvinnenes opplevelse av endring i muligheter samtidig som forventningene og rollene er de

samme, viser indre og ytre konflikter på en ny måte. Med fokus på kjønnsidentitet og kampen for kjønnsrettferdighet diskuteres kvinnes handlingsrom både som noe positivt gjennom frigjøring, og noe negativt gjennom beskrivelser av hindringer. Jeg har vist at en kombinasjon av etnosentrisme og kulturel relativisme er nødvendig for å studere kjennetegn for kjønnsidentitet blant bolivianske kvinner både utenfra og innenfra. Med en kulturtilnærming blir det lettere å ta hensyn og forstå at mennesker er forskjellige og med ulike utgangspunkt. Det kan være utfordrende å analysere andre sine roller og forventninger, som igjen påvirker valg og handlinger. Tidligere forskning i Bolivia har i stor grad basert seg på etnisitet, mens min studie setter kjønnsidentitet i fokus.

Svakheter og styrker

Jeg har vurdert ulike svakheter med denne studien og eventuelle endringer jeg ville gjort dersom jeg skulle planlagt og gjennomført feltarbeidet på nytt basert på den kunnskapen og de erfaringene jeg har fått. Jeg skulle gjerne ha studert fellesskapet som kvinnene finner med hverandre nærmere ved å tilbringe mer tid med kvinnene sammen. Da ville jeg ønsket å finne ut mer om betydningen av kvinnefellesskapene, reaksjonene fra menn og påvirkningskraften disse fellesskapene har når det gjelder hva kvinnene selv ønsker (*agency*). Med tanke på den politiske situasjonen i landet og raske endringer ville jeg ha ønsket å studere kvinner i politikken nærmere. Det har blitt rom for flere kvinner i regjering og parlamentet, i tillegg til at den økonomiske situasjonen har forbedret seg og flere får hjelp til å komme seg ut av fattigdom (Inter-Parliamentary Union, 2020; Webber, 2016). Grunnet den anspente situasjonen i forkant av det presidentvalget høsten 2019 må dette ligge til en fremtidig studie. Etter opptøyer og mange endringer i Bolivia siden Evo Morales gikk av som president i november 2019, vil det være viktig å følge med på hva som skjer i fremtiden. Det vil være nyttig med mer forskning på kjønnsidentitet siden samfunnet er i konstant endring og kvinnene oppnår flere og nye muligheter. Men landets usikre politiske situasjon påvirker befolkningen og skaper utrygghet.

Latinamerikansk feminisme har fokusert på sammenhengen mellom kjønn, økonomiske og sosiale rettigheter, men også arbeidet for å gi kvinner retten til en anstendig livskvalitet, lik lønn for likt arbeid, anerkjennelse av husarbeid og familieomsorg, helsehjelp, retten til å lede og delta i sosiale organisasjoner og retten til utdanning (Maier, 2010, s.35-36). Noe av dette er også synlig i denne studien. Også bolivianske kvinner kjemper for å få flere rettigheter, og

føler ting har forbedret seg spesielt innen arbeidsmuligheter og utdanningssektoren. Likevel hevder flere at *machismo* setter begrensninger for en mer positiv utvikling for dem, selv om lovverket i prinsippet skal beskytte dem mot trakassering og vold. Mange er fortsatt redd for å be om hjelp, og de frykter for sitt eget og barnas liv, hvor det i verste fall kan ende med *feminicidio*, som henviser til drap på kvinner fordi at de er kvinner. Risikoen for å true mennenes posisjon kan føre til økt og mer alvorlige former for vold. For meg er det tydelig gjennom denne studien at alle kvinnene kjemper en kamp, enten det er symbolsk i hverdagskamper eller fysisk gjennom wrestlingkamper.

Referanser

- Aguilar, A. P. (2014). La realidad de las leyes para mujeres. Contenidos y esperas, La Gazeta Jurídica, *La Razón Bolivia*. Hentet fra https://la-razon.com/la_gaceta_juridica/realidad-leyes-mujeres-gaceta_0_2132186863.html
- Aiston, S.J. (2011). Equality, justice and gender: barriers to the ethical university for women. *Ethics and Education*, Vol. 6, No. 3, October 2011, 279–291
- Ali, M. A. og Buratai, H. A. (2020). WOMEN AND GENDER EQUALITY: JUSTICE OR CIVILIZATION? *Journal of Liberty and International Affairs*, Vol. 5, No. 3, 2020, eISSN 1857-9760, Institute for Research and European Studies. Hentet fra <https://e-jlia.com> http://e-jlia.com/papers/17_4.pdf
- Álvarez-Solar, M. C. og Fonseca, E. (eds.) (2006). *Sociedad y cultura en América Latina*. Bergen, Fagbokforlaget
- Arvidsson, A. (1998). *Livet som berättelse: Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund, Studentlitteratur
- Arvidsson, A. (2001). *Entnologi. Perspektiv och forskningsfält*. Lund, Studentlitteratur
- Azcui, M. (2014) Crece la violencia contra la mujer en Bolivia pese a las leyes del Gobierno, *El País*. Hentet fra https://elpais.com/internacional/2014/08/24/actualidad/1408917187_424590.html
- Barker, G., Contreras, J.M., Heilman, B., Singh, A.K., Verma, R. K., and Nascimento, M. (2011). *Evolving Men: Initial Results from the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES)*. Washington, D.C.: International Center for Research on Women (ICRW) and Rio de Janeiro: Instituto Promundo. January 2011. Hentet fra <https://www.icrw.org/wp-content/uploads/2016/10/Evolving-Men-Initial-Results-from-the-International-Men-and-Gender-Equality-Survey-IMAGES-1.pdf>
- Beauvoir, S. d. (2000). *Det annet kjønn*. Norsk utgave oversatt av Bente Christensen. Med et innledende essay av professor Toril Moi. Bokklubben Dagens Bøker. Pax Forlag AS Nasjonalbiblioteket. Hentet fra <https://www.nb.no/items/b5566af46a3f112152f22ba66dc62bcd?page=0&searchText=det%20annet%20kj%C3%B8nn>
- Beltrán, E. P. (2017). *Power and Patriarchy: reflections on social change from Bolivia*. State of Power 2017, Transnational Institute. Hentet fra

<https://www.tni.org/files/publication-downloads/stateofpower2017-power-and-patriarchy.pdf>

- Bergstrøm I. I. (2016). Vold holder kvinner på plass. *Kilden kjønnsforskning.no*. Hentet fra <https://forskning.no/vold-kjonn-og-samfunn/vold-holder-kvinner-pa-plass/416772?fbclid=IwAR2EoDeO4vKg0DqvclhDJozj1oSUPPLFsWuv-YzUcBAa-iVkk0Mn5Zj7ew>
- Blair, L. og Collyns, D. (2019). Evo Morales: indigenous leader who changed Bolivia but stayed too long. *The Guardian*. Hentet fra <https://www.theguardian.com/world/2019/nov/15/evo-morales-indigenous-leader-who-changed-bolivia-but-stayed-too-long>
- Bolivia's (Plurinational State of) Constitution of 2009 (2009). Oversatt av Max Plank Institute, Constituteproject.org, Oxford University Press, Inc. Hentet fra https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf
- Bott, S., Guedes, A., Ruiz-Celis, A. P., Mendoza, J. A. (2019). Intimate partner violence in the Americas: a systematic review and reanalysis of national prevalence estimates. *Rev Panam Salud Publica*. 2019;43:e26. Hentet fra <https://doi.org/10.26633/RPSP.2019.26>
- Bremmer, I. (2019). *What the End of Bolivia's President Means for the Country*. Time.com, N.PAG. Hentet fra <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=2&sid=e9fb435b-f745-4d19-9f27-77755c3fc8d8%40pdc-v-sessmgr01&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=139683649&db=aph>
- Bull, B. (2010). *Latinamerikanske utfordringer*. Kristiansand, Høyskoleforlaget
- Burman, A. (2011). Chachawarmi: Silence and Rival Voices on Decolonisation and Gender Politics in Andean Bolivia. *J. Lat. Amer. Stud.* 43, 65–91 f Cambridge University Press 2011 doi:10.1017/S0022216X10001793
- Cappeliez, P. Beaupré, M. & Robitaille, A. (2008). Characteristics and Impact of Life Turning Points for Older Adults. Canada, Springer Science + Business Media, LLC 2008. Hentet fra https://www.researchgate.net/publication/225176948_Characteristics_and_Impact_of_Life_Turning_Points_for_Older_Adults
- Carosio, A. (2017). 'Perspectivas feministas para ampliar horizontes del pensamiento crítico latinoamericano', *Feminismos, pensamiento crítico y propuestas alternativas en América Latina*. Buenos Aires: Clacso, pp. 17–42. Hentet fra

<https://elizabethruano.com/wp-content/uploads/2019/07/Carioso-2017-Perspectivas-feministas-para-ampliar-horizontes-1.pdf>

CEPALSTAT (2020). Bolivia (Estado Plurinacional de): PERFIL NACIONAL SOCIO-DEMOGRAFICO. CEPALSTAT, Bases de Datos y Publicaciones Estadísticas, Comisión Económica para América Latina y el Caribe. Naciones Unidas. Hentet fra https://estadisticas.cepal.org/cepalstat/Perfil_Nacional_Social.html?pais=BOL&idioma=spani

Collins, P. H. & Bilgic, S. (2016). *Intersectionality*. Key Concept series, Polity Press. Hentet fra https://books.google.no/books?hl=no&lr=&id=wWUnDQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT3&dq=%C2%ABCollins,+Patricia+Hill+og+Sirma+Bilge+2016:+Intersectionality&ots=dpOV3ZJ8tS&sig=tsdYwoENRqQ4jLbRwCqG61zLZc0&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Collins, D. (2016). Bolivia's cholitas: female wrestlers put discrimination in a stranglehold. *The Guardian*. Hentet fra <https://www.theguardian.com/global-development/2016/mar/24/bolivia-cholitas-female-wrestlers-cholitas-discrimination-stranglehold>

Conceição, P (2019). *Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. United Nations Development Programme (UNDP). Hentet fra <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>

Crenshaw K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, Vol. 1989: Iss 1, Article 8. Hentet fra <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=uclf>

Dalland, O. (2012). *Metode og oppgaveskriving*. 5. utgave, Oslo, Gyldendal akademisk

Dearden, N. (2019). Evo Morales: the fall of the hero of the Bolivian transformation, *openDemocracy 2020*. Hentet fra <https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/evo-morales-la-ca%C3%ADda-del-h%C3%A9roe-de-la-transformaci%C3%B3n-boliviana-en/>

Derks S. (2009). *Violencia doméstica, marianismo y la rabia de la Virgen de Urkupiña en Bolivia*. Papeles de trabajo. Revista electrónica del Instituto de Altos Estudios Sociales de la Universidad Nacional de General San Martín. ISSN: 1851-2577. Año 2, nº 5,

- Buenos Aires, junio de 2009. Dossier “Artes de lo sagrado en las XIV Jornadas sobre Alternativas Religiosas de América Latina”. Oversatt av María Julia Carozzi.
- Det Norske Nobelinstitutt (2020). *Muhammad Yunus*, Grameen Bank. Nobels Fredspris 2006. Hentet fra <https://www.nobelpeaceprize.org/no/Prisvinnere/Prisvinnerdokumentasjo/Muhammad-Yunus-Grameen-Bank>
- Diaconía IFD (2020a). *Vision*. Diaconía Institucion Financiera de Desarrollo. Hentet fra <https://www.diaconia.bo/vision>
- Diaconía IFD (2020b). *Mision*. Diaconía Institucion Financiera de Desarrollo. Hentet fra <https://www.diaconia.bo/mision>
- Diaconía IFD (2020c). *Banca Comunal*. Diaconía Institucion Financiera de Desarrollo. Hentet fra <https://www.diaconia.bo/banca-comunal>
- Djuliman, E. og Hjorth, L. (2007). *Bygg broer, ikke murer. 97 øvelser i menneskerettigheter, flerkulturell forståelse og konflikthåndtering*. Oslo, Humanist forlag. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra <https://www.nb.no/items/47e6658ba76471d6ca9b18cfa5266117?page=0&searchText=bygg%20broer%20ikke%20murer>
- Eldby, H. (2006). Landprofil Bolivia, I: Austreng, I., Binz, A., Cruz, D. G., Eiby, A. M., Instefjord, I., Nagoda, A., og Sapiezynska, E. (red.) (2006). *Latin-Amerika på nye veier*. Latin-Amerikaboka 2006. Oslo, Latinamerikagruppene i Norge og Solidaritet forlag. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra <https://www.nb.no/items/509dcf362a08b1bc0c53f69f7c507460?page=0&searchText=Latin-Amerika>
- Ellingsæter, A. L. (2000). Modernitet og forståelser av kjønn. «Problemet» med mange navn. I: Engelstad, F. (red) (2000) *Kunnskap og refleksjon. 50 års samfunnsforskning*. Oslo, Institutt for samfunnsforskning 2000, RAPPORT 2000:2 Nettversjon. Hentet fra https://samfunnsforskning.brage.unit.no/samfunnsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2442814/R_2000_2%255B1%255D.pdf?sequence=1
- Eriksen, T. H. og Sajjad, T. A. (2015). *Kulturforskjeller i praksis. Perspektiver på det flerkulturelle Norge*. 6. utgave. Oslo, Gyldendal Akademisk
- Escóbar de Pabón, S., Callejas, B. R. & Vargas, C. A. (2014). *País sin industrias, país con empleos precarios. Situación de los derechos laborales en Bolivia, 2011-2012*. Serie: Situación de los derechos laborales en Bolivia. N° 3. La Paz, CEDLA. Hentet fra http://biblioteca.clacso.edu.ar/Bolivia/cedla/20171006043121/pdf_235.pdf

- European Institute of Gender Equality (EIGE) (2020). *Concepts and definitions*. Hentet fra <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/concepts-and-definitions>
- Fjeld, Å. K. W. (2010). *Latinamerikansk moderskap i en norsk kontekst*. Masteroppgave i sosiologi, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitet i Oslo. Hentet fra https://www.digibiblioteket.no/files/get/adw/latinamerikansk_moderskap_i_en_norsk_kontekst.pdf
- Fossland, T. og Thorsen, K. (2010). *Livshistorier i teori og praksis*. Bergen, Fagbokforlaget. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1a7857eb8d4beced6894b1d27e897e23?page=0&searchText=Livshistorier%20i%20teori%20og%20praksis>
- Freud, S. (1975). *The Psychopathology of Everyday Life*. Harmondsworth, Penguin
- Fuentes, M. (1992). Feminismo y movimientos populares de mujeres en América Latina, *Nueva Sociedad* N° 118 Marzo- Abril de 1992, ISSN: 0251-3552, PP. 55-60. Hentet fra https://nuso.org/media/articles/downloads/2092_1.pdf
- Galván, J. A. (2011). *Culture and Customs of Bolivia*. Greenwood. *Culture and customs of Latin America and the Caribbean*. Ebok. Hentet fra https://play.google.com/store/books/details?id=7RHY5j45GcAC&rdid=book-7RHY5j45GcAC&rdot=1&source=gbs_atb&pcampaignid=books_booksearch_atb
- Gerrard, S. og Melby, K. (red.) (2004). Kultur og kjønn. *Kulturstudier*, nr.38. Høyskoleforlaget. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra <https://www.nb.no/items/fae437f704a33838c0ec9b460e794d95?page=0&searchText=kultur%20og%20kj%C3%B8nn>
- Giddens, A. (1993). *Sociology*. Second edition. Fully revised & Updated. Polity Press
- Gillian, C. (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Mass., Harvard University Press
- Grønseth, E. (1971). The husband provider role – a critical appraisal. I: Michael, A. (ed): *Issues of working women in Europe and America*. Brill, Leyden. Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi. Hentet fra <https://books.google.no/books?id=VZk3AAAAIAAJ&pg=PA11&lpg=PA11&dq=The+dysfunctionality+of+the+husband+provider+role+in+industrialized+societies&source=bl&ots=ZYjcG6E5FO&sig=ACfU3U1Gn4O23eRTYndHzByOKA571pcsQA&hl=no&sa=X&ved=2ahUKEwiszvTwrZLoAhWGrIsKHRlvBtMQ6AEwAHoECAYQAO#v=onepage&q&f=false>

- Grønseth, E. (1986). Kjønnspolitiske modeller for likestilling og frigjøring. I: Kristiansen, J. E. Og Wetlesen, T. S. (red) (1986) *Familien i endring*. Institutt for sosiologi, UiO, Cappelen. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a37543a0e50bdf1286ab13390e2801a1?page=119&searchText=familien%20i%20endring>
- Gullikstad, B. (2013). Interseksjonalitet – et fruktbart begrep. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 37(1), s. 68-75. Hentet fra https://www.idunn.no/tfk/2013/01/interseksjonalitet_-_et_fruktbart_begrep
- Hagemann, G. (2005). Norske husmødre sent ut i arbeidslivet. *Statistisk Sentralbyrå (SSB)*. Hentet fra <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/norske-husmodre-sent-ut-i-arbeidslivet>
- Harten, S. (2011). *The rise of Evo Morales and the MAS*. London & New York, Zed Books. Ebok. Hentet fra https://books.google.no/books?id=TdpiDgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=no&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Haynes, (2013). *Chola in a choke hold: Gender, globalization, and authenticity in bolivian Lucha Libre*. Washington D.C. American university. Hentet fra <https://pdfs.semanticscholar.org/d6bf/8d645c8c19b22dd415229494493d6a724b53.pdf>
- Heaton, T. B., Huntsman, T. J. & Flake, D. F. (2005). The effects of status on women's autonomy in Bolivia, Peru, and Nicaragua. *Population Research and Policy Review*, 24: 283–300 Ó DOI: 10.1007/s11113-005-4082-5, Springer 2005. Hentet fra <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs11113-005-4082-5.pdf>
- Hedlund, M (2020). The fight to be steadfast: Bolivian disability activists. Invited writer In: Karen Soldatic, Kelley Johnson (eds.). *Global Perspectives on Disability Activism and Advocacy - Our way*. Routledge 2019 ISBN 978081537649
- Holst, C. (2017). *Hva er feminisme*. Oslo, Universitetsforlaget (Ebok.no)
- Holter, H. (1970). *Sex Roles and Social Structure*. Oslo, Universitetsforlaget. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2011011006059?page=0
- Holter, H. (1974). *Kvinnens liv og arbeid*. Kristiansand, Universitetsforlaget. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007052404047?page=0

- Hovland, B. I. (2014). *Betaling av forskningsdeltakere*. Hentet fra <https://www.etikkom.no/FBIB/Temaer/Personvern-og-ansvar-for-den-enkelte/Betaling-av-forskningsdeltakere/>
- Human Rights Watch (2019a). Bolivia. *World Report 2019*. Human Rights Watch. New York, Seven Stories Press, ISBN-13: 978-1-60980-884-6. Hentet fra https://www.hrw.org/sites/default/files/world_report_download/hrw_world_report_2019.pdf
- Human Rights Watch (2019b). Bolivia. Events of 2018. *World Report 2019*, Human Rights Watch. Hentet fra <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/bolivia>.
- International Justice Mission (2018). *A Performance Study of the Bolivian Public Justice System*. An investigation of the criminal process from start to finish for cases of child sexual violence in La Paz. La Paz, Señal Studios. Hentet fra <https://www.ijm.org/documents/studies/IJM-A-Performance-Study-of-the-Bolivian-Public-Justice-System.pdf>
- International Labour Organisation (ILO) (2020). *Social Dialogue for the Transition from the Informal to the Formal Economy*. Global Deal for Decent Work & Inclusive Growth- Thematic brief. Hentet fra https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/departments-and-offices/governance/dialogue/WCMS_750495/lang--en/index.htm
- Inter-Parliamentary Union (IPU) (2020). *Percentage of women in national parliaments*. Hentet fra <https://data.ipu.org/women-ranking?month=5&year=2020>
- Instituto Nacional de Estadística (INE) (2018). *Las tasas de fecundidad presentan un comportamiento descendente*. Hentet fra <https://www.ine.gob.bo/index.php/prensa/notas-de-prensa/item/3314-las-tasas-de-fecundidad-presentan-un-comportamiento-descendente>
- Isdal, P. (2000). *Meningen med volden*. Oslo, Kommuneforlaget. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra <https://www.nb.no/items/e1b7bdb0f7c67ad15b59bb6ceb647a04?page=0&searchText=meningen%20med%20volden>
- Jakobsen, H. (2015). *The Good Beating – Social norms supporting men’s partner violence in Tanzania*. Doktoravhandling, Universitetet I Bergen. Hentet fra <http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/10118/dr-thesis-2015-Hilde-Jakobsen.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- Jobrani, M. (2006). *The Fighting Cholitas* (short documentary). Moto Films. Hentet fra <https://vimeo.com/100569187>
- Julsrud, O., Buvollen, H. P. og Aardal, M. (2019). *Bolivias historie*, Store norske leksikon. Hentet fra https://snl.no/Bolivias_historie
- Justiniano, R. M. C. (2015). Violence results from patriarchal attitudes. I: Dembowski, H. (Ed.) (2015) *D+C Development and Cooperation*. Vol.42. May 2015:5. Hentet fra https://partner.dandc.eu/epaper/epaper-2015-05_dc/2015-05_dc.html#/14
- Jørgensen, H. og van der Weele, J. (2009). Vold i storfamiliekontekst – erfaringer fra Alternativ til Vold. I: Eide, K. Qureshi, N.A. Rugkåsa, M. og Vike, H. (red.) (2009). *Over profesjonelle barrierer. Et minoritetsperspektiv i psykososialt arbeid med barn og unge*, Oslo, Gyldendal Akademisk
- Kimball, N. L. (2020). *An Open Secret: The History of Unwanted Pregnancy and Abortion in Modern Bolivia*. New Brunswick: Rutgers University Press
- Korsvik, T. R. og Rustad, L. M. (2018). Hva er kjønnsperspektiver i forskning? Eksempler fra tverrfaglige forskningsområder. *Kilden kjønnforskning.no*. Hentet fra http://kjonnsforskning.no/sites/default/files/hva_er_kjonnspektiver_i_forskning_r_ogg_korsvik.pdf
- Kvale, S. og Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. 3.utgave. Oversatt av Anderssen, T.M. og Rygge, J. Oslo, Gyldendal akademisk
- Kvale, K. og Fjørtoft, M.R. (2008). Manglende likestilling og vold mot kvinner i Bolivia. *Latin-Amerikagruppene i Norge (LAG)*. Hentet fra <http://www.latin-amerikagruppene.no/brigadehistorie/2008/03/14/manglende-likestilling-og-vold-mot-kvinner-i-bolivia>
- Kvande, E. & Rasmussen, B. (1996). *Nye kvinneliv. Kvinner i menns organisasjoner*. Oslo/Gjøvik, Ad Notam Gyldendal
- Lazar, S. (2008). *El Alto, Rebel City: Self and Citizenship in Andean Bolivia*. Duke, University Press
- Leira, A. (2000). Kjønn – et sosialt kjennetegn? I: Engelstad, F. (red) *Kunnskap og refleksjon. 50 års samfunnsforskning*. Oslo, Institutt for samfunnsforskning 2000, RAPPORT 2000:2 Nettversjon. Hentet fra https://samfunnsforskning.brage.unit.no/samfunnsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2442814/R_2000_2%255B1%255D.pdf?sequence=1
- Ley 243: Ley Contra el Acoso y Violencia Política hacia las Mujeres del 28 de Mayo 2012 (2012). Hentet fra:

[http://www2.congreso.gob.pe/sicr/cendocbib/con4_uibd.nsf/88F8F1AA4413E5BD05257E6E005638DA/\\$FILE/ley_contra_acoso_violenciapolitica.pdf](http://www2.congreso.gob.pe/sicr/cendocbib/con4_uibd.nsf/88F8F1AA4413E5BD05257E6E005638DA/$FILE/ley_contra_acoso_violenciapolitica.pdf)

Ley 348: Intergral para Garantizar a las Mujeres una vida libre de Violencia de 9 de marzo de 2013 (2013). Hentet fra

https://www.comunicacion.gob.bo/sites/default/files/dale_vida_a_tus_derechos/archivos/LEY%20348%20ACTUALIZACION%202018%20WEB.pdf

Lund, R. og Magnussen, M.-L. (2018). Interseksjonalitet, virksomhedskundskab og styringsrelationer. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 42(4): 268-283. Hentet fra

https://www.idunn.no/tfk/2018/04/interseksjonalitet_virksomhedskundskab_og_styringsrelation

Lundvall, J. M., Garriga, S., Bonfert, A. T., Tas, E. O.; Villegas-Otero, M. (2015). *Bolivia - Challenges and constraints to gender equality and women's empowerment* (English). Poverty and Equity Global Practice (GPVDR), Washington, D.C.: World Bank Group. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. Hentet fra

<http://documents.worldbank.org/curated/en/339531468190181959/Bolivia-Challenges-and-constraints-to-gender-equality-and-women-s-empowerment>

Maclean, K. (2014). *Chachawarmi: Rhetorics and Lived Realities*. Bulletin of Latin American Research, Vol. 33, No. 1, pp. 76– 90, 2014. Hentet fra

https://www.researchgate.net/publication/259547524_Chachawarmi_Rhetorics_and_Lived_Realities

Magelssen, R. (2008). *Kultursensitivitet. Om å finne likhetene i forskjellene*. 2.utgave, Oslo, Akribe. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/e928ce546e5555c81c49b7ce15a82498?page=0&searchText=kultursensitivitet>

Maier, E. (2010). Accommodating the Private into the Public Domain experiences and legacies of the past four decades. I: Maier, E., & Lebon, N. (2010). Women's Activism in Latin America and the Caribbean: Engendering Social Justice, *Democratizing Citizenship*. Rutgers University Press. Hentet fra

<http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=0&sid=ad74419d-af02-4956-aa78-5913edf57dc3%40sdc-v-sessmgr02&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=e000xww&AN=330872>

Maier, E., & Lebon, N. (2010). Women's Activism in Latin America and the Caribbean: Engendering Social Justice, *Democratizing Citizenship*. Rutgers University Press.

Hentet fra [http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=0&sid=ad74419d-af02-4956-aa78-5913edf57dc3%40sdc-v-
sessmgr02&bdata=JnNpdGU9ZWlhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=e000xww&AN=330872](http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=0&sid=ad74419d-af02-4956-aa78-5913edf57dc3%40sdc-v-
sessmgr02&bdata=JnNpdGU9ZWlhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=e000xww&AN=330872)

- McGoldrick, M., Giordano, J., & Garcia-Preto, N. (2005). *Ethnicity and family therapy*. (3. Utgave) New York: Guilford Press
- Melhuus, M., Rudie, I. og Solheim, J. (1992). Antropologien og kjønnet. I: Taksdal, A. og Widerberg, K. (red.) (1992) *Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapens fag og kvinneforskning*. Oslo, Ad Notam Gyldendal AS. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007110504034?page=0
- Millenniemålen.nu (2015). *Mikrolån lyfter tusentals kvinner ur fattigdom i Bolivia*. UNDP, FNs utviklingsprogram,. Hentet fra <http://www.millenniemalen.nu/blog/mikrolan-lyfter-tusentals-kvinner-ur-fattigdom-i-bolivia/>
- Ministerio de Cultura Argentina (2020). *¿Quién fue Juana Azurduy y por qué es una heroína popular?* Hentet fra <https://www.cultura.gob.ar/quien-fue-juana-azurduy-y-por-que-es-una-la-heroina-popular-8813/>
- Minority Rights Group International (2018). *Afro-Bolivians*. Hentet fra <https://minorityrights.org/minorities/afro-bolivians/>
- Misje, A. (1995). *Wrestling. En problematikk av folkloristikkens faggrenser*. Masteroppgave i Kulturvitenskap, Universitetet i Bergen
- Moisés, A. (2012). "Sexualidad en Mesoamérica: machismo y marianismo" *en Científica*, Vol. 1, No 1, época 2, pp. 45-53
- Molyneux, M. & Thomson, M. (2011). Cash transfers, gender equity and women's empowerment in Peru, Ecuador and Bolivia, *Gender & Development*, 19:2,195-212, DOI:10.1080/13552074.2011.592631. Hentet fra <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13552074.2011.592631?scroll=top&nedAccess=true>
- Mæland, E. (2015). Norsk oppskrift på hvordan måle kjønnslikestilling vekker internasjonal interesse. *Kilden kjønnsforskning.no*. Hentet fra <http://kjonnsforskning.no/nb/2015/10/norsk-forskningsmetode-male-kjonnslikestilling-vekker-internasjonalt-interesse-4>
- NESH (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). De nasjonale forskningsetiske komiteene. Hentet fra

<https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>

- Nielsen, H. B. og Rudberg, M. (1992). Kjønnets eksistens og kjønnets forandring- om kjønnets kakafonier. I: Annfelt, T. (red.) (1992). *Kjønnsidentitet. Utvikling og konstruksjon av kjønn*. Skriftserie 1/92. Trondheim, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim (Nå NTNU). Nasjonalbiblioteket. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2013012506040
- Noya Laguna, M. (2017). *Incidencia de la violencia contra la mujer en el municipio de Sucre*, Centro Juana Azurduy Sucre, Túpac Katari
- Orgill, J. og Heaton, T. B. (2005). Women's Status and Marital Satisfaction in Bolivia. *Journal of Comparative Family Studies*, Vol. 36, No. 1 (WINTER 2005), pp. 23-40, University of Toronto Press. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/41603978?seq=1>
- Orupabo, J. (2014). Interseksjonalitet i praksis: Utfordringer med å anvende et interseksjonalitetsperspektiv i empirisk forskning. *Sosiologisk tidsskrift*, årgang 22(4): 329-351 ER. Hentet fra https://www.idunn.no/st/2014/04/interseksjonalitet_i_praksis_utfordringer_med_aa_a_nvende_e
- Pape, I. S. R. (2008). "This Is Not a Meeting for Women" The Sociocultural Dynamics of Rural Women's Political Participation in the Bolivian Andes, *LATIN AMERICAN PERSPECTIVES*, Issue 163, Vol. 35 No. 6, November 2008 41-62 DOI: 10.1177/0094582X08325949, 2008 Latin American Perspectives
- Pasquali, M. (2020). Bolivia: Gender Gap Index 2016-2020. Statista. Hentet fra <https://www.statista.com/statistics/802891/bolivia-gender-gap-index/#statisticContainer>
- Pettersson, M. (2015). Bolivia og Peru best i verden på mikrolån. *Bistandsaktuelt*, Norad. Hentet fra <https://bistandsaktuelt.no/nyheter/nyheter---tidligere-ar/2010/bolivia-og-peru-best-i-verden-pa-mikrolan/>
- Ponce de León, G. (2014). *Twenty-First Century Latin American Narrative and Postmodern Feminism*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. Hentet fra <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=e000xww&AN=805825&site=ehost-live>
- PROADE (2020). *Foro sobre violencia de género e igualdad de oportunidades*. Hentet fra <https://www.asociacionproade.org/foro-de-participaci%C3%B3n/existe-alguna-relaci%C3%B3n-entre-violencia-de-g%C3%A9nero-y-clases-sociales/>

- Putzi, S. (red.) (2009). Bolivia. I: Putzi, S. (red.) (2009). *A to Z World Women in Culture & Business: 175 Countries: Position in Society, Legal Rights, Education, Health, Dating, Marriage, and Family, Interesting Social Customs, Women in Professions, Women as Business Owners, Foreign Businesswomen*. Petaluma, California, World Trade Press. Hentet fra <https://www.mobt3ath.com/uplode/book/book-56589.pdf>
- Roca, C. T. (2008). Let the Mestizos Stand Up and Be Counted. I: Crabtree, J. & Whitehead, L. (2008). *Unresolved Tensions: Bolivia Past and Present*. University of Pittsburgh Press
- Roman, C. (1994). *Lika på olika villkor: könssegregering i kunskapsföretag*. Stockholm/Stehag: Symposion Graduale 1994, ISBN: 91-7139-205-X
- Rugkåsa, M. (2009). Etniske minoritetskvinneres inntreden i arbeidslivet og konsekvenser for barn og familieliv. I: Eide, K. Qureshi, N.A. Rugkåsa, M. og Vike, H. (red.) (2009) *Over profesjonelle barrierer. Et minoritetsperspektiv i psykososialt arbeid med barn og unge*, Oslo, Gyldendal Akademisk
- Ruiza, M., Fernández, T. & Tamaro, E. (2004). Biografía de Juana Azurduy. I: *Biografías y Vidas. La enciclopedia biográfica en línea*. Barcelona (España). Hentet fra <https://www.biografiasyvidas.com/biografia/a/azurduy.htm>
- Segadal, K. U. (2009). *Betaling av informanter et nødvendig onde?* Norsk senter for forskningsdata (NSD). Hentet fra https://nsd.no/nsd/nsdnytt/09-1/7_betaling_av_informanter.html
- Skultety, K. M. (2000). *Identity change and self-esteem throughout the life-span : does gender matter?* Master Thesis 1911 - February 2014. 2369. Hentet fra <https://scholarworks.umass.edu/theses/2369>
- Standell, H. (2000). Identitet eller interaksjon- perspektiv på innebörder av kön. I: Haavind, H. (red.) (2000). *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Gyldendal Akademisk. Nasjonalbiblioteket. Hentet fra <https://www.nb.no/items/cf9e3b0ae6e217201c305629e93b7663?page=0&searchText=Kj%C3%B8nn%20og%20fortolkende%20metode>
- Stephenson, M. (1999). *Gender and Modernity in Andean Bolivia*. Austin, University of Texas Press
- Stevens, E. P. (1973). *Marianismo: The Other Face of Machismo in Latin America*. University of Pittsburgh Press.

- Streicker, J. (1995). Policing Boundaries: Race, Class, and Gender in Cartagena, Colombia. *American Ethnologist*, vol. 22, no.1, 1995, pp. 54–74. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/646046?seq=1>
- Taksdal, A. og Widerberg, K. (1992). Kitt og dynamitt i samfunnsvitenskapens kjønn. I: Taksdal, A. og Widerberg, K. (red.) (1992). *Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapens fag og kvinneforskning*. Oslo, Ad Notam Gyldendal AS. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007110504034?page=0
- Telemundo (2020). Caso Cerrado. Dra. Ana Maria Polo. NBCUniversal Telemundo Enterprises. Hentet fra <https://www.telemundo.com/shows/2014/10/23/caso-cerrado-dra-ana-maria-polo-ana-maria-polo>
- Thagaard, T. (2009). *Statistikk og innlevelse. Innføring i kvalitativ metode 3*. Utgave. Bergen, Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke
- The World Factbook (2019). *South America: Bolivia*. Central Intelligence Agency (CIA). Hentet fra <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/bl.html>
- Thun, C. (2019). interseksjonalitet. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/interseksjonalitet>
- Tito Araujo, N. T. (2016). *El delito de femicidio/feminicidio. Análisis jurídico, doctrinal y jurisprudencial a tenor de la legislación nacional y comparada de América Latina*. Cochabamba-Bolivia, Tallres Gráficos “Kipus”
- Tjora, A. (2012). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. 2.utgave, Oslo, Gyldendal akademisk
- Tock, A. (2019). *Speaking from the interstices. Latin American Decolonial Feminists Theorizing the State*. Masters in Social Studies of Gender. Major in Political Science, Lund University. Hentet fra <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8980690>
- Turton, S. og Campbell, C. (2005). Tend and Befriend Versus Fight or Flight: Gender. Differences in Behavioral Response to Stress Among University Students. *Journal of Applied Biobehavioral Research*, 2005, 10, 4, pp. 209-232, Bellwether Publishing, Ltd. Hentet fra <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1751-9861.2005.tb00013.x>
- United Nations Development Programme (UNDP) (2014). Promoting Gender Equality in Electoral Assistance: Lessons Learned in Comparative Perspective Country Report for BOLIVIA. Hentet fra

<https://www.undp.org/content/dam/undp/library/Democratic%20Governance/Electoral%20Systems%20and%20Processes/2122-UNDP-GE-bolivia.pdf>

- UN Women (2012). *Rural Women in Bolivia Make Their Demands Heard, and Their Presence Felt*. UN Women. Hentet fra <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2012/2/rural-women-in-bolivia-make-their-demands-heard-and-their-presence-felt>
- UN Women (2019). *A safe city for women and girls in El Alto, Bolivia*. UN Women. Hentet fra <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2019/3/feature-safe-cities-bolivia>
- van der Roos, J. og Benestad, E. E. P. (2020). Kjønnsideidentitet. *Store medisinske leksikon*. Hentet fra <https://sml.snl.no/kj%C3%B8nnsidentitet>
- van Nes, F., Abma, T., Jonsson, H. & Deeg, D. (2010). "Language differences in qualitative research: is meaning lost in translation?". *European Journal of Aging*. Vol 7, s.313-316. Hentet fra <https://link.springer.com/article/10.1007/s10433-010-0168-y#citeas>
- Vargas, J.P.M. & Garriga, S. (2015). IMF Working Paper: "Explaining Inequality and Poverty Reduction in Bolivia". *International Monetary Fund (IMF)*. Hentet fra <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp15265.pdf>
- Webber, J. R. (2016). Evo Morales and the political economy of passive revolution in Bolivia, 2006–15. *Third World Quarterly*, 2016 Vol. 37, NO. 10, 1855–1876. Hentet fra <http://dx.doi.org/10.1080/01436597.2016.1175296>
- Widerberg, K. (1992). Teoretisk verktøykasse – angrepsmåter og metoder. I: Taksdal, A. og Widerberg, K. (red.) (1992). *Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapens fag og kvinneforskning*. Oslo, Ad Notam Gyldendal AS. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007110504034?page=0
- Yañez-Pagans, P. (2014). Do We Need More Women in Power? I *Gender, Public Policy, and Development in Bolivia*, Inter American Development Bank
- Ytrehus, L. A. (2011). Likeverd og makt i interkulturell kommunikasjon; Utviklings samarbeid mellom skandinaviske og bolivianske organisasjoner. *Forståelsens gylne øyeblikk*. Festskrift til Øyvind Dahl (2011) (s. 123-138). Trondheim, Tapir Akademisk Forlag
- Ytrehus, L. A. (2013). Identity, Intersectionality and Capabilities. Indigenous Identity Mobilization and Conceptualizations of Gender Equity in the Bolivian Andes. *Ethnologia Scandinavica*, A Journal for Nordic Ethnology 2013. ISSN 0348-9698, Volume 43

Østerberg, D. (2001). Vestens individkultur. *Nordic Journal of Human Rights*, 19(2), s.4-10.

Hentet fra https://www.idunn.no/ntmr/2001/02/vestens_individkultur

Aardal, M. (2020). Evo Morales. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Evo_Morales

Ås, B. (1981). *Kvinner i alle land... Håndbok i frigjøring*. Oslo, H. Aschehoug & Co. (W.

Nygaard). Nasjonalbiblioteket. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007071300038?page=0

Vedlegg I

Ordliste

Ana Maria Polo	Cubansk-amerikansk advokat og dommer med stor suksess med tv-serien « <i>Caso Cerrado</i> » [«Saken er avsluttet»] som har blitt sendt på TV siden tidlig 2000-tallet, da under navnet « <i>Sala de parejas</i> » [«Rom for par»]
Aymara	En av de største urfolksgruppene i Bolivia og språk, som man også finner i deler av Peru, Chile og Argentina
Alto Peru	[Øvre Peru] Landområde som i dag er deler av dagens Bolivia
Banca Comunal	Grupper med mennesker som benytter seg av mikrokreditt i banken
Bolivianos	Boliviansk valuta (BOB) siden 1987
Campesina	Bondekvinne fra landsbygda
Caporales	Dansesstil fra La Paz-regionen i Bolivia
Chachawarmi	[Mann-kvinne] Enhetlig kjønnsbegrep på aymara om mann og kvinne som likeverdige
Chola/Cholita	Urfolkskvinne kledd i tradisjonelle klær. «Cholita» er en diminutiv form av <i>chola</i> (i dagligtalen brukes vanligvis «cholita» som et snillere og kjærlig uttrykk)
Coca	Urteplante som tradisjonelt brukes i religiøse seremonier og som medisin blant urbefolkningen i Bolivia. Skal dempe sultfølelsen, være smertelindrende og gi økt utholdenhet. Er tillatt å dyrke i blant annet Colombia, Peru og Bolivia

El Alto	[Høysletta] Område på høyplatået i Andesfjellene ovenfor La Paz, som ligger høyere enn selve byen. Området har i senere tid vokst og er minst like stor som La Paz. En stor andel av innbyggerne har urfolksbakgrunn
Estado Plurinacional de Bolivia	[Den flernasjonale staten Bolivia] Offisielt navn på Bolivia siden grunnloven 2009
Evo Morales	Født 1959 i Oruro, og ble i 2005 valgt til første president i Bolivia med urfolksbakgrunn (Aymara). Tidligere cocabondesom satt med makten i perioden 2006-2019
Feminicidio	Ekstrem vold og drap av kvinner på grunnlag av deres kjønn
Guaraní	Urfolksgruppe opprinnelig fra Paraguay som snakker språket guaraní. Er i dag også utbredt i Bolivia, Argentina og Brasil, i grenseområdene rundt Paraguay
Gran chola Paceña	Den flotte <i>chola</i> fra La Paz
Igualdad de género	Likestilling mellom kjønn
Juana Azurduy	Født i 1780 i Toroca, berømt kvinnelig frihetskjemper og militærleder som kjempet i frigjøringskrigene av dagens Bolivia og Argentina
La Paz	Hovedstad i Bolivia hvor regjeringen og presidenten har sitt hovedsete. Byen er verdens høytliggende hovedstad på rundt 3600-3800 moh.
Las Técnicas	De som bruker teknikk med en innstilling på å følge regler, den «gode» siden i wrestlingkampen
Las Rudas	De som bruker rå makt med en innstilling på at det ikke finnes regler, den «onde» siden i wrestlingkampen

LIDER	[Leder] En gruppe med «Cholita» wrestlere i Bolivia
Los Yungas	Sub-tropisk dalområde i La Paz-regionen, kjent for store jordbruksområder og eksporterer blant annet sitrusfrukter, coca og kaffe
Los Sambos	Etnisk og sosial kategori, ofte blanding av afrikansk (etterkommere av slavearbeidere) og urfolksidentitet som lever i Bolivia
Luchadora	Kampkvinne, «Fighter», slåsskjempe
Lucha Libre	[Fri kamp] Wrestlingkamper
Machismo	Kulturelle kjønnsforventning mot mannen som er vanlig i Latin-Amerika Mannen skal være aggressiv og dominant ovenfor kvinnen, men også beskytte familiens ære
Machista/s	En person eller en gruppe mennesker som har holdninger i tråd med <i>machismo</i>
Manta	Dekorativt sjal brukt av urfolkskvinner, hovedsakelig aymarakvinner og quechuakvinner
Marianismo	Kulturelle forventninger til kvinnen som er vanlig i Latin-Amerika. Kvinnen skal være underdanig og passiv, med jomfru Maria som ideal
Mestizo	Etnisk og sosial kategori som er en blanding mellom ulike etniske opphav. I Bolivia referert til en etnisk blanding av etterkommere av europeere og urfolk
Movimiento al Socialismo (MAS)	[Bevegelsen for sosialisme] Et av de store politiske partiene i Bolivia, som vant presidentvalget med Evo Morales i 2006, 2009 og 2014. I 2019 ble valget annullert, og partiet vant igjen i 2020 med Luis Arce som ny partileder og president i Bolivia

Mujeres de pollera	Kvinner med <i>polleras</i> , urfolkskvinner iført store tradisjonelle skjørt
Pollera	Skjørt med flere lag tradisjonelt brukt av urfolkskvinner
Quechua	En av de største urfolksgruppene i sentrale deler av Bolivia, som snakker språket quechua. Utbredt også i Peru
Saya	Dansestil fra Los Yungas-området tilknyttet afro-bolivianere
Sucre	Offisiell hovedstad i Bolivia hvor den juridiske makten holder til
Titanes en el ring	[Helter i ringen] Wreslingsgruppe bestående av både kvinnelige og mannlige wrestlere
Trabajadora	Hardtarbeidende kvinne

Intervjuguide

Intro

Fortelle litt om forskningsprosjektet, formål med undersøkelsen, frivillighet til å gi informasjon og rett til å trekke seg underveis, samtykke, taushetsplikt osv.

Generelt

1. Kan du fortelle litt om deg selv?
2. Hva mener du har vært de viktigste vendepunktene i livet ditt
3. Hvordan vil du beskrive din familie/arbeidssituasjon?
4. Hvordan ser en vanlig dag ut for deg?
5. Hva verdsetter du i livet ditt?
6. Er det noen personer som du beundrer eller ser opp til?
7. Kan du nevne noen kvinner som du ser opp til?
8. Hvilke egenskaper/karakteristikk ved disse personene mener du er beundringsverdige?
9. Hvordan ser du på deg selv i forhold til disse egenskapene/karakteristikkene – Hva kjennetegner deg?
10. Hvordan ser du for deg livet ditt om ti år?
11. Hvilke drømmer og håp har du for fremtiden?

Yrkesvalg, holdninger, verdier

12. Føler du selv at du har valgt utradisjonelt?
13. Kan du fortelle hvorfor du valgte den jobben/det yrket som du har?
14. Er det noe som har påvirket deg til å velge denne jobben/yrket? I tilfelle hva?
15. Er det noe spesielt som har påvirket valgene dine?
16. Hvilke erfaringer/holdninger har du til kvinner som velger det samme som deg?
17. Hvilke erfaringer/holdninger har du til kvinner som velger mer «tradisjonelle» yrker i Bolivia enn det du gjør?
18. Hvordan vil du beskrive kvinner i Bolivia?
19. Hvordan vil du beskrive situasjonen for kvinner i Bolivia i dag?
20. Når du har valgt som du har gjort, opplever du at du som kvinne, eller andre kvinner som velger som deg blir truet eller møter negative reaksjoner?
21. Føler du at noe er spesielt med din livssituasjon/arbeidssituasjon- i tilfelle hva?
22. Kjenner du til noen problemer og utfordringer bolivianske kvinner står ovenfor?

23. Hvilke valg har kvinner i din generasjon?
24. Er det noe ved den bolivianske kulturen som påvirker kvinners situasjon?
25. Hvordan vil du beskrive kjønnsroller i det bolivianske samfunnet?
26. Hva mener du kjennetegner en feminist i dagens Bolivia? Er det noen kjennetegn du identifiserer deg med eller tar avstand fra??

Politisk aktive kvinner

27. Hvordan kom du inn i politikken?
28. Hva er dine hjertesaker, og hvorfor mener du disse er de viktigste sakene?
29. Kjenner du noen som har gode erfaringer med å delta og være en politisk aktiv kvinne?
30. Kjenner du noen som har dårlige erfaringer med å delta og være en politisk aktiv kvinne?

«Cholita» Wrestling

31. Hva fikk deg til å begynne med denne type wrestling, og hvordan kom du inn i miljøet?
32. Hvor ofte trener du og hva er viktig med å trene og utøve denne form for bryting?
33. Hvilke kvinner finner denne idretten attraktiv og hva gjør denne idretten attraktiv for deg?
34. Hvilken betydning har «Cholita» wrestling for deg?
35. Hvordan vil du beskrive ditt publikum- hvem er det som kommer for å se på kampene?

Tradisjonelle kvinner

36. Opplever du dine valg i livet som tradisjonelle?
37. Hvilken betydning har tradisjoner for deg?
(Mener du at tradisjoner er viktige? Hvorfor mener du at tradisjoner er viktige/ikke viktige?)
38. Føler du at kvinners rolle er i endring i Bolivia, i så fall, på hvilke måter?
39. Vet du noe om kvinners situasjon andre steder i Latin-Amerika eller i verden?
40. Hvilke tanker har du om kvinner som velger «utradisjonelt»?

Guía de interrogación

Introducción

Dar alguna información sobre este proyecto de investigación, el motivo, las esperanzas, la libertad de dar información y el derecho a retraerse a media investigación, consentimiento, confidencialidad etc.

-Quiero hacer mas una conversación que una entrevista para no hacer distancia. No quiero ser estricta en mis preguntas, quiero seguir la conversación de la persona que habla.

Generales

1. ¿Puedes contarme algo de ti misma por favor? por ejemplo de dónde eres (¿si vienes de otra ciudad o del campo, porque se trasladó a La Paz?) edad, familiares, familia (marido, cuántos hijos) donde vives etc.
2. ¿Cual/cuales han sido los cambios más importantes de gran significación en tu vida?
3. ¿Como podrías describir tu familia/ situación de trabajo?
4. ¿Como es un día común para ti?
5. ¿Que es lo que más valoras en tu vida cotidiana?
6. ¿Hay alguna/algunas personas que tu respetas o demuestras gran admiración/ inspiración?
7. ¿Puedes nombrar a alguna/algunas mujeres a quiénes demuestras admiración? (alguna/algunas mujeres dentro de la familia/ fuera o de alguna que has leído o escuchado o alguien comento y que te pareció muy interesante)
8. ¿Que cualidades/características de esas personas piensas que son de gran admiración?
9. ¿Como te ves tu misma respecto a esas cualidades/características de esas personas – que es lo que te caracteriza a ti misma?
10. ¿Como piensas que va a ser tu vida en unos 10 años?
¿Como será tu vida en unos 10 años?
11. ¿Que sueños y esperanzas tienes para el futuro?

Elección de profesión, valores

12. ¿Te parece a ti misma que has elegido/logrado algo no-tradicional?
13. ¿Puedes decir porque elegiste este tu trabajo/ la profesión que tienes?
14. ¿Hubo algo/alguna razón que ha hecho/influenciado para la elección de tu trabajo/profesión? ¿Cual fue la razón?
15. ¿Hubo algo especial que haya influenciado tus elecciones?
16. ¿Qué experiencias o que opinas de otras mujeres que han elegido lo mismo que ti?
17. ¿Qué experiencias o que opinas de otras mujeres que eligen profesiones más “tradicionales” en Bolivia?
¿Que opinas de mujeres que eligen profesiones más “tradicionales” en Bolivia?
18. ¿Cómo describirías a la mujer boliviana?
19. ¿Como describirás la situación actual de la mujer en Bolivia?
20. ¿Te encontraste con reacciones negativas e incluso con amenazas de la sociedad por la elección que tomaste o talvez sabes de alguna otra mujer que haya experimentado reacciones negativas?
Te encontraste con reacciones negativas e incluso con amenazas de la sociedad por la posición que lograste? Conoces mujeres que hayan sufrido tales reacciones negativas?
21. ¿Sientes tu misma que hay algo único en tu situación de vida/ situación laboral, en tal caso que?
22. ¿Tienes conocimiento de algún problema o desafío que enfrenta la mujer boliviana?
¿Cual seria el problema o desafío mas importante que enfrenta la mujer boliviana?
23. ¿Qué opciones tienen las mujeres en tu generación? (Por ejemplo, posibilidad de trabajo, estudio, formar familia, viajar, interés político, social, económico etc.)
24. ¿Hay algo en la cultura boliviana que afecte la situación de las mujeres?
Cuales rasgos culturales afectan la situación de las mujeres?
25. ¿Como describirías los roles de genero en la sociedad boliviana?
26. ¿Cuales crees que son las características de una feminista en la Bolivia actual?
¿Hay alguna característica con la que te identificas o estas en desacuerdo?

Mujeres políticamente activas

27. ¿Cómo te interesaste por la política?
28. ¿Qué programas te encantaría concentrarte mas a fondo y por qué piensas que estos son los más importantes?
29. ¿Conoces a alguien que tenga buena experiencia de participación y de ser una mujer políticamente activa?
30. ¿Conoces a alguien que tenga mala experiencia de participación y de ser una mujer políticamente activa?

"Cholita" de lucha libre

31. ¿Qué te hizo comenzar con este tipo de lucha y cómo entraste a este medio?
(lucha/deporte)
32. ¿Con qué frecuencia entrenas y cual es la importancia de entrenar para esta forma de lucha?
33. ¿Qué tipo de mujeres encuentran atractivo este deporte y qué hace que este deporte sea atractivo para ti?
34. ¿Qué importancia tiene “Cholita lucha libre” para ti?
35. ¿Cómo describirías a tu audiencia (tu publico)? ¿Quiénes vienen a ver las luchas

Mujeres tradicionales

36. ¿Las elecciones que tomaste en tu vida, las ves como tradicionales?
37. ¿Qué significan las tradiciones para ti?
(¿Crees que las tradiciones son importantes? ¿Por qué crees que las tradiciones son importantes/ no importantes?)
38. ¿Siente que el rol de la mujer está cambiando en Bolivia?, ¿De ser así, de qué manera o como esta cambiando?
39. ¿Conoces algo sobre la situación de las mujeres en otros países de América Latina o del mundo en general?
40. ¿Qué piensas de las mujeres que eligen una vida “de forma no tradicional”?

Vil du delta i forskningsprosjektet

Kvinner i Bolivia som tar «utradisjonelle» valg

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et prosjekt og samle inn opplysninger til min masteroppgave i interkulturelle studier ved NLA Høgskolen i Norge. Formålet med prosjektet er å undersøke kvinners situasjon og endringen i kjønnsrollemønster i dagens Bolivia. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

I prosjektet vil jeg undersøke denne problemstillingen:

Hva er det som får bolivianske kvinner til å velge annerledes, og hvilke reaksjoner opplever de fra andre i samfunnet?

Dette er en kvalitativ undersøkelse basert på intervju og feltarbeid. Hensikten med denne studien er å undersøke kvinners situasjon, med utgangspunkt i kvinner som velger andre kjønnsroller enn det som er vanlig i det bolivianske samfunnet. I tillegg er hensikten å undersøke samfunnsmessig endring for kvinnene, hva som påvirker valgene og retningen for kvinnene.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Jeg, Carmen Hedlund Quintanilla, er masterstudent i interkulturelle studier ved NLA Høgskolen i Norge og jeg blir veiledet av Line Alice Ytrehus, som er professor ved NLA Høgskolen.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Jeg ønsker å gjøre intervju med bolivianske kvinner som hører en av gruppene som nevnes nedenfor

- En politisk aktiv kvinne
- En «Cholita» Wrestler
- En kvinne som driver egen bedrift/business eller har en jobb i formell økonomi (Karrierekvinne)

Du som får denne informasjonen, vil være en kvinne jeg tror tilhører en av disse gruppene jeg her nevner. Jeg ønsker derfor snakke med deg om din livssituasjon, dine erfaringer og forventninger. Spørsmålene vil dreie seg om hvordan du vil beskrive din situasjon, hva som har påvirket dine valg, hvilke reaksjoner du har møtt om dine prioriteringer og valg, og om du har noen forbilder eller drømmer for fremtiden.

Hva innebærer det for deg å delta?

Gjennom å delta, bidrar du til viktig informasjon om mine problemstillinger. Du må være villig til å sette av tid til å snakke med meg om deg selv og dine erfaringer. Hvis du er enig, vil jeg notere det du sier nøyaktig og helst å ta opptak dersom du samtykker til det. Det er kun min veileder og jeg som vil vite nøyaktig hvilke opplysninger du gir. Informasjonen du gir blir anonymisert i masteroppgaven.

Ingen i din familie, omgivelse eller nærhet vil vite at du deltar i denne undersøkelsen så framtidig du ikke selv formidler at du er det.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykke tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle opplysninger om deg vil da bli anonymisert. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg. Du kan også be om kopi av lydopptak og/ eller skriftlig materiale om deg. Du vil også kunne be om at opplysninger du gir blir endret eller strøket.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med norske, europeiske og bolivianske lovverk, samt etiske retningslinjer.

- Kun jeg som masterstudent og min veileder ved NLA Høgskolen vil ha tilgang til opplysningene. Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt. Du velger selv hvilken informasjon du formidler.
- Ingen uvedkommende får tilgang til personopplysningene. Navn og kontaktopplysningene dine vil jeg erstatte med en kode som lagres på egen navneliste adskilt fra øvrige data, Du vil få et fiktivt navn i masteroppgaven og ingen opplysninger om deg skal kunne spores tilbake til deg. Lydopptak vil oppbevares adskilt fra resten med adgangsbegrensning.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Prosjektet skal etter planen avsluttes senest 01. Juli 2020. Alle personopplysninger og eventuelle lydopptak slettes innen prosjektslutt. Alle opplysninger vil bli anonymisert i oppgaven.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,
- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (f.eks. lydopptak), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra NLA Høgskolen har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- NLA Høgskolen ved Line Alice Ytrehus, tlf. (+47) 55 54 07 68, e-post: LineAlice.Ytrehus@NLA.no (Veileder behersker spansk)
- Vårt personvernombud: Siri Elisabeth Bernssen, tlf. (+47) 55 54 07 49, e-post: SiriElisabeth.Bernssen@NLA.no (Engelsk)
- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, på epost (personverntjenester@nsd.no) eller telefon: (+47) 55 58 21 17. (Engelsk)

Med vennlig hilsen

Carmen Hedlund Quintanilla

Line Alice Ytrehus

Masterstudent

Prosjektansvarlig
(Forsker/veileder)

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet *Kvinner i Bolivia som tar «utradisjonelle» valg*, og jeg har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i *intervju*
- å delta i *deltagende observasjon*

Jeg samtykker til at informasjonen jeg gir kan analyseres her i Bolivia og i Norge.

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet, ca. 01.07.2020.

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

¿Te gustaría participar en el proyecto de investigación?

Mujeres bolivianas que toman decisiones “no tradicionales”

Esta es una pregunta a usted para que pueda participar en un proyecto y yo poder recopilar información para mi tesis de maestría en estudios interculturales en NLA, Escuela Superior en Noruega. El propósito del proyecto es investigar la situación de las mujeres y el cambio en el estereotipo de género en la Bolivia actual. En este documento le brindamos información sobre el objetivo del proyecto y lo que significará para usted su participación.

Propósito

En el proyecto investigaré el siguiente tema:

¿Qué hace que las mujeres bolivianas elijan de manera “no tradicional” (su modo de vivir) y como o de qué manera reacciona la sociedad?

Este es un estudio cualitativo basado en entrevistas y trabajo de campo. El propósito de este estudio es investigar la situación de la mujer, basándose en la elección de rol de género diferentes a los que es común en la sociedad boliviana. Además, el propósito es investigar el cambio social de la mujer, lo que afecta las opciones de cambio y la influencia para la elección de roles.

¿Quién es responsable del proyecto de investigación?

La persona responsable de este proyecto soy yo misma, Carmen Hedlund Quintanilla, soy estudiante de maestría en estudios interculturales en NLA University College of Norway, La escuela superior de Noruega. Mi tutora y supervisora se llama Line Alice Ytrehus, ella es noruega y Docente en NLA.

¿Por qué espero de tu participación?

Quiero hacer entrevistas a mujeres bolivianas que pertenezcan a uno de los grupos mencionados a continuación.

- Una mujer políticamente activa
- Un “Cholita” luchadora
- Una mujer que dirige su propio negocio o tiene un trabajo en la economía formal (Mujer de carrera)

Tú que recibes esta información, eres una mujer que espero pertenezcas a uno de estos grupos que menciono aquí. Por lo tanto, quiero hablar contigo sobre tu situación de convivencia, tus experiencias y expectativas. Las preguntas serán sobre cómo describes tu situación, la influencia para tus elecciones y además si has notado o percibido alguna reacción de otras personas sobre tus prioridades y elecciones, que esperanzas o sueños tienes para el futuro. Por último, si tienes algún *modelo de mujer* (alguna otra mujer que admiras por lo que es o por sus elecciones de rol mencionados en el proyecto).

¿Qué significación tiene tu participación?

Con tu participación, contribuyes a dar información importante sobre mis interrogaciones para mi evaluación de estudio. Debes estar dispuesta a tomarte el tiempo para que conversemos sobre tus experiencias. Si estás de acuerdo, registraré lo que dices o preferiblemente grabar la conversación si lo aceptas. Solamente mi supervisora y yo tendremos acceso a toda la información que nos puedas proporcionar. Por supuesto toda la información que proporciones será anonimizada en la tesis de maestría.

Ninguna otra persona tendrá acceso a la información que proporciones. Mucho menos, nadie de tu familia, entorno o allegados a ti sabrán de tu participación en esta encuesta siempre y cuando tú misma lo comuniques.

La participación es voluntaria.

La participación en el proyecto es voluntaria. Si decides participar, puedes en cualquier momento retirar tu consentimiento sin dar razón alguna. Toda la información que diste hasta entonces será anonimizada. No tendrá consecuencias negativas para ti si no deseas participar. También puedes solicitar una copia de la grabación de audio y/o material escrito sobre ti. También podrás solicitar que la información que proporciones sea modificada o eliminada.

Tu privacidad: cómo almacenamos y utilizamos tu información

Solo utilizaremos la información que proporciones para los fines que hemos mencionado en este documento. Trataremos la información de forma confidencial y de acuerdo con las leyes noruegas, europeas y bolivianas, así como con los reglamentos éticos.

- Solamente yo como estudiante de maestría y mi supervisora en NLA, La Escuela Superior, tendremos acceso a la información. Tú misma decides qué información proporciones.
- Ninguna persona no autorizada tendrá acceso a la información personal. Reemplazaré tu nombre e información de contacto con un código que se almacenará por separado de otros datos. En la tesis obtendrás un nombre ficticio y ninguna información de ti será rastreable o identificable con tu persona. La grabación de sonido se almacenará por separado del resto con restricción de acceso.

¿Qué pasará con la información proporcionada por ti cuando finalicemos el proyecto de investigación?

Se espera que el proyecto se complete a más tardar el 1 de julio de 2020. Todos los datos personales y las grabaciones de audio se eliminarán al final del proyecto. Toda la información será anónima en la tesis.

Tus derechos

Siempre que puedas ser identificada en el material de datos, tienes derecho a:

- información sobre qué datos personales se registraron de ti,
- cambiar los datos de información,
- omitir o borrar los datos de información,
- obtener una copia de datos personales (por ejemplo, grabación de audio)
- en caso de desacuerdo tienes derecho a enviar una queja a la oficina responsable de protección e inspección de datos personales.

¿Qué nos da el derecho a procesar información personal sobre ti misma?

Toda información remitida por ti trataremos bajo tu consentimiento.

En nombre del NLA University College, NSD - El Centro Noruego de Datos de Investigación ha considerado que el procesamiento de datos personales en este proyecto está de acuerdo con la política de privacidad.

¿Dónde puedo encontrar más información yo como participante?

Si tienes alguna otra pregunta sobre el estudio o deseas revisar tus derechos, puedes comunicarte con:

- NLA University College en Line Alice Ytrehus, tel. (+47) 55 54 07 68, correo electrónico: LineAlice.Ytrehus@NLA.no (es mi supervisora y ella habla español)
- Nuestro Oficial de Protección de Datos: Siri Elisabeth Bernssen, tel. (+47) 55 54 07 49, correo electrónico: SiriElisabeth.Bernssen@NLA.no (en inglés)
- NSD - Centro Noruego de Datos de Investigación AS, por correo electrónico: personvernjenester@nsd.no o por teléfono: (+47) 55 58 21 17. (en inglés)

Sinceramente

Carmen Hedlund Quintanilla

Estudiante de maestría

Line Alice Ytrehus

Responsable del proyecto (Investigadora/ tutora/ supervisadora)

Declaración de consentimiento

He recibido y comprendido información sobre el proyecto “Mujeres bolivianas que toman decisiones “no tradicionales” y se me ha brindado yo como participante la oportunidad de hacer preguntas sobre el proyecto o en caso de encontrar algo no claro en el estudio.

Estoy de acuerdo con:

- Participar directamente en la entrevista
- Participar como oyente en la entrevista.

Estoy de acuerdo en que la información que proporciono puede ser analizada aquí en Bolivia y en Noruega.

Estoy de acuerdo en que mi información sea procesada hasta la finalización del proyecto, aprox. 01/07/2020.

(Firmado por el participante del proyecto, fecha)

Vedlegg VI: Godkjenning fra NSD

18.10.2020

Meldeskjema for behandling av personopplysninger

NSD NORSK SENTER FOR FORSKNINGSDATA

NSD sin vurdering

Prosjekttittel

Kvinner i Bolivia som tar "utradisjonelle" valg

Referansenummer

349128

Registrert

22.01.2019 av Carmen Theresa Hedlund Quintanilla - carmenthq@gmail.com

Behandlingsansvarlig institusjon

NLA Høgskolen AS

Prosjektansvarlig (vitenskapelig ansatt/veileder eller stipendiat)

Line Alice Ytrehus, LineAlice.Ytrehus@NLA.no, tlf: 55540768

Type prosjekt

Studentprosjekt, masterstudium

Kontaktinformasjon, student

Carmen Hedlund Quintanilla, carmenthq@gmail.com, tlf: 93239204

Prosjektperiode

01.04.2019 - 01.07.2020

Status

27.02.2019 - Vurdert

Vurdering (1)

27.02.2019 - Vurdert

Det er vår vurdering at behandlingen vil være i samsvar med personvernlovgivningen, så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet 27.02.2019 med vedlegg. Behandlingen kan starte.

MELD ENDRINGER

Dersom behandlingen av personopplysninger endrer seg, kan det være nødvendig å melde dette til NSD ved å oppdatere meldeskjemaet. På våre nettsider informerer vi om hvilke endringer som må meldes. Vent på svar før endringen gjennomføres.

TYPE OPPLYSNINGER OG VARIGHET

<https://meldeskjema.nsd.no/vurdering/5c0519c2-ace5-4171-a1e2-5d925d4cf426>

1/2

Prosjektet vil behandle særlige kategorier av personopplysninger om etnisitet, politisk oppfatning, religion og filosofisk overbevisning, i tillegg til alminnelige personopplysninger frem til 01.07.2020.

LOVLIG GRUNNLAG

Prosjektet vil innhente samtykke fra de registrerte til behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at prosjektet legger opp til et samtykke i samsvar med kravene i art. 4 nr. 11 og art. 7, ved at det er en frivillig, spesifikk, informert og utvetydig bekreftelse, som kan dokumenteres, og som den registrerte kan trekke tilbake.

Lovlig grunnlag for behandlingen vil dermed være den registrertes uttrykkelige samtykke, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 a), jf. art. 9 nr. 2 bokstav a, jf. personopplysningsloven § 10, jf. § 9 (2).

PERSONVERNPRINSIPPER

NSD vurderer at den planlagte behandlingen av personopplysninger vil følge prinsippene i personvernforordningen om:

- lovlighet, rettferdighet og åpenhet (art. 5.1 a), ved at de registrerte får tilfredsstillende informasjon om og samtykker til behandlingen
- formålsbegrensning (art. 5.1 b), ved at personopplysninger samles inn for spesifikke, uttrykkelig angitte og berettigede formål, og ikke viderebehandles til nye uforenlige formål
- dataminimering (art. 5.1 c), ved at det kun behandles opplysninger som er adekvate, relevante og nødvendige for formålet med prosjektet
- lagringsbegrensning (art. 5.1 e), ved at personopplysningene ikke lagres lengre enn nødvendig for å oppfylle formålet

DE REGISTRERTES RETTIGHETER

Så lenge de registrerte kan identifiseres i datamaterialet vil de ha følgende rettigheter: åpenhet (art. 12), informasjon (art. 13), innsyn (art. 15), retting (art. 16), sletting (art. 17), begrensning (art. 18), underretning (art. 19), dataportabilitet (art. 20).

NSD vurderer at informasjonen som de registrerte vil motta oppfyller lovens krav til form og innhold, jf. art. 12.1 og art. 13.

Vi minner om at hvis en registrert tar kontakt om sine rettigheter, har behandlingsansvarlig institusjon plikt til å svare innen en måned.

FØLG DIN INSTITUSJONS RETNINGSLINJER

NSD legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene i personvernforordningen om riktighet (art. 5.1 d), integritet og konfidensialitet (art. 5.1. f) og sikkerhet (art. 32).

For å forsikre dere om at kravene oppfylles, må dere følge interne retningslinjer og eventuelt rådføre dere med behandlingsansvarlig institusjon.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

NSD vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Lykke til med prosjektet!

Kontaktperson hos NSD: Belinda Gloppen Helle
Tlf. Personverntjenester: 55 58 21 17 (tast 1)